

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЛЕНСЬКА ЛЮДМИЛА ВАЛЕНТИНІВНА

УДК 159:343.712

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПСИХОЛОГО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ГРАБЕЖУ**

19.00.06 «Юридична психологія»

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Л. В. Ленська**

Науковий керівник: **Кудерміна Олена Іванівна**

доктор психологічних наук, доцент

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Ленська Л. В. Психолого-правова характеристика грабежу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – “Юридична психологія”. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2019.

У дисертаційній роботі представлена характеристика грабежу з позицій юридичної психології, проаналізована психологічна природа системи детермінант зазначеного протиправного діяння та обґрунтовано пропозиції щодо застосування спеціальних психологічних знань при розслідуванні цієї категорії злочинів.

Встановлено, що грабіж як суспільно-небезпечне і протиправне явище є постійним супутником людства і має досить давні історичні витоки. В історичних пам'ятках різних епох грабіж визначався і тлумачився неоднаково, залежно від змісту таких однорідних злочинів, як крадіжка, розбій та грабіж.

На основі проведеного компаративістського аналізу вітчизняного та зарубіжного законодавства, що встановлює відповідальність за грабіж, розроблені пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення чинного Закону України про кримінальну відповідальність. Запропоновано нову редакцію диспозиції ст. 186 КК України.

Аргументовано, що певною прогалиною у кримінальному законодавстві країн, що є членами Європейського Союзу та багатьох країн далекого зарубіжжя є відсутність диференціації кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння чужим майном в залежності від способу (відкритого чи таємного) вчинення грабежу. Така психологічна складова, як відкритий спосіб викрадення чужого майна визначає підвищену суспільну небезпечність грабежу. Захоплюючи протиправним шляхом чуже майно в присутності інших осіб, грабіжник тим самим проявляє особливу

зухвалість, виключне демонстративне нехтування не лише до потерпілого й очевидців, але й до встановленого в суспільстві правопорядку.

Обґрунтовано, що проблемним питанням протидії грабежами є рецидивний та латентний характер даного виду злочинів. З психологічної точки зору визначені основні фактори, що обумовлюють повторне вчинення грабежів. Встановлені загальні та безпосередні причини латентності грабежів.

На основі проведеного аналізу статистичних даних і результатів вивчення кримінальних проваджень по аналізованій категорії справ здійснено поділ потерпілих від грабежів на два основні типи. Розроблено дієві рекомендації, дотримання яких значно знижує ризик стати жертвою грабежу.

Визначено, що становлення грабіжників на шлях вчинення корисливих і корисливо-насильницьких злочинів відбувалося поступово, у міру десоціалізації та формування домінантної морально-психологічної властивості – корисливої спрямованості злочинного прояву. Період соціалізації більшості грабіжників проходив у несприятливих умовах особистого розвитку, без належного виховання і контролю з боку дорослих, під негативним впливом неформальних груп криміногенної спрямованості за місцем проживання і проведення дозвілля. В результаті – формується прихильне ставлення до порушення кримінально-правових заборон, яке надалі і визначає пріоритетну корисливу спрямованість їхньої особистості [40]. В останній об'єктивуються деформації ціннісно-нормативної сфери свідомості, негативні психологічні риси особистості та біопсихологічні особливості.

Висловлені аргументи стосовно доцільності використання спеціальних психологічних знань при розслідуванні грабежів. Фахівець-психолог за допомогою наукових досягнень психології може надати значну допомогу у забезпеченні потреб кримінального процесу. Так, під час проведення допиту підозрюваного, свідків та потерпілого за допомогою спеціаліста-психолога

можна визначити особливості психічних процесів, властивостей і станів допитуваного, встановити риси характеру, інтелектуальні здібності, можливі зміни лінії поведінки тощо, а також рекомендувати способи та прийоми, за допомогою яких можуть бути виявлені окремі психологічні якості підозрюваного, запропонувати запитання, які доцільно поставити з метою встановлення контакту та отримання важливої інформації.

Ключові слова: грабіж, викрадення, насильство, особа грабіжника, психологічний портрет злочинця, типові ситуації вчинення грабежів, спеціальні психологічні знання.

SUMMARY

L. Lenska. Legal-psychological characteristics of robbery. – Qualifying work, manuscript.

Thesis for Doctor of Philosophy in Law, specialty 19.00.06 – “Legal psychology”. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2019.

Thesis presents characteristics of robbery from the standpoint of legal psychology, analysis of the abovementioned crime’s determinant system, and its psychological nature, justification of proposals related to use of special psychological knowledge in the course of robbery investigation.

It is identified that robbery as a socially dangerous act and criminal phenomenon is essential element of civilization development process and originates in our early history. Many historical sources define this phenomenon in different ways depending on the content of certain homogenous criminal authorities, similar to robbery (e.g. theft).

On the basis of comparative analysis of Ukrainian and foreign legislation regulating criminal liability for robbery commission a set of recommendations and proposals for improvement of relevant applicable law are outlined. Updated disposition of Article 186 of the Criminal Code of Ukraine is offered.

It is justified that one of the key gaps in criminal legislation of many developed countries including EU member states is the absence of differentiation of criminal liability for illegal appropriation of one's property based on the robber's modus operandi (open or covert actions). Such psychological element as open appropriation of one's property defines the increased social danger of robbery. While seizing illegally one's property, being witnessed by other people, robber demonstrates ultimate insolence thus ignoring and expressing one's negative attitude towards not only victims and witnesses but certain socially accepted procedures as well.

It is proved that recurrent and latent characteristics of this crime are the most problematic issues/ legal psychology defines key factors affecting the robbery recurrence. General and direct reasons influencing the crime latency are established.

On the basis of analysis of statistical data and relevant criminal cases study robbery victims were divided into two main categories. Efficient recommendations are elaborated in order to minimize the risk of becoming the victim of robbery.

It is outlined that robbers tend to gradually develop their criminal aptitude with aim to obtain financial benefit using violence due to desocialization and formation of dominant psychological peculiarity – lucrative component of criminal activity. Many criminals have gone through their socialization period in unfavorable environment which affected their personal development without proper education and adult supervision, under negative influence of informal criminal groups, functioning in certain locations (residential and recreational premises). As a result people become prone to violations of legal restrictions which further prioritized the lucrative intentions. Deformations of personal vision of values and rules are objectified along with enhancement of negative psychological features.

Arguments are presented to justify the use of special psychological knowledge in the course of robbery investigation. Qualified psychologist may provide considerable support to law enforcement with use of scientific

achievements. While interviewing the suspect, witnesses and victim, involvement of psychologist may help to identify the peculiarities of psychological processes, features and conditions of interviewee, personal traits, intellectual potential, possible shifts in behavior and recommend certain approaches and ways to define specific suspect's qualities, list of questions appropriate for use in the process of contact building and data obtaining.

Key words: robbery, theft, violence, robber's identity, criminal's profile, typical situations involving robbery, special psychological knowledge.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Ленська Л.В. Історико-правові аспекти грабежу як суспільно-небезпечного явища. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 125-130.
2. Ленська Л.В. Компаративістський аналіз законодавства, яке встановлює відповідальність за грабіж. *«Leges si Viata»*. 2016. № 6. С. 67-70.
3. Ленська Л.В. Психолого-кримінологічна характеристика грабежу. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 251-255.
4. Ленська Л.В. Психологічна сутність суб'єктивної сторони грабежу. *«Науковий вісник» Херсонського державного університету*. 2017. № 4. С. 99-103.
5. Lenska L. The robber personality: characteristics and formation. *«Юридична психологія» Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 221-231.
6. Кудерміна О.І., Ленська Л.В. Проведення допиту потерпілого під час досудового розслідування грабежів: психологічні засади. *«Науковий вісник» Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 244-254.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Ленська Л.В. Розмежування грабежу та розбою. *V Харківські кримінально-правові читання : матеріали міжнар. наук. Конф. (Харків, 12-13 травня 2016 р.)*. Харків: 2016. С. 141-143.
8. Ленська Л.В. До питання про співвідношення понять «розкрадання», «викрадення» та «грабіж». *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27-28 січня 2017 р.)*. Запоріжжя: 2017. С. 164-167.
9. Ленська Л.В. Як не стати жертвою грабежу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листопада 2017 р.)*. Київ: 2017. С. 214-218.

10. Ленська Л.В. Психологічні аспекти проведення огляду місця події під час розслідування грабежу. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 2-3 лютого 2018 р.). Дніпро: 2018. С. 90–94.

11. Ленська Л.В. Соціально-психологічні детермінанти грабежу. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 березня 2017 р.). Харків: 2017. С. 187-189.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	10
ВСТУП	11
РОЗДІЛ 1. ГРАБІЖ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ	19
1.1. Історичні передумови та соціально-психологічні чинники грабежу як суспільно небезпечного і протиправного явища	19
1.2. Компаративістський аналіз законодавчих норм щодо кримінальної відповідальності за грабіж	40
1.3. Психологічна характеристика криміногенних ознак і властивостей грабежу	56
Висновки до розділу 1	76
РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ У ВИДІ ГРАБЕЖУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ	80
2.1. Психологічні складові об'єкта та об'єктивної сторони грабежу	81
2.2. Психологічна характеристика суб'єкта та суб'єктивної сторони грабежу	105
Висновки до розділу 2	128
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ГРАБЕЖІВ	132
3.1. Психологічні засади тактики розслідування грабежів	132
3.2. Використання спеціальних психологічних знань при розслідуванні грабежів	167
Висновки до розділу 3	185
ВИСНОВКИ	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195
ДОДАТКИ	217

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

АР Крим – Автономна республіка Крим

АТО – антитерористична операція

ВЦВК – Всеросійський Центральний Виконавчий комітет

ЗМІ – засоби масової інформації

ГУ МВС – Головне управління МВС України

КК – Кримінальний кодекс

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс

КСПЕ – комплексна судова психолого-психіатрична експертиза

НАВС – Національна академія внутрішніх справ

ОМП – огляд місця події

ПВС України – Пленум Верховного Суду України

ПТУ – професійно-технічне училище

РНК – Рада народних комісарів

РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична республіка

СОГ – слідчо-оперативна група

СПЕ – судово-психологічна експертиза

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних республік

УРСР – Українська Радянська Соціалістична республіка

УСРР – Українська Соціалістична Радянська республіка

ФРН – Федеративна республіка Німеччина

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Захист і охорона власності є важливим завданням правової держави. У ст. 41 Конституції України визначено, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Практична реалізація цього припису неможлива без ефективної протидії будь-яким злочинним посяганням на власність, зокрема грабежам, які становлять одну з найнебезпечніших груп злочинних діянь у нашій країні. Здійснення такої протидії потребує належного науково-теоретичного обґрунтування.

За останні десять років в Україні реєструється в середньому 20 тис. грабежів на рік, з яких розкриваються не більше половини. Починаючи з 2014 року, спостерігається тенденція до зростання кількості зареєстрованих грабежів та констатуються відповідні труднощі співробітників правоохоронних органів у розкритті та доказуванні вини підозрюваних осіб. Проблемним питанням боротьби з даним видом злочину є його рецидивний та латентний характер. 45 % осіб, що вчинили пограбування у 2018 році були раніше засуджені, 859 грабежів вчинені групою осіб, 716 – особами в стані алкогольного сп'яніння та 389 – неповнолітніми або за їх участю¹.

Зазначене дає підстави стверджувати, що пограбування є суспільно небезпечним протиправним явищем, яке потрібно вивчати на інтегративному рівні юридико-психологічної науки. На методологічному рівні необхідність взаємозв'язку та взаємозбагачення різних галузей знання під час розгляду питань протидії злочинності докладно обґрунтували представники української юридичної (Я. Ю. Кондратьєв, В. О. Коновалова, О. М. Костенко, М. В. Костицький, С. А. Тарарухін, Л. Д. Удалова) і

¹ Стан та структура злочинності в Україні. Статистика МВС України. URL: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control>; статистична інформація 2013-2017 рр. Офіційний сайт (Генеральна прокуратура України). URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

психологічної (Д. О. Александров, О. В. Давидова, Л. І. Казміренко, О. І. Кудерміна, В. С. Медведєв, О. М. Цільмак) наук.

Питання протидії корисливо-насильницькій злочинності, зокрема грабежу, досліджено в працях вітчизняних та іноземних учених, а саме: М. І. Бажанова, Б. Ю. Бистрицького, В. І. Борисова, Я. М. Брайніна, В. О. Владимірова, О. А. Герцензона, П. С. Дагеля, У. С. Джекебаєва, О. М. Джужі, В. П. Ємельянова, А. Ф. Зелінського, Г. А. Злобіна, М. Й. Коржанського, П. Ю. Кравчука, В. Г. Кундеуса, О. В. Ларіної, П. С. Матишевського, А. В. Наумова, Б. С. Нікіфорова, А. А. Патика, Д. В. Петрова, А. О. Пінаєва, А. В. Савченка, О. Б. Сахарова та ін.

Необхідність використання психологічних знань у протидії злочинності в науковій літературі обґрунтовували неодноразово, цю позицію висвітлено в низці робіт з юридичної психології В. Г. Андросюка, М. О. Гребенюка, Ю. Б. Ірхіна, В. О. Казміренко, В. О. Калашніка, О. Є. Мойсєєвої, О. М. Морозова, В. М. Синьова, О. М. Цільмак, С. І. Яковенка та ін.

Попри очевидну наукову та практичну значущість, питання психолого-правової характеристики грабежу не були предметом самостійного комплексного дослідження. З огляду на нагальність потреби здійснення психологічного аналізу особи грабіжника, обстановки вчинення грабежу та поведінки потерпілого, необхідним є розроблення психологічно обґрунтованих рекомендацій, ефективних прийомів, засобів і методик розслідування зазначеного виду злочинів, вивчення питань використання спеціальних психологічних знань під час розслідування грабежів. Окреслене зумовлює актуальність обраної для дослідження теми.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016–2020 рр., затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 р.; Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; Плану законодавчого забезпечення реформи в

Україні, схваленої Постановою Верховної Ради України від 4 червня 2015 р. № 509-VIII; Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 рр., затвердженого наказом МВС України від 16 березня 2015 р. № 275. Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 25 листопада 2015 р. (протокол № 22) й уточнено рішенням вченої ради Національної академії внутрішніх справ від 27 березня 2018 р. (протокол № 29).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дисертації полягає у визначенні психолого-правових характеристик грабежу та розробленні рекомендацій щодо використання спеціальних психологічних знань під час розслідування цього злочинного діяння.

Для реалізації поставленої мети необхідно було виконати такі науково-дослідні *задачі*:

- висвітлити суспільно-історичні та соціально-психологічні чинники вчинення грабежів в Україні;
- здійснити компаративістський аналіз вітчизняного й зарубіжного законодавства, що встановлює відповідальність за грабіж, сформулювати пропозиції з удосконалення ст. 186 КК України;
- надати психолого-кримінологічну характеристику грабежу;
- визначити психолого-правові складові об’єкта й об’єктивної сторони грабежу;
- проаналізувати психологічні особливості суб’єкта та суб’єктивної сторони грабежу;
- розробити психологічні рекомендації щодо тактики розслідування грабежів;
- окреслити основні напрями використання спеціальних психологічних знань під час розслідування грабежів.

Об’єктом дослідження є грабіж як суспільно небезпечне явище.

Предмет дослідження – психолого-правова характеристика грабежу.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження становлять сучасні досягнення теорії пізнання. Застосовано комплекс взаємопов'язаних загальнонаукових і спеціально-наукових методів, зокрема: *проблемно-хронологічний* – для встановлення історичних передумов і соціально-психологічних чинників учинення грабежів в Україні (підрозділ 1.1); *порівняльно-правовий* – під час компаративістського аналізу вітчизняного й іноземного законодавства, що встановлює відповідальність за грабіж (підрозділ 1.2); *психолого-правового моделювання* – у процесі формулювання пропозицій з удосконалення ст. 186 КК України й опрацювання тактико-психологічної методики розслідування грабежів (підрозділи 1.2, 3.1); *системно-функціональний* – під час розгляду психолого-кримінологічних особливостей грабежу (підрозділ 1.3), здійснення психолого-правової характеристики об'єкта й об'єктивної сторони грабежу (підрозділ 2.1), аналізу психологічних особливостей суб'єкта та суб'єктивної сторони грабежу (підрозділ 2.2); *формально-логічний* – для визначення засад використання спеціальних психологічних знань у процесі розслідування грабежів (підрозділ 3.2); *методи математичної статистики* – під час кількісного порівняльного оцінювання та якісного аналізу одержаних результатів (підрозділи 1.2, 1.3, 2.1, 2.2).

Емпіричну базу дослідження становлять результати аналізу офіційних даних Державної служби статистики України, Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, узагальнені дані вивчених 335 кримінальних проваджень щодо вчинених упродовж 2010–2018 рр. грабежів; результати анкетування 150 працівників слідчих підрозділів Національної поліції України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, у якому надано характеристику грабежу з позицій юридичної психології, визначено психологічний зміст системи детермінант зазначеного протиправного діяння, обґрунтовано низку теоретико-прикладних положень і

висновків, які окреслюють перспективи використання спеціальних психологічних знань під час розслідування аналізованої категорії злочинів. До найістотніших положень роботи належать такі:

вперше:

- встановлено психолого-правові засади розгляду пограбування як суспільно небезпечного та протиправного явища, що полягають у необхідності інтегративного аналізу зазначеного діяння з позицій юридико-психологічного знання;

- виявлено об'єктивно наявний зв'язок між індивідуально-психологічними рисами грабіжника й особливостями вчинення злочинних дій, що виявляється в процесі застосування психічного чи фізичного насильства під час здійснення грабежу;

- запропоновано нову редакцію ст. 186 КК України, а саме в її диспозиції обґрунтовано необхідність замінити термін «викрадення» на більш обґрунтований «заволодіння». Сформульовано таке загальне визначення: грабіж – це відкрите протиправне заволодіння чужим майном;

- із психологічної позиції з'ясовано основні фактори, що обумовлюють рецидивний характер учинення грабежів. Повторне вчинення грабежів пов'язане з низьким рівнем розкриття цього виду злочинів; звільненням значної кількості осіб, що вчинили грабежі, від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України або умовно-достроково; призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачено законом; недостатнім рівнем ресоціалізації в місцях позбавлення волі тощо;

- виявлено певні суперечливості й недосконалість конструкції кримінально-правової норми, що встановлює відповідальність за грабіж, а саме: за спричинення значних матеріальних збитків потерпілому в разі вчинення грабежу (ч. 3 ст. 186 КК України) законодавець встановлює суворішу міру покарання, ніж за посягання на здоров'я, свободу й тілесну недоторканність особи, що є наслідком застосування насильства, яке не є

небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погрози застосування такого насильства (ч. 2 ст. 186 КК України);

удосконалено:

- розгляд соціально-демографічних і психологічних особливостей особи грабіжника;
- перелік основних критеріїв, за допомогою яких розмежовують грабіж, розбій і крадіжку;
- тактика застосування психологічних прийомів під час проведення основних слідчих дій з розслідування злочинів зазначеної категорії;
- правові та організаційні засади використання спеціальних психологічних знань під час розслідування грабежів;
- тлумачення механізмів взаємозв'язку між учиненням злочину та способом життя особи, яка вчинила грабіж (впливом референтної групи, уживанням спиртних напоїв, межевими психічними аномаліями);

набули подальшого розвитку:

- розуміння історичних витоків й основних етапів розвитку такого виду злочинів, як грабіж;
- компаративістський аналіз законодавства різних країн світу, що встановлює кримінальну відповідальність за грабіж;
- уявлення про психологічну детермінацію відкритого незаконного заволодіння чужим майном;
- обґрунтування необхідності практичного застосування спеціальних психологічних знань фахівцями-психологами, залученими до процесу досудового розслідування грабежів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в роботі висновки та пропозиції впроваджені та можуть бути використані за такими напрямками:

- у *законотворчій діяльності* – для вдосконалення окремих положень чинного законодавства стосовно регламентації кримінальної відповідальності за грабіж. Зокрема, розроблено авторську пропозицію щодо нової редакції

ст. 186 КК України (акт впровадження Інституту законодавства Верховної Ради України від 19 липня 2018 р. № 22/370-1-15, акт впровадження Комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України від 3 липня 2018 р. № 342-р);

– *у науково-дослідній діяльності* – для подальших досліджень проблеми з'ясування психолого-правових особливостей грабежу як суспільно небезпечного та протиправного явища (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 2 лютого 2019 р., акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 5 лютого 2018 р.);

– *в освітньому процесі* – у процесі підготовки навчально-методичних матеріалів і проведення занять за відповідними темами з навчальних дисциплін «Юридична психологія», «Психологія юридичної діяльності», «Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності» (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 2 лютого 2018 р., акт впровадження Харківського національного університету внутрішніх справ від 5 лютого 2018 р.);

– *у практичній діяльності* – для удосконалення психолого-правових засад розслідування грабежів (акт впровадження в практичну діяльність Шевченківського УП ГУНП України у м. Києві від 15 січня 2018 р., акт впровадження в практичну діяльність Головного слідчого управління НП України від 5 лютого 2018 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації, теоретичні та практичні висновки й рекомендації обговорено на засіданнях кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ. Результати дослідження оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, серед яких: Міжнародна наукова конференція студентів та аспірантів «П'яті Харківські кримінально-правові читання» (Харків, 12–13 травня 2016 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Право і держава: проблеми розвитку та

взаємодії у ХХІ ст.» (Запоріжжя, 27–28 січня 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв’язання» (Харків, 30 березня 2017 р.); VII Всеукраїнська науково-теоретична конференція «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ, 11 листопада 2017 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Дніпро, 2–3 лютого 2018 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що об’єднують сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (231 найменування на 21 сторінці) і чотирьох додатків на 22 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 237 сторінок, з них основного тексту – 187 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ГРАБІЖ ЯК ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

1.1. Історичні передумови та соціально-психологічні чинники грабежу як суспільно небезпечного і протиправного явища

Без історії предмета немає теорії предмета; але й без теорії предмета немає навіть думки про його історію, оскільки немає розуміння про предмет, його значення та межі.

М.Г. Чернишевський

Грабіж відомий людству з давніх-давен та фактично він існує з часу виникнення суспільних відносин. Тлумачення поняття «грабіж» органічно пов'язане із суспільним розвитком і на різних історичних етапах має суттєві відмінності як у буденній свідомості, так і в законодавстві.

Перші письмові згадки про грабіж сягають XVIII століття до н.е. у Законах Хаммурапі або Кодексі Хаммурапі, одному з найкраще збережених пам'яток законодавчих кодексів стародавнього Вавилону, створеному у 1750 - х роках до н. е. за наказом вавилонського царя Хаммурапі. Серед злочинів проти власності у ньому відокремлювалися пошкодження чи знищення майна, крадіжка, грабіж, розбій та інші.

Зовні кодекс являв собою чорний базальтовий стовп із вирізьбленими на ньому 282 законами. Основна увага приділена опису суворої системи покарань за певні правопорушення. Практично будь-яке пограбування передбачалося покарання смертною карою. «Якщо людина пограбує і буде схоплена, то її треба вбити (ст. 22). Якщо грабіжника не буде схоплено, то пограбована людина повинна, клянучись, показати перед богом все, що у неї пропало, а громада і рабіанум², на землі і у межах яких здійснено грабунок, повинні відшкодувати їй, що у неї пропало (ст. 23)» [1]. Система права,

² âlum û râbi'ânum; râbi'ânum (рабіанум) – староста громади

закріплена вавилонським зводом, стала передовою для свого часу і за багатством нормативного змісту та використаних юридичних конструкцій була перевершена лише правом Древнього Риму [18].

В античному світі найбільш поширеною формою грабежу було піратство. Так, Аристотель розглядав піратство в якості одного із звичайних промислів і не виявляв негативного відношення до нього. Він відносив морський грабіж до способів одержання засобів для життя [2, с. 167].

Піратство вважається однією з найдавніших професій. З'явилося це ремесло практично одночасно з мореплавством. Стародавні народи, що населяли узбережжя земних континентів, нападали з моря на населення і човни своїх сусідів з метою грабежу. Адже морський грабіж був справою прибутковою і, головне, швидкою. В античні часи піратство було почесним ремеслом, а люди, що займалися грабежами і вбивствами, вважалися сміливими і відважними духом напівбогами [3].

Доречно зазначити, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови такі слова, як «піратство», «пірат» тлумачаться наступним чином: «Піратство – промисел, заняття піратів; морський розбій», «Пірат – морський грабіжник, розбійник // перен. розм. Той, хто грабує, винищує і т. ін.; поводить себе, як розбійник» [4, с. 974], а розбійник визначається як той, хто займається розбоєм, грабіжництвом» [4, с. 1232]. Тобто поняття «грабіж», «грабіжник», «розбій», «розбійник» в даному джерелі використовуються як взаємопов'язані слова-синоніми та мають, насамперед історичні передумови лінгвістичного трактування.

Відомо, що право Стародавнього Риму пройшло у своєму розвитку три періоди: давній, класичний і післякласичний. Класичний період (середина III ст. до н. е. – кінець I ст. до н. е.) характеризується розквітом приватного права та саме в цей період грабіж почали відокремлювати від крадіжки. За римським правом грабіж — насильне відібрання речі. Проти грабіжника можна було порушити або кримінальне переслідування, або цивільний позов,

за допомогою якого потерпілий міг вимагати винагороду за збитки в чотирикратному розмірі [5, 18].

Також знайшло своє відображення поняття про грабіж у древньоіндійських Законах Ману. Точна дата складання цих законів невідома, її відносять до періоду в межах від II ст. до н.е. до II ст. н. е. У період створення Законів Ману в Індії вже добре розуміли різницю між власністю і володінням, а охороні приватної власності приділялась значна увага. У Законах Ману чітко диференціюється крадіжка як таємне заволодіння майном і грабіж, що передбачає заволодіння майном у присутності потерпілого із застосуванням насилля до нього. Покарання, що застосовувались до злодія, залежали від того, чи був він затриманий на місці злочину, чи ні, стосовно кого та коли скоєний злочин. «При викраденні родовитих людей, і особливо жінок, а також кращих дорогоцінних каменів (злочинець) заслуговує смертної кари (гл. VIII, ст. 323). Діяння, яке вчинено в присутності (власника) і супроводжувалося насильством, - грабіж, якщо воно вчинене в його відсутність - крадіжка, (навіть якщо) вона після вчинення і заперечується (гл. VIII, ст. 332» [6, с. 18-20].

У вітчизняних нормативно-правових актах кримінальна відповідальність за відкрите викрадення чужого майна регламентувалась ще з часів зародження державності на території сучасної України. При цьому, замість звичного для нас поняття «грабіж» у ті часи використовувались поняття «татьба», «красти», «украсти», які є більш широкими за своїм змістом.

Якщо зазирнути у національну скарбницю писемних джерел, то найбільш яскраві законодавчі акти, в яких згадується грабіж, можна поділити за часовим критерієм на три групи:

1. Кримінальне законодавство до жовтня 1917 року (договір руських із греками за князя Олега 911 року, Руська правда XI-XV століття, Псковська судна грамота 1467 року, Судебник Казимира IV 1550 року, Соборне уложення 1649 року, Артикул військовий Петра I, Указ 1781 року «Про суд і

покарання за злочинство різних родів», Уложення про покарання кримінальні й виправні 1845 року, Кримінальне уложення 1903 року);

2. Кримінальне право радянських часів (Декрет РНК № 1 від 24.11.1917 «Про суд», Декрет ВЦВК від 20.06.1919 «Про вилучення із загальної підсудності у місцевостях, оголошених на військовому становищі», Кримінальний кодекс УСРР 1922 року, Кримінальний кодекс УРСР 1927 року, Укази Президії Верховної Ради СРСР від 04.06.1947 «Про кримінальну відповідальність за розкрадання державного і громадського майна» та «Про посилення охорони особистої власності громадян», Кримінальний кодекс УРСР 1960 року);

3. Пострадянське кримінальне право (Кримінальний кодекс України 2001 року) [18].

Першою кримінально-правовою нормою, що регулювала відповідальність за грабіж, можна вважати договір руських із греками за князя Олега 911 року (за іпатіївським списком): «6. Аще украдет Руснь что либо у Христьянина, и пакы Христьянинъ у Русина, и ять будет въ томъ час тать, егда татьбу створить, отъ погубившаго что либо, аще приготовится татьбу творяй и убіенъ будет: да не възышется смерть его ни отъ христьянъ, ни отъ Руси, но паче убо да възметь свое, иже погубилъ. И аще въдасъ руц украдый, да яп будет тъмъ же, у него же будетъ украдено, и связанъ будетъ, и отдасть то, же смъ створить, и створить трижды о семь» [7, с. 4].

На думку М.Ф. Владимирського-Буданова, з усіх наявних трактувань п. 6 цього договору перевагу має тлумачення І.Ф. Реверса (1826 р.), який розпізнає тут такі злочини: татьбу, здатну мати двоякі наслідки для злочія, виходячи з того, здається він чи ні, та явне відбирання чужої речі (грабіж) [7, с. 4]. Незважаючи на те, що серед науковців досі немає єдності думок стосовно трактування цієї норми, її значення важко переоцінити. Саме з неї бере свій початок розвиток вітчизняного текстуального кримінального права, що регулює відповідальність за викрадення взагалі та грабіж, зокрема.

Головним же давньоруським першоджерелом писаного права, безумовно, вважається Руська правда, що є збіркою права, складеною в Київській державі у XI-XV ст. на основі звичаєвого права. Злочин у цьому документі називався «образою», під якою розуміли будь-яке порушення суспільного спокою [8]. Грабіж на даному етапі розвитку суспільної думки та законодавства ще не відокремлюється в окремий вид злочинного діяння. Такі майнові злочини, як розбій, грабіж і крадіжка охоплювалися одним загальним поняттям «тятьба», яке за змістом певним чином співпадає із сучасним поняттям «викрадення».

Виділяють три основних редакції Руської правди: Коротку, Розширену та Скорочену, у яких майнові злочини каралися штрафом. Низка статей передбачала відповідальність за викрадення конкретного майна: «31. А иже крадетъ любо кон(ь), любо воли, или клетъ... 35. А оже ладью украдетъ... 39. О же сено крадутъ... а в дровех... 40. А же украдутъ овьцу, или козу, или свинью» [8, с. 48–49].

В нормах Розширеної редакції Руської Правди з'являється поняття «пограбування», але воно означає не різновид злочину, а застосовувалося як покарання за найбільш тяжкі злочини, такі як вбивство «в розбої», конокрадство, підпал будинку та інші [8, с. 64, 66, 70; 9, с. 132; 10, с. 343]. Ми поділяємо думку вчених, які визначають в зазначеній редакції термін «пограбування» як конфіскацію майна винної особи [9, с. 133; 11, с. 58; 12, с. 394–395].

У Псковській Судній грамоті 1467 року, що встановлювала норми кримінального права та діяла на території Московії, вже відокремлювалися крадіжка, грабіж, розбій та «наход» як різновиди татьби (ст.ст. 1, 7, 20, 34 та ін., але не надавалося їх чіткого визначення. Так, у ст. 1 цього закону було зазначено: «Се суд княжей, ож клетъ покрадут за замком или сани под полстью или воз под титягою или лодью под палубы, или вь яме или скота украдают или сено сверху стога имать, то все суд княжой, а продажи 9 денег, а разбой, наход, грабеж 70 гривен, а княжая продажа 19 денег, да 4 денги и

посаднику» [8, с. 331–332]. За грабіж і розбій передбачалися дуже великі для того часу розміри штрафів. Загальний зміст цих злочинів був різним: грабіж являв собою відкрите насильницьке вилучення майна, а розбій передбачав також посягання на особистість [18].

Судебник Казимира IV 1550 року до особливо небезпечних злочинів відносить розбій, грабіж і окремі види татби (крадіжки). У ньому не лише встановлювалась відповідальність за грабіж (ст. 25), але і вперше розмежовуються грабіж як відкрите розкрадання речей та розбій як розкрадання, пов'язане з насильством [8, с. 101].

Після приєднання частини України до Московської держави в 1654 році на території Гетьманщини та Лівобережжя була поширена дія Соборного Уложения 1649 року. Цей документ передбачав відповідальність за татбу – як просту, так і кваліфіковану, грабіж – простий і кваліфікований, а також за розбій. Майнові злочини згадуються в різних главах Уложения, але найбільш повно вони розглядаються в главі XXI «Про розбойних і про татиних делех». У ст. 15 йдеться про пограбування без насильства («шапки зривають») та будь-який інший грабіж («людей грабують») [13, с. 230–247]. Розміри покарань за майнові злочини залежали не від вартості вкраденого, а від рецидиву.

Артикул військовий Петра I від 1715 року також містив норми, що встановлювали відповідальність за викрадення. Зауважимо, що він не відміняв Соборне Уложение, а діяв паралельно з ним. Призначався цей Артикул перш за все для військовослужбовців і повинен був застосовуватися військовими судами. Проте до підсудності військових судів належали справи не тільки військовослужбовців, але й осіб, причетних до армії та обслуговуючих її [14, с. 317].

У главі 21 Артикулу військового «О зажигании, грабительстве и воровстве» грабіж не лише відокремлювався в окремий склад злочину, але і також визначалися дві його форми – насильницький і без насильства [14, с. 361]. До різновидів насильницького грабежу відносився «озброєний грабіж»,

який охоплював діяння, котрі у попередньому законодавстві мали назву «розбій». За вчинення багатьох майнових злочинів виносилася смертна кара.

В історії кримінального права слід згадати також імператорський Указ 1781 року «Про суд і покарання за злочинство різних родів». Він відомий тим, що вперше в російському кримінальному праві зроблена спроба виробити точну термінологію злочинів проти власності. У цьому Указі розрізняються три види злочинства: викрадення-крадіжка, викрадення-шахрайство і викрадення-грабіж [18].

Певним підсумком у розвитку кримінального законодавства стало видання у 1833 році Книги першої тому XV Зводу законів Російської імперії, до якого увійшли норми кримінального права. Згодом, на основі цього документу, у 1845 році імператором був підписаний перший російський кримінальний кодекс - Уложення про покарання кримінальні та виправні [18].

У розділі XII «О преступлениях и проступках против собственности частных лиц» Уложення 1845 року міститься глава III «О похищении чужого имущества», в якій близько 60 статей встановлюють відповідальність за різні види викрадення майна. Відділення II цієї глави (ст.ст. 2139-2145) регламентувало відповідальність за грабіж. Так, грабіж згідно зі ст. 2139 цього закону являв собою, по-перше, «...будь-яке у будь-кого відбирання майна, що йому належить або знаходиться у нього, з насильством або погрозами, але такого виду, що ці погрози і саме насильство не є небезпечними ні для життя, ні для здоров'я або свободи тієї особи». По-друге, грабежом визнавалось «...будь-яке, хоча й без погроз та насильства, але відкрите викрадення будь-якого майна в присутності самого власника або інших осіб» [15, с. 986]. Тобто грабіж поділяється на два види – насильницький та ненасильницький, при цьому суттєвою ознакою як першого, так і другого виду є відкритий спосіб вчинення злочину.

В Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року передбачалося також покарання за грабіж, вчинений у церкві (ст. 2140),

вчинений «составившеюся для того или вообще для противозаконной цели шайкою» (ст. 2141), вчинений під час стихійного лиха, пожежі (ст. 2142). У статті 2143 зазначалось, що якщо грабіжник був озброєний, то ці дії визнавались одним із видів розбою [15, с. 986-989].

За період чинності Уложення про покарання кримінальні та виправні мало подальші редакції – 1857, 1866 і 1885 років. Найбільш досконалим вважається варіант у редакції 1885 року, до якого свого часу було видано науковий коментар відомим вченим-юристом М.С. Таганцевим.

Відмежовуючи грабіж, поєднаний з насильством, від розбою, М.С. Таганцев указував, що найважливішою ознакою, що відрізняє розбій від насильницького грабежу, є небезпечність для життя чи здоров'я від насильницьких дій чи погроз, які були застосовані до потерпілого [16, с. 1045]. Також він зазначав, що відповідно до буквального розуміння статей 1627 і 1637 Уложення в редакції 1885 року наявність у винної особи зброї є ознакою, яка відрізняє розбій від грабежу [16, с. 1046], а використання з метою заволодіння майном потерпілого будь-яких одурманюючих речовин, на його думку, слід розглядати як насильство, що є небезпечним для життя або здоров'я, та кваліфікувати діяння за статтею, що передбачає відповідальність за розбій [16, с. 1042].

Не зважаючи на видання оновлених редакцій Уложення про покарання кримінальні та виправні, відставання від соціально-економічного розвитку правових норм даного акту відчувалося вже в ХІХ столітті. У 1881 році було створено особливий комітет для розробки нового кримінально-правового акту. Підготовка реформи кримінального законодавства зайняла кілька десятиліть і завершилася прийняттям Кримінального уложення 1903 року [18].

На відміну від Уложення про покарання кримінальні та виправні, у Кримінальному уложенні законодавець взагалі не використовує термін «грабіж» [18]. Норми про викрадення чужого майна містилися у главі XXXII, яка мала назву «О воровстве, разбое и вымогательстве». При цьому

конструкції цих норм суттєво відрізнялися від відповідних норм Уложення про покарання кримінальні та виправні. Так, стаття 581 Кримінального Уложення об'єднує крадіжку та грабіж без насильства в єдиний склад злочину – «воровство», під яким розуміє таємне або відкрите викрадення чужого рухомого майна з метою привласнення [17, с. 848].

У той же час, відповідно до ч. 1 ст. 589 Кримінального Уложення, розбій визнавався викрадення чужого рухомого майна з метою привласнення за допомогою приведення у несвідомий стан, тілесного ушкодження, насильства над особою чи злочинної погрози [17, с. 871]. Тобто в даному разі межі категорії «розбій» значно розширювалися, оскільки охоплювали також і ознаки грабежу, поєднаного з насильством.

Кримінальне уложення 1903 року відрізнялось високим рівнем юридичної техніки, більш суворою внутрішньою структурою, відносно невеликим обсягом. Так і не введене в дію в більшій своїй частині, воно, тим не менш, суттєво вплинуло на подальший розвиток російського кримінального законодавства.

Складна економічна ситуація, голод і бідність широких верств населення післяреволюційної Росії сприяли стабільному росту майнових злочинів. Період становлення нової радянської держави відзначений активною законотворчою діяльністю влади. Кримінальне законодавство Радянської Росії щодо злочинів проти власності стало формуватися з Декретом РНК № 1 від 24 листопада 1917 року «Про суд» і подальшою прямою заборобою в 1918 році на використання дореволюційних законів. Цим же актом до підсудності революційних трибуналів було віднесено і розкрадання [18, с. 128].

Декрет ВЦВК від 20 червня 1919 року «Про вилучення із загальної підсудності у місцевостях, оголошених на військовому становищі» надавав Всеросійській надзвичайній комісії і губернським надзвичайним комісіям право безпосередньої розправи аж до розстрілу за контрреволюційні злочини, навмисні пошкодження залізничних шляхів, бандитизм, розбій, озброєний

грабіж, а також за «злом радянських і суспільних складів і магазинів з метою розкрадання» [19, с. 124-126].

Хоча в деяких декретах і робилися спроби сформулювати конкретні види майнових злочинів, проте до прийняття першого радянського кримінального кодексу не існувало єдиної системи норм про злочини проти власності з чітко окресленими складами злочинів і відповідними санкціями [18].

Значним досягненням в історії всього тогочасного радянського кримінального права стало прийняття у 1922 році Кримінального кодексу РСФРР. У тому ж році на його основі був розроблений та введений в дію Кримінальний кодекс УСРР³. Кримінальна відповідальність за грабіж регламентувалась двома статтями – 182 та 183, які були розміщені у главі VI «Майнові злочини» Особливої частини цього кодексу. У ст. 182 КК УСРР надавалося визначення грабежу як відкритому викраденню чужого майна в присутності особи, яка володіє, користується чи особи, яка відає ним. У частині 1 ст. 183 КК встановлювалася відповідальність за грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, у частині 2 ст. 183 КК – за цей же злочин, вчинений рецидивістом чи групою осіб (зграєю) [20; 21, с. 7]. Як можна побачити, цей закон передбачав два види грабежу: простий, тобто без насильства та поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя й здоров'я потерпілого.

Попри те, що вперше за радянські часи грабіж визнавався відкритим викраденням чужого майна та відокремлювався в окремий вид злочину, звертає на себе увагу наявність ряду недоліків у конструкціях статей 182 та 183 КК УСРР. По-перше, кваліфікуючі ознаки, такі, як: вчинення грабежу рецидивістом чи групою осіб, були передбачені лише за грабіж, поєднаний з насильством. По-друге, законодавець не встановлював кримінальну

³ Слід зазначити, що до 1936 року в усіх офіційних документах радянського періоду Україна мала назву «Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР)», пізніше – «Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР)».

відповідальність за грабіж, поєднаний з психічним насильством, тобто з погрозами застосування фізичного насильства. По-третє, відповідно до ознак безпосередньо складу злочину, передбаченого ст. 182 КК, грабіж охоплював вчинення викрадення майна лише у присутності потерпілого, без зазначення інших осіб, які усвідомлювали незаконний характер дій.

Зазначені прогалини усувалися за допомогою роз'яснень, які надавалися у науково-практичних коментарях того періоду. Так, у Практичному коментарі за редакцією М.Н. Гернета й А.Н. Трайніна вказувалось: «Грабіж без насильства є відкритим викраденням майна як у присутності тієї особи, яка володіє, користується або відає ним, так і в присутності будь-якої іншої особи. Одного факту присутності недостатньо: необхідно, щоб присутні бачили вчинюване викрадення та щоб злочинець вчинював своє викрадення із зухвалістю відкритого викрадення. При цьому не повинно бути не тільки фізичного насильства, тобто застосування фізичної сили, але і погроз... Стаття 183 КК говорить про насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого. Таким потерпілим може бути не лише той, хто є власником викраденого, але і будь-яка інша особа, у присутності якої вчинюється цей вид грабежу» [22, с. 271–272].

У КК УСРР 1927 року ні система майнових злочинів, ні конструкції окремих складів не зазнали істотних змін [23]. Відповідальність за грабіж передбачалась у ст. 173 КК, яка містила в цілому ті ж самі положення, які мали місце у статтях 182, 183 КК 1922 року. І хоча ст. 173 КК 1927 року об'єднала положення двох статей КК 1922 року, проте положення стосовно того, що кваліфікуючі ознаки (вчинення насильницького грабежу групою осіб або повторно) стосуються лише грабежу, поєднаного з насильством, так і залишилися без змін.

Виділення грабежу в самостійний склад злочину, на жаль, не було підтримано у змісті наступного законодавства. Так, в Указі Президії Верховної Ради СРСР від 04 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і громадського майна» йдеться про

крадіжку, привласнення, розтрату або інше розкрадання, а терміни «грабіж» і «розбій» взагалі відсутні.

Указ Президії Верховної Ради СРСР від 04 червня 1947 року «Про посилення охорони індивідуальної власності громадян» визнавав крадіжкою таємне або відкрите викрадення індивідуального майна громадян, а розбій визначався як напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний з насильством або погрозою застосування насильства [24, с. 17]. При цьому насильство могло бути і таким, що не є небезпечним для життя й здоров'я, оскільки серед кваліфікованих видів цього злочину передбачався розбій, поєднаний з насильством, небезпечним для життя й здоров'я потерпілого, або з погрозою смертю чи тяжким тілесним ушкодженням [18]. Таким чином, грабіж без насильства був віднесений до крадіжки, а грабіж, поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя або здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, - до простого розбою. Відповідно до цього, поняття грабежу знову зникло із закону, розчинившись в ознаках крадіжки і розбою.

Така неузгодженість у питаннях кримінальної відповідальності за майнові злочини породжувала проблеми у судовій практиці стосовно того, за яким кримінально-правовим актом слід кваліфікувати вказані діяння. У зв'язку з цим Пленум Верховного Суду СРСР у Постанові від 22 серпня 1947 р. №12/6 дав роз'яснення, що розкрадання державного або громадського майна, вчинене у будь-якій формі, кваліфікувалися за Указом від 4 липня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і громадського майна». Що стосується злочинів проти особистої власності громадян, то за Указом «Про посилення охорони індивідуальної власності громадян» кваліфікувалися тільки крадіжка і розбій, а інші злочини – за КК УРСР [25, с. 76] .

У наступному КК УРСР, прийнятому в 1960 році, грабіж знову було відокремлено від крадіжки та розбою, при цьому відповідальність за майнові злочини регламентувалась в залежності від форми власності майна, тобто від

приналежності майна до категорії соціалістичної (державної, колективної чи громадської) або до категорії особистої власності. Відповідно до цього принципу грабіж був передбачений у двох статтях, а саме: у 82 статті «Розкрадання державного або громадського майна шляхом грабежу» та у 141 статті «Грабіж», котрі були розташовані, відповідно, у главах II «Злочини проти соціалістичної власності» та V «Злочини проти особистої власності» Особливої частини КК [26]. Диспозиції вказаних норм визначали грабіж як відкрите викрадення державного або громадського майна (ст. 82 КК) та відкрите викрадення особистого майна громадян (ст. 141 КК). В обох статтях кваліфікуючою ознакою злочину було насильство, що не є небезпечним для життя та здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 82 КК та ч. 2 ст. 140 КК).

Разом з тим грабіж був однією із форм розкрадання. Залежно від способу вчинення формами розкрадання визнавалися: крадіжка, грабіж, шахрайство, привласнення, розтрата, розкрадання шляхом зловживання посадової особи своїм службовим становищем, розбій, а також вимагання [18]. У ст. 86-1 КК «Розкрадання державного або колективного майна в особливо великому розмірі» «розкрадання» виступало як поняття, що узагальнювало різні способи вчинення злочинів проти власності. Цей злочин мав місце незалежно від того, в якій формі він був вчинений. За даною статтею кваліфікувалося вчинення кількох розкрадань різними способами, якщо вони разом складали розкрадання в особливо великому розмірі. При цьому важливою була тільки спрямованість умислу на розкрадання в особливо великому розмірі [27, с. 365].

Принципові зміни були здійснені Законом України від 17 червня 1992 року № 2468-ХІІ, яким поряд з іншими змінами було змінено назву КК УРСР на КК України, а також назви глав II та V Особливої частини КК. Глава II з цього моменту отримала назву «Злочини проти державної і колективної власності», а Глава V – «Злочини проти індивідуальної власності громадян».

Конституція незалежної України у ст. 13 встановила рівність усіх форм власності. А тому стало актуальним питання щодо невідповідності положень КК України до положень основного закону держави, оскільки, як вже було зазначено, кримінальна відповідальність за злочини проти власності диференціювалась залежно від різних форм власності та регламентувалась у різних главах Особливої частини КК. На цей недолік кримінального законодавства звертало увагу багато науковців, обґрунтовуючи необхідність встановлення кримінальної відповідальності за злочини проти будь-яких форм власності у спільній для них главі Особливої частини КК [28, с. 22; 93–108; 29, с. 61–67; 30, с. 52–57].

У новому КК України, прийнятому 5 квітня 2001 року, вказана прогалина була усунена. Позиція щодо необхідності об'єднання майнових злочинів незалежно від форми власності була безпосередньо реалізована в Розділі VI Особливої частини КК, який має назву «Злочини проти власності». Цю обставину можна вважати як прогресивний крок вперед усього кримінального права нашої держави. До більш детального розгляду змісту вітчизняного законодавства щодо злочинів проти власності у виді грабежу ми звернемося в наступному викладі в межах подальшого компаративістського аналізу.

Підсумовуючи проведений нами аналіз історії виникнення і розвитку грабежу, можна дійти висновку, що зазначене злочинне діяння є постійним супутником людства, адже завжди у кожному суспільстві або кожній державі є люди, які незадоволені своїм матеріальним становищем і здатні порушити закон, аби це становище змінити у кращу для себе сторону. Так, А. Костенко справедливо стверджує, що ніяка цивілізація не може розвиватися без можливості існування добра і зла, тобто і без злочинності [31, с. 3]

У той же час існування у суспільстві такого негативного соціального явища як грабіжництво характеризується постійними змінами та коливаннями не лише у кількісному, але й у якісному відношенні. Стан і динаміка корисливо-насиленницької злочинності загалом і грабежів, зокрема,

безпосередньо пов'язані з соціальним, економічним, політичним і моральним життям суспільства. Криза в країні, безробіття, незахищеність соціально-вразливих верств населення та інші фактори посилюють кримінальну ситуацію і сприяють розвитку даного виду злочинності.

Вплив цілого ряду об'єктивних, здебільшого соціально-економічних, чинників, в силу своєї довготривалої дії, повинен враховуватися при визначенні перспектив динаміки кримінальної ситуації в Україні на найближчий час. Тому одним з актуальних завдань, що стоять перед суспільством і державою у справі протидії злочинності, є встановлення її причин і умов, у тому числі конкретних її видів.

Розглядаючи причини і умови злочинності, необхідно, передусім, конкретизувати зміст цих понять. М.Д. Шаргородський писав, що «причинами злочинності в широкому сенсі слова можна вважати всі ті обставини, без яких вона не могла б виникнути і не може існувати. Але всі ці обставини відіграють не однакову роль. Одні з них створюють лише реальну можливість злочинних мотивів, а інші перетворюють цю можливість на дійсність» [32, с. 30]. Таким чином перші слід розглядати як умови, а другі як причини.

Як слушно зауважує О. М. Джужа, «причини – це ті процеси і явища, що породжують злочинність як свій безпосередній наслідок. Що стосується умов, то вони безпосередньо не породжують злочинність, але «відкривають шлях» для дії причин, полегшують настання суспільно небезпечних наслідків» [33, с. 182]. Отже, причинами злочинності виступають негативні явища, що викликають її, а умови складають те середовище, обстановку, яка сприяє дії причин.

Причини і умови злочинності, як відмічають кримінологи, об'єднуються родовим поняттям «криміногенні детермінанти» або «криміногенні чинники». При цьому розрізняють дві основні групи детермінант: об'єктивні і суб'єктивні [34].

Вивчення процесів детермінації грабежів пов'язане насамперед з відповіддю на питання: як, чому вони існують та розвиваються, які соціальні, економічні та інші обставини виступають як такі, що породжують їх причини; які умови сприяють прояву причин та настанню злочинних наслідків.

Причини вчинення грабежів об'єктивного характеру потрібно шукати насамперед у несприятливих тенденціях соціально - економічного розвитку суспільства (спад виробництва, гіперінфляція, безробіття, недоліки в управлінській та організаційній сфері діяльності різних галузей господарства, соціальна незахищеність широких верств населення тощо), у недоліках і прорахунках соціально-культурної, духовної сфер (спотворена моральна, правова і навіть релігійна свідомість, поширення та впровадження психології матеріалізму, накопичення, користолюбства), у загальному напруженому кримінальному стані в країні та інших явищах [35, с. 45].

Крім того, небувале майнове розшарування людей за рівнем прибутків створює додаткові стимули злочинної поведінки людей. Якщо за колишніх часів матеріальний добробут особливо не афішувався, і забезпечені потерпілі від майнових злочинів часто приховували факт вчинення щодо них корисливого або корисливо-насильницького злочинного діяння, то нині багатством пишаються, воно нібито виставляється напоказ [125].

В етимології грабежу не останнє місце займають чинники матеріального характеру - відсутність грошей, роботи тощо. Але вони діють не самі по собі, а у взаємодії з моральними нахилами людини, яка замість активного впливу на несприятливу конкретну життєву ситуацію йде шляхом найменшого опору, виявляючись слабкою перед, можливо, тимчасовими матеріальними труднощами. Таким чином, скрутні матеріальні обставини створюються у більшості випадків самим грабіжником внаслідок систематичного пияцтва, небажання працювати, залишення домівки тощо. Почуття голоду рідко штовхає людину на вчинення такого тяжкого злочину як грабіж, але фізична залежність від алкоголю - майже завжди [125].

Серед суб'єктивних детермінант грабежів зазначимо наступні явища негативного характеру:

- формування корисливо-паразитичної мотивації в сімейно-побутовому середовищі, за місцем роботи, навчання, проживання;
- споживчо-егоїстична атмосфера та атмосфера насильства в мікросередовищі;
- деформація побутових інтересів, потреб, звичок, що виражається в прагненні до пияцтва, наркотиків, азартних ігор, і деградація особи на цій основі;
- низький рівень культури, свідомості, моральності злочинців [36].

Висновок щодо суб'єктивних факторів вчинення грабежу певною особою можливо зробити лише за допомогою її глибокого та багатостороннього психологічного вивчення, встановлення особливостей соціального життя. Під час вивчення особи грабіжника необхідно виявляти домінантні чинники, які насправді призвели до вчинення злочину, а не ті, котрі лежать на поверхні, є мінливими та помилковими.

Розглянемо більш детально вищеперераховані детермінанти грабежу. Розпочнемо із первинного інституту соціалізації – батьківської сім'ї, яка за словами А. П. Закалюка, є потужним джерелом соціального розвитку та виховання особи загалом [37, с. 295].

Автор психологічної теорії формування особистості професор Л. І. Божович свого часу експериментальним шляхом довела, що становлення достатньо визначеної, відносно стійкої спрямованості особистості спостерігається у віці 12–15 років, бо на цей час основні цінності суспільства, моральні норми і правові заборони вже засвоєні, сформовані домінуючі мотиви [38, с. 168–169]. Спираючись на це положення, можна припустити, що первинне формування корисливої спрямованості більшості грабіжників відбувалося до досягнення ними повноліття в результаті можливого негативного впливу неблагополучної сім'ї, прогалин виховання, наслідування прикладу раніше судимих членів родини, що відповідним

чином орієнтували неповнолітніх у засвоєнні родинних цінностей та виборі лінії поведінки.

Про наявність чи відсутність сімейного неблагополуччя у родинах можуть свідчити дані щодо відносин неповнолітніх грабіжників з батьками та особами, які їх замінюють, інформація щодо якості виконання батьківських обов'язків, а також дані про судимість членів родини. Аналіз наявних результатів наукових досліджень дозволяє констатувати, що майже половина підлітків відмічали відсутність порозуміння та емоційного контакту з батьками, що на думку Ю. М. Антоняна виступає потужним психотравмуючим чинником формування психіки і сприйняття оточуючого світу, породжує соціальну відчуженість, внутрішню напругу, недовіру до людей, озлобленість, ворожу налаштованість та агресивність, і, в кінцевому підсумку, може призводити до вчинення правопорушень та злочинів [39, с. 27–28].

Підтвердження проявів сімейного неблагополуччя в родинах неповнолітніх грабіжників знаходимо за підсумками дослідження, проведеного Д. В. Петровим. Так, переважна частина неповнолітніх грабіжників (46,7 %) зазначили, що батьки постійно з'ясовували стосунки між собою (конфлікували), тому їм було не до виховання, майже кожен четвертий підліток (24,4 %) такою причиною назвав зловживання батьками спиртними напоями чи наркотиками, більш як кожен п'ятий (22,2 %) говорив про постійну зайнятість роботою, у 6,7 % повідомлялося про намагання батьків влаштувати особисте життя [40, с. 69].

Несприятливі умови формування особи в дитинстві призводять до розвитку загальної невпевненості індивіда у житті, тривожних очікувань негативної дії оточуючого середовища. Можна у зв'язку з цим припустити, що скоєння багатьох грабежів є своєрідною компенсацією емоційного дефіциту, породженого психологічним відчуженням у дитинстві. Мабуть, відбувається це тому, що за допомогою матеріальних засобів, отриманих в

результаті вчинення злочинних дій, грабіжники міцніше і впевненіше відчують своє місце у житті.

Опосередковано про ймовірний криміногенний вплив можуть свідчити дані щодо судимості членів родини неповнолітніх злочинців. Доволі показово, що 48, 9 % опитаних у виховній колонії грабіжників повідомили про наявність серед членів їхньої родини раніше судимих осіб [40, с. 69]. Неповнолітні в силу вікових особливостей соціалізації переймають світоглядні уявлення, культурні цінності, копіюють стиль і манери поведінки, у тому числі наслідують приклад кримінальних способів вирішення життєвих проблем. Криміногенний вплив членів сім'ї може полягати не лише у тому, що вони подають особистий приклад негативного відношення до законів і моральних заборон, але й також у втягненні неповнолітніх у злочинну діяльність, і навіть у потуранні злочинним проявам [40].

Відсутність позитивних психологічних взаємозв'язків у сім'ї, як правило, компенсується їх встановленням у неформальних малих групах. Групи грабіжників найчастіше формуються упродовж одного вечора із числа осіб, які разом проводили дозвілля. Потрапивши у групу, орієнтовану на незаконні способи придбання матеріальних благ, особа, яка прагне до ідентифікації з такою групою, порівняно швидко і легко переймає норми і цінності останньої. В результаті – формується прихильне ставлення до порушення кримінально-правових заборон, яке надалі і визначає пріоритетну спрямованість особистості та поведінки [41, с. 107–109].

Несприятливі фактори раннього розвитку, негативні соціальні умови життя у поєднанні з особистісними особливостями конкретної особи призводять до набуття стійких соціально-психологічних деформацій, антисупільних поглядів і звичок, що відбивається в прагненні до пияцтва, наркотиків, азартних ігор (тією чи іншою мірою ця причина фігурує майже в усіх випадках вчинення грабежів) [125]. Потреба в алкоголі і наркотиках

лідидує серед інших криміногенних мотивів. Грабіж, власне, і вчиняється в багатьох випадках заради придбання спиртних напоїв [42, с. 188].

Доцільно зазначити, що традиційною причиною вчинення злочинних діянь грабіжниками є стійке небажання займатися суспільно корисною працею. Таке небажання працювати багато хто з них пояснювали відсутністю високооплачуваної роботи або незгодою йти на роботу за "мізерну" плату. Багато молодих людей, закінчивши школу або передчасно залишивши навчання, жодного дня не працювали до вчинення злочину [43, с. 28].

Важливим у аналізі етіології грабежу є вплив культурно-виховного чинника. Як писали німецькі кримінологи, під культурним рівнем розуміється не тільки ступінь інтелігентності, духовний або освітній рівень даної людини, її знання в галузі культури, начитаність і загальна інтелектуальність, але й сукупність матеріальних і духовних багатств і цінностей, створених народом, які оберігаються і розглядаються як додаткове багатство [43, с. 28]. Як показує аналіз наявних наукових досліджень, багатьом грабіжникам притаманний низький рівень культури міжособистісного спілкування. Грубість, цинізм, брутальність, неповага до людини та її майнових прав органічно вписані в життя більшості з тих, хто вчинив злочин. На жаль, останнім часом відчувається брак культурних програм у засобах масової інформації. Найкраще з культурної спадщини (театральні вистави, концерти, виставки тощо) таким людям і нецікаве, і водночас недоступне внаслідок їх фінансового стану [43, с. 29].

Серед умов, що сприяють вчиненню грабежів, зазначимо наступні:

- відсутність охорони або слабка механічна захищеність житла чи іншого приміщення, у якому зберігається майно;
- недостатня освітленість громадських місць;
- відсутність контролю за майном громадян у гуртожитках, санаторіях, готелях тощо;

- безтурботне відношення посадових матеріально відповідальних осіб і громадян до зберігання майна, що перебуває у їх розпорядженні або власності;

- недоліки в діяльності правоохоронних органів в забезпеченні принципу невідворотності покарання, по розкриттю злочинів і розшуку злочинців, а також по здійсненню профілактичних робіт з особами, що перебувають на обліку;

- віктимна поведінка потерпілих – перебування в небезпечних місцях, часто в нетверезому стані; довірливість (купівля фальсифікованих товарів, гра на вулиці в азартні ігри, впускання до квартири незнайомих людей); демонстрація платоспроможності.

До того ж потерпілі часто не бажають з різних мотивів співпрацювати з поліцією, подавати заяву про скоєний злочин, з'являтися на виклик до поліції тощо.

Узагальнюючи проведений аналіз історичних передумов та соціально-психологічних чинників грабежу, можна дійти наступних висновків:

- 1) в історичних пам'ятках різних епох грабіж визначався і тлумачився по-різному, в залежності від того, чи відокремлювався він від таких однорідних злочинів, як крадіжка та розбій. Основні ознаки сучасного поняття грабежу як відкритого викрадення чужого майна були визначені в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, у якому вперше розмежовується грабіж, скоєний з насильством, та розбій за ступенем небезпеки насильства для життя, здоров'я або свободи потерпілого. Фактично незмінним залишилось визначення грабежу у чинному КК України 2001 року;

- 2) становлення грабіжників на шлях вчинення корисливих і корисливо-насильницьких злочинів відбувається поступово, у міру десоціалізації та формування домінантної корисливої спрямованості злочинного прояву. Період соціалізації більшості грабіжників відбувається у несприятливих умовах особистісного розвитку, без належного виховання і контролю з боку дорослих, під негативним впливом неформальних груп

криміногенної спрямованості за місцем проживання і проведення дозвілля. В результаті – формується прихильне ставлення до порушення кримінально-правових заборон, яке надалі і визначає пріоритетну корисливу спрямованість особистості. В останній об'єктивуються деформації ціннісно-мотиваційної сфери свідомості та негативні психологічні риси особистості. Загалом детермінація грабежу зводиться до особливостей взаємодії особистості грабіжника і оточуючого середовища. Безвідповідальне ставлення до недоторканості майна і, навіть, до здоров'я, свободи і тілесної недоторканності людини формується в процесі взаємодії несприятливих соціальних умов життя винної особи у поєднанні з можливими особистісними передумовами.

1.2. Компаративістський аналіз законодавчих норм щодо кримінальної відповідальності за грабіж

Важливе значення для розуміння сутності грабежу має огляд не лише історії розвитку та становлення вітчизняного законодавства, але й зарубіжний досвід кримінальної оцінки зазначеного злочинного діяння. Порівняльний аналіз норм КК України та КК зарубіжних держав обумовлює можливість відокремлення кращих зразків законодавчого тлумачення з метою вдосконалення національної правової системи.

«Вивчення закордонного досвіду, – вказує М. Ансель, – відкриває перед юристом нові горизонти, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, оскільки специфічні риси цього права особливо чітко проявляються у порівнянні з іншими системами. Порівняння спроможне озброїти юриста ідеями та аргументами, які не можна отримати навіть при дуже доброму знанні тільки власного права» [44, с. 38].

Вважаємо, що у межах цього дослідження доцільно дослідити насамперед кримінальне законодавство пострадянських держав, оскільки їм властива спільна з Україною історія та частина з них є географічними

сусідами України, а саме: Азербайджанської Республіки, Республіки Білорусь, Республіки Вірменія, Естонської Республіки, Грузії, Республіки Казахстан, Киргизької Республіки, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Республіки Молдова, Російської Федерації, Республіки Таджикистан, Туркменістану та Республіки Узбекистан.

Важливим також є аналіз норм кримінального законодавства держав, що є членами Європейського Союзу, а саме: Республіки Болгарія, Королівства Данії, Королівства Іспанії, Королівства Нідерландів, Федеративної Республіки Німеччини, Республіки Польща, Французької Республіки, Королівства Швеції.

Певну увагу доцільно приділити й кримінальному законодавству держав, які належать до економічно найрозвиненіших у світі і мають визначальний вплив на іноземне право - Англії, Китайської Народної Республіки, Сполучених Штатів Америки, Японської Держави.

У чинному КК України відповідальність за грабіж передбачена 186 статтею, в якій даний злочин визначається як відкрите викрадення чужого майна. Відкритий спосіб вчинення злочину є характерною ознакою грабежу і є основним критерієм відмежування цього злочину від крадіжки, при якій викрадення чужого майна відбувається таємно (ст. 185 КК України) [45].

Грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (фізичне насильство), або з погрозою застосування такого насильства (психічне насильство) є певною мірою схожим з розбоєм, оскільки ці злочини являють собою посягання на два об'єкти – власність та особу. В одній із публікацій ми зазначали, що головна відмінність грабежу від розбою полягає в ступені реального і можливого насильства, яке не є небезпечним (грабіж) і є небезпечним (розбій) для життя і здоров'я потерпілого [46, с. 142].

У кримінальних кодексах більшості пострадянських держав, так само, як у КК України, крадіжка, грабіж і розбій мають самотійні, відокремлені

один від одного складу злочинів. Така єдність законодавчих формулювань пояснюється, мабуть, спільністю минулої правової системи та історичних зв'язків.

При цьому, КК Республіки Білорусь крадіжку і грабіж диференціює як таємне (ст. 205 КК) або відкрите (ст. 206 КК) викрадення чужого майна відповідно. Водночас у багатьох статтях використовується термін «розкрадання», а саме: розкрадання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин (ст. 294 КК), розкрадання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 327 КК), розкрадання особистих документів (ст. 378 КК) тощо. При цьому у примітці 1 до Глави 24 «Злочини проти власності» дається таке роз'яснення: «Під розкраданням у цій главі розуміється умисне, протиправне, безоплатне заволодіння чужим майном або правом на майно з корисливою метою шляхом крадіжки, грабежу, розбою, вимагання, шахрайства, зловживання службовим становищем, привласнення, розтрата або використання комп'ютерної техніки» [47]. Із зазначеного спостерігається, що законодавець відносить грабіж до одного із різновидів розкрадання.

Дещо інший підхід до трактування грабежу представлений у КК Азербайджанської Республіки, де зазначений злочин є відкритим розкраданням майна (ст. 180 КК). До розкрадань належать також наступні злочини: крадіжка (ст. 177 КК), шахрайство (ст. 178), привласнення й розтрата (ст. 179), розбій (ст. 181), розкрадання предметів, що мають особливу цінність (ст. 183 КК), розкрадання або вимагання радіоактивних матеріалів (ст. 227 КК), розкрадання або вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв (ст. 232 КК), розкрадання або вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів (ст. 235 КК). Водночас у ст. 118 КК встановлюється відповідальність за військовий грабіж, який визначається як викрадення на полі бою майна, що перебуває на вбитих чи поранених [48].

У статтях КК Республіки Вірменія термін «розкрадання» використовується, коли мова йде про розбій (ст. 175 КК), грабіж (ст. 176 КК), крадіжку (ст. 177 КК), шахрайство (ст. 178 КК), привласнення або розтрату (ст. 179 КК), розкрадання предметів, що мають особливу цінність (ст. 180 КК), розкрадання, вчинене з використанням комп'ютерної техніки (ст. 181 КК), розкрадання або вимагання радіоактивних матеріалів (ст. 234 КК) та деяких інших. Термін «викрадення» має місце у статтях, які встановлюють відповідальність за викрадення людини (ст. 131 КК), торгівлю людьми (ст. 132 КК), викрадення відомостей, що становлять державну таємницю (ст. 302 КК), викрадення документів, штампів, печаток, особистих документів громадянина (ст. 324 КК) тощо [49]. Слід зазначити, що мінімальним покаранням за вчинення грабежу в цій країні є виправні роботи терміном на один рік, а максимальним – позбавлення волі строком до восьми років з конфіскацією майна, яке, у порівнянні з кримінальними кодексами інших держав, можна вважати відносно м'яким покаранням.

Як відкрите розкрадання грабіж визначається і у КК Республіки Казахстан (ст. 191 КК). Також термін «розкрадання» використовується у статтях, що встановлюють відповідальність за крадіжку (ст. 188 КК), привласнення або розтрату майна, яке було ввірене винному (ст. 189 КК), шахрайство (ст. 190 КК), розбій (ст. 192 КК) та інших. Крім того, у ст. 163 КК, яка передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни, вказується на розграбування («разграбление») національного майна на окупованій території. Найтяжчою кваліфікуючою ознакою грабежу є вчинення його в особливо великому розмірі, за що передбачене покарання у вигляді позбавлення волі строком від семи до дванадцяти років з конфіскацією майна [50].

КК Республіки Молдова у складах злочинів проти власності у разі наявності ознак вчинення крадіжки (ст. 186 КК), грабежу (ст. 187 КК), розбою (ст. 188 КК), привласнення чужого майна (ст. 191 КК), кишенькової крадіжки (ст. 192 КК) використовує термін «розкрадання». Термін

«викрадення» має місце у статтях, в яких йдеться про відповідальність за викрадення особи, яка має міжнародний захист (ст. 142 КК), викрадення людини (ст. 164 КК), викрадення неповнолітнього близькими родичами (ст. 164-1 КК) тощо [51].

У КК Російської Федерації грабіж визначається як відкрите розкрадання чужого майна (ст. 161 КК). Під розкраданням згідно з приміткою 1 до ст. 158 КК РФ розуміються вчинені з корисливою метою протиправні безоплатні вилучення та (або) обернення чужого майна на користь винного чи інших осіб, що спричинило шкоду власнику або іншому володільцю цього майна [52]. Також термін «розкрадання» міститься у статтях, які передбачають відповідальність за крадіжку (ст. 158 КК), шахрайство (ст.ст. 159–159-6 КК), привласнення або розтрату (ст. 160 КК), розбій (ст. 162 КК) та деяких інших.

Так само, як у КК Російської Федерації, визначається грабіж і у КК Республіки Таджикистан. При цьому у примітці 1 до ст. 244 КК вказується, що під розкраданням у статтях цього Кодексу розуміється вчинене з корисливою метою протиправне безоплатне вилучення та (або) обернення чужого майна на користь винного або інших осіб [53]. Законодавцем передбачені достатньо суворі міри покарання за вчинення грабежу. Так, мінімальне покарання передбачене у вигляді позбавлення волі строком від трьох років, а грабіж, вчинений при особливо небезпечному рецидиві або в особливо великому розмірі, карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна.

У КК Туркменістану під грабежом розуміється відкрите розкрадання чужого майна (ст. 230 КК). При цьому у примітці 1 до ст. 227 КК дається таке визначення розкрадання: «Під розкраданням у статтях цього Кодексу розуміється протиправне, безоплатне вилучення та (або) обернення чужого майна на користь винного або інших осіб, вчинене з корисливою метою, що заподіяло шкоду власнику або іншому володільцю цього майна». Термін «розкрадання» має місце також у статтях, які передбачають відповідальність

за крадіжку (ст. 227 КК), шахрайство (ст. 228 КК), привласнення або розтрату (ст. 229 КК), розбій (ст. 231 КК), розкрадання предметів або документів, які мають особливу історичну, наукову, художню або культурну цінність, незалежно від способу розкрадання (ст. 233 КК), розкрадання або вимагання радіоактивних матеріалів (ст. 285 КК), розкрадання або вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи вибухових пристроїв (ст. 291 КК), розкрадання або вимагання наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 294 КК) [54]. Грабіж, вчинений з нанесенням шкоди в особливо великому розмірі або злочинною організацією, карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна або без конфіскації майна.

У КК Республіки Узбекистан термін «розкрадання» використовується лише у Главі X Особливої частини КК, яка має назву «Розкрадання чужого майна» і містить такі склади злочинів, як розбій (ст. 164 КК), вимагання (ст. 165 КК), грабіж (ст. 166 КК), розкрадання шляхом привласнення або розтрата (ст. 167 КК), шахрайство (ст. 168 КК) та крадіжка (ст. 169 КК). Термін «викрадення» використовується, коли у статтях КК йдеться про викрадення жінки з метою вступу у шлюб (ст. 136 КК), викрадення людини (ст. 137 КК) і викрадення відомостей, що становлять державну таємницю (ст. 160 КК). Не містять ані терміна «розкрадання», ані терміна «викрадення» статті КК Республіки Узбекистан, в яких передбачається відповідальність за незаконне заволодіння вогнепальною зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами чи вибуховими пристроями (ст. 247 КК), незаконне заволодіння сильнодіючими або отруйними речовинами (ст. 251 КК), незаконне заволодіння радіоактивними матеріалами (ст. 252 КК), незаконне заволодіння наркотичними засобами або психотропними речовинами (ст. 271 КК), але у частинах других цих статей як кваліфікуючу ознаку передбачено вчинення зазначених діянь шляхом грабежу, а у частинах третіх – шляхом розбійного нападу [55].

Найбільш вдале, на нашу думку, трактування грабежу міститься у КК Грузії, де законодавець робить спробу уникнути використання таких термінів, як «викрадення» чи «розкрадання», тому крадіжка визначається як таємне заволодіння чужою рухомою річчю з метою протиправного привласнення (ст. 177 КК), грабіж – як відкрите заволодіння чужою рухомою річчю з метою протиправного привласнення (ст. 178 КК), розбій – як напад з метою протиправного привласнення чужої рухомої річчі, вчинений із застосуванням насильства, що є небезпечним для життя або здоров'я людини або з погрозою такого насильства (ст. 179 КК), а шахрайство – як заволодіння чужою рухомою річчю з метою протиправного привласнення або придбання права на майно шляхом обману (ст. 180 КК). Мінімальне покарання за грабіж – штраф, максимальне – позбавлення волі строком від семи до одинадцяти років [56].

Як відкрите заволодіння чужим майном грабіж трактується також у КК Киргизької Республіки (ст. 167 КК). Водночас у ст. 169 КК встановлюється відповідальність за розкрадання чужого майна, вчинене в особливо великих розмірах, незалежно від способу розкрадання (статті 164–171), а у примітці 1 до ст. 164 КК зазначено: «Під розкраданням розуміється протиправне, безоплатне заволодіння чужим майном на користь винного чи інших осіб, вчинене з корисливою метою, що спричинило шкоду власнику чи іншому володільцю майна» [57]. Таким чином грабіж відноситься до одного з різновидів розкрадання.

В інших проаналізованих кодексах зарубіжних країн окремих норм про відповідальність за викрадення чужого майна, вчинене у відкритий спосіб, не передбачено. Так, у кримінальному законодавстві Англії, Болгарії, Данії, Іспанії, КНР, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Нідерландів, Польщі, США, Франції, ФРН, Швеції, Японії прийнято єдине розуміння насильницького заволодіння майном - *robbery* (англ.), *Raub* (нім.), *Les vols violents* (фр.), *robo* (ісп.) тощо. Ці терміни перекладаються на українську мову як грабіж, розбій або насильницька крадіжка. Найчастіше у світовій практиці

ці діяння переводяться як грабіж. Він може поділятися за ступенем тяжкості на простий та кваліфікований (з обтяжуючими обставинами, серед яких зустрічається озброєний грабіж).

При цьому під крадіжкою у кримінальному законодавстві зазначених держав розуміється таємне або відкрите викрадення чужого майна, вчинене без насильства, а грабіж (розбій) визначається як викрадення чужого майна, поєднане з насильством або з погрозою застосування насильства. Тобто, в залежності від застосування насильства, звичний для нашої системи кримінального права злочин грабіж, так би мовити, «розділяється» між крадіжкою та насильницьким грабежом (розбоєм) [58, с. 69].

Необхідно звернути увагу, що у зазначених кодексах відсутня диференціація кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння чужим майном в залежності від того, яким (таємним чи відкритим) способом воно вчинене та передбачена однакова міра покарання як за таємне, так і за відкрите викрадення чужого майна. Ми вважаємо, що це не є виправданим, оскільки відкритий спосіб вчинення злочину істотно підвищує суспільну небезпеку викрадення (порівняно з таємним способом).

Вчиняючи відкрите викрадення, винний не приховує свого наміру протиправно заволодіти чужим майном проти волі власника чи особи, під охороною якої перебуває майно, а також ігнорує думку очевидців. Відкритість викрадення свідчить про зухвалість злочинця, який нехтує небезпекою свого викриття (адже свідомо йде на ризик затримання на місці вчинення злочину) та прилюдно ігнорує правові й етичні заборони у цій сфері суспільних відносин.

При відкритому викраденні чужого майна винний долає певний психічний бар'єр, розуміючи, що його дії усвідомлюють, розуміють і, можливо, осуджують присутні при цьому особи, що в кожному мить його можуть затримати, а також впізнати в подальшому при проведенні слідчих (розшукових) дій тощо. При таємному викраденні такої психічної перешкоди не виникає.

Підтримуючи традиційний для нашого законодавства розподіл викрадень за способом вчинення на таємні і відкриті, а також вважаючи, що кримінальне покарання за відкрите викрадення чужого майна повинно бути суворішим, ніж за таємне, перейдемо до розгляду трактування грабежу у кримінальних кодексах держав, у яких відображена зовсім інша точка зору законодавця.

Так, Кримінальне право Англії встановлює відповідальність за грабіж у розділі 8 Закону "Про викрадення" (*Theft Act*), прийнятому в 1968 році. Згідно цієї статті людина є винною в грабежі (розбої), якщо вона, маючи на меті викрадення майна, безпосередньо до або під час викрадення застосовує силу до будь-якої особи або погрозою застосування сили залякує чи намагається залякати її. Застосоване насильство або насильство, яким погрожують, може бути небезпечним або безпечним для життя, що фактично є ознаками грабежу і розбою. Покарання за грабіж - ув'язнення, у деяких випадках навіть довічне [59].

У ст. 194 КК Республіки Болгарія встановлюються такі ознаки крадіжки: «Хто вилучає чужу рухому річ з володіння іншої особи без її згоди з метою протиправного заволодіння нею», а щодо грабежу в ст. 198 КК зазначено: «Хто вилучає чужу рухому річ з володіння іншої особи з метою протиправного заволодіння нею шляхом застосування насильства або погрозою, карається за грабіж» Водночас у ст. 199 КК передбачаються такі кваліфіковані види грабежу, як грабіж, поєднаний із заподіянням середньої тяжкості або тяжких тілесних ушкоджень, а також із вбивством або замахом на вбивство [60].

Пенітенціарний кодекс Естонської Республіки визначає крадіжку як заволодіння чужою рухомою річчю з метою її незаконного привласнення (ст. 199 КК). Однією з обтяжуючих обставин є вчинення крадіжки відкрито, але без застосування насильства (ч. 5 ст. 199 КК). У той же час розбоєм (грабежом) у даному нормативному документі визнається заволодіння чужою

рухомою річчю з метою її незаконного привласнення, вчинене із застосуванням насильства (ст. 200 КК) [61].

Стаття 263 КК Китайської Народної Республіки встановлює відповідальність за грабіж державного або приватного майна, вчинений із заподіянням насильства, погроз або іншим способом. Обтяжуючими обставинами є: 1) пограбування з проникненням у житло; 2) пограбування у громадському транспорті; 3) пограбування банку або іншої фінансової установи; 4) неодноразове вчинення грабежу або грабіж у великому розмірі; 5) пограбування, що спричинило каліцтво або смерть; 6) пограбування під виглядом працівника правоохоронного органу; 7) озброєне пограбування; 8) грабіж матеріальних цінностей, що належать армії, службам оперативного реагування, пожежним та рятувальним службам. При наявності будь-якої з вищеперерахованих обставин грабіж карається позбавленням волі на строк більше десяти років, безстроковим позбавленням волі або смертною карою, а також штрафом або конфіскацією майна [62].

Стаття 175 КК Латвійської Республіки визначає крадіжку як таємне або відкрите викрадення чужого рухомого майна, а ст. 176 КК містить такі ознаки грабежу (розбою): «Викрадення чужого рухомого майна, поєднане з насильством або з погрозою насильством (розбій)» [63].

У КК Литовської Республіки відкрите ненасильницьке викрадення чужого майна вважається крадіжкою: «Той, хто викрав чуже майно» (ст. 178 КК), а будь-яке насильницьке викрадення вважається грабежом (розбоєм): «Той, хто із застосуванням фізичного насильства або з погрозою негайного його застосування або в будь-який інший спосіб позбавив потерпілого можливості чинити опір, викрав чуже майно» (ст. 180 КК) [64].

У ст. 278 КК Польщі ознаки крадіжки визначено так: «...хто заволодіває з метою привласнення чужою рухомою річчю», а ознаки грабежу (розбою) у ст. 280 КК – таким чином: «...хто вчиняє викрадення, застосовуючи насильство до особи або погрожуючи негайним його застосуванням або доводячи особу до безпорадного стану» [65].

Кримінальний кодекс Швеції у статтях 1, 5 і 6 Глави 8 поділяє викрадення майна на крадіжку, грабіж і тяжкий грабіж залежно від відсутності чи наявності насильства, а також від характеру цього насильства [66].

Відповідно до ст. 235 КК Японії, «той, хто викрав майно іншої особи, визнається таким, що вчинив крадіжку», а відповідно до ст. 236 КК Японії, «той, хто шляхом застосування насильства або погроз відібрав в іншої особи її майно, визнається таким, що вчинив грабіж (розбій)» [67].

У чинному КК України законодавець повністю відмовився від використання поняття «розкрадання» і використовує лише поняття «викрадення». Відповідальність за грабіж як злочин проти власності регламентується ст. 186 КК України, у якій зазначене злочинне діяння трактується як «відкрите викрадення чужого майна» [45]. Насильство, що не є небезпечним для життя та здоров'я особи, є кваліфікуючою ознакою грабежу (ч. 2 ст. 186 КК).

Слід зазначити, що поняття «викрадення» використовуються законодавцем не лише у ст. 186 КК, а й також у багатьох інших статтях, в яких мова йде про злочини, що можуть бути вчинені шляхом відкритого викрадення. Зокрема, термін «викрадення» використовується у ст. 146 КК (викрадення людини), у ч. 5 ст. 158 КК (викрадення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму, або скриньки з бюлетенями), у ст. 188-1 (викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання), у ст. 262 КК (викрадення бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів), у ст. 308 КК (викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), у ст. 312 КК (викрадення прекурсорів), у ст. 313 КК (викрадення обладнання, призначеного для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів), у ч. 1 ст. 357 КК (викрадення офіційних документів, штампів, печаток), у ст. 410 КК (викрадення військовослужбовцем зброї,

бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна), у ст. 432 КК (викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених) й у ст. 444 КК (викрадення особи, яка має міжнародний захист).

Крім того, у деяких статтях використовуються терміни, тісно пов'язані з терміном «грабіж». Так, у ст. 433 КК йдеться про протизаконне «відібрання» майна під приводом воєнної необхідності, у ст. 438 КК – про «розграбування» національних цінностей на окупованій території, у ст. 446 КК – про «пограбування» в ході піратських дій. Також у деяких випадках використовується більш широкий термін «незаконне заволодіння», який охоплює собою і термін викрадення, а саме: незаконне заволодіння транспортним засобом (ст. 289 КК), незаконне заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові померлого) (ст. 297 КК), незаконне заволодіння будь-яким способом паспортом або іншим важливим особистим документом (ч. 3 ст. 357 КК) [45].

У зв'язку з цим деякі науковці розглядають грабіж як певну кримінально-правову категорію, представлену не лише основною 186 статтею КК України, а й багатьма іншими спеціальними статтями, які містять ознаки відкритого викрадення майна в альтернативному порядку. Не заперечуючи цю точку зору, зазначимо, що у межах нашого дослідження ми надаємо психолого-правову характеристику грабежу як злочину, передбаченому ст. 186 КК України, спираючись при цьому на роз'яснення Пленуму Верховного Суду України.

Так, згідно з п. 2 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти власності» № 10 від 06.11.2009, якщо за викрадення, заволодіння, привласнення, знищення, пошкодження та інші діяння щодо певного майна, предметів або засобів (наприклад, вогнепальна зброя, наркотичні засоби, психотропні речовини, прекурсори, радіоактивні матеріали тощо) відповідальність передбачено за

статтями, які містяться в інших розділах Особливої частини КК, то такі діяння мають кваліфікуватися за цими статтями і додаткової кваліфікації за відповідними статтями розділу VI Особливої частини КК не потребують [68].

У зв'язку зі встановленими розбіжностями термінологічного характеру у законодавчих формулюваннях зарубіжних країн стосовно регламентації відповідальності за грабіж, ми вважаємо, що у межах цього підрозділу буде доцільно встановити співвідношення понять «викрадення», «розкрадання» та «заволодіння».

Отже, поняттям «розкрадання» і «викрадення» притаманна певна схожість та досить часто вони використовуються у законодавстві, а також у буденній свідомості як взаємозамінювані слова-синоніми. На думку П. С. Матишевського, уживаний у законі в одному випадку термін «розкрадання», а в іншому «викрадення» є різною формою граматичного вираження одного й того самого поняття [69, с. 50–51]. Також існує думка, що розкрадання і викрадення співвідносяться як ціле та частина.

Проте, якщо й можливо говорити про деяку однаковість «розкрадання» і «викрадення» або розглядати їх як ціле і частину, то лише тоді, коли мова йде про викрадення майна, оскільки викрадення майна водночас виступає і як видова категорія «викрадення» і як видова категорія «розкрадання». Розкраданням в даному разі є обернення майна на свою або інших осіб користь із корисливих спонукань, а викраденням – незаконне заволодіння рухомим майном шляхом фізичного вилучення.

Інші злочини можуть належати або лише до викрадення, або лише до розкрадання. Так, неможливо віднести до «розкрадання» такі злочини, як, викрадення людини (ст. ст. 146, 444 КК), а також викрадення предметів з особливим режимом обігу, до яких відносяться: викрадення виборчого бюлетеня, бюлетеня для голосування на референдумі, виборчого протоколу чи протоколу комісії з референдуму або скриньки з бюлетенями (ч. 5 ст. 158 КК), викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК) тощо. У таких випадках поняття

«викрадення» виходить за межі поняття «розкрадання» і не є його складовою частиною. В той же час, лише до розкрадання можна віднести такі злочини проти власності, як, наприклад, шахрайство (ст. 190 КК), привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК), вимагання (ст. 189 КК). Таким чином, не будь-яке викрадення є розкраданням і не будь-яке розкрадання є викраденням [70, с. 165].

Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти висновку, що поняття «розкрадання» та «викрадення» є суміжними, оскільки з однієї сторони характеризуються рядом спільних ознак, а з іншої - окремими ознаками, які розмежовують їх.

У теорії кримінального права розкрадання розглядається як система злочинів, якій властиві свої особливості, ознаки, структура, що утворює окрему кримінально-правову категорію. Як ми вже зазначали, у кримінальних кодексах багатьох пострадянських держав (Республіки Казахстан, Киргизької республіки, Російської Федерації, Республіки Таджикистан та ін.) розкрадання визначено як вчинені з корисливою метою протиправні безоплатні вилучення та (або) обернення чужого майна на користь винного чи інших осіб, що заподіяло шкоду власнику або іншому володільцю цього майна.

Автори чинного Кримінального кодексу України відмовилися від терміну «розкрадання» і використовують лише поняття «викрадення», у тому числі і в тих складах, які в КК України 1960 року охоплювалися поняттям «розкрадання». У той же час зміст поняття “викрадення” в жодній із статей КК України 2001 року не розкритий і тому має місце неоднакове тлумачення викрадення в наукових працях та коментарях. В юридичній літературі можна зустріти такі визначення поняття “викрадення” як протиправне таємне або відкрите вилучення чужого майна, як незаконне заволодіння рухомим майном шляхом фізичного вилучення, а також як протиправне таємне або

відкрите захоплення і утримання людини, скоєне з корисливих спонукань всупереч або поза волею потерпілого.

Грабіж є відкритою формою викрадення. Проте далеко не всі відкриті викрадення можна вважати грабежом, оскільки крім загальних ознак викрадення йому додатково притаманні також ознаки розкрадання. Як діяння грабіж складається не тільки з вилучення предмета, але й з обернення цього предмету з корисливою метою на користь винного чи інших осіб. Тобто грабіж не може мати місця без спрямованості на збагачення винного або інших осіб. Таким чином, грабіж – це особливий вид викрадення, який, з одного боку, є різновидом викрадення, а з іншого боку, різновидом розкрадання.

Зазначимо, що у Великому тлумачному словнику сучасної української мови та багатьох інших тлумачних словниках слово «викрадати» означає «забирати потай когось, що-небудь у когось, звідкись» [71, с. 138]. Під викраденням в даному разі розуміється таємне, непомітне для потерпілого та інших осіб заволодіння. А оскільки грабежу притаманний відкритий характер вчинення, то в даному разі має місце невідповідність зазначеного злочину етимологічному значенню слова «викрадати» у сучасній українській мові.

Окреслюючи регламентацію кримінальної відповідальності за грабіж у зарубіжному законодавстві, можна стверджувати наступне:

1) відповідальність за злочинні діяння, що охоплюються поняттям «грабіж» («пограбування»), передбачена в усіх проаналізованих законодавствах, проте зміст та обсяг цього поняття є далеко не однаковим. Відповідно до того, яким чином здійснюється кваліфікація злочинного діяння, що містить ознаки грабежу, кримінальне законодавство різних держав світу можна поділити на дві групи;

2) до першої групи слід віднести кримінальні кодекси більшості держав пострадянського простору (Азербайджана, Білорусії, Вірменії, Грузії, Казахстану, Киргизстану, Молдови, Російської Федерації, Таджикистану, Туркменістану та Узбекистану), у яких крадіжка, грабіж та розбій мають

самостійні, відокремлені один від одного склади злочинів. Основним критерієм розмежування крадіжки і грабежу є спосіб вчинення злочину (таємний та відкритий відповідно), а грабежу і розбою – характер застосованого насильства (не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або погроза застосування такого насильства при грабежі, є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або погроза застосування такого насильства при розбої). До другої групи слід віднести кримінальне законодавство таких держав, як Англія, Болгарія, Данія, Іспанія, Естонія, КНР, Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Нідерланди, Польща, США, Франція, ФРН, Швеція, Японія та багатьох інших, у яких прийнято єдине розуміння насильницького заволодіння майном, котре охоплює і ознаки насильницького грабежу, і ознаки розбою. Під крадіжкою у кримінальних кодексах зазначених держав розуміється таємне або відкрите викрадення чужого майна, вчинене без насильства, а грабіж (розбій) визначається як викрадення чужого майна, поєднане з насильством або з погрозою застосуванням насильства. Прогалина цього підходу, на нашу думку, полягає у тому, що в такому разі не проводиться диференціація кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння чужим майном в залежності від того, яким (таємним чи відкритим) способом воно вчинене. Отже, порушується принцип точності, справедливості та повноти кримінально-правової кваліфікації;

3) під час порівняння кодексів зарубіжних країн звертає на себе увагу наступна обставина: якщо у кримінальних кодексах України, Білорусії, Латвійської Республіки, Литовської Республіки для характеристики грабежу використовується поняття «викрадення», то у кримінальних кодексах переважної більшості пострадянських держав (Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан та Узбекистан) грабежом визнається відкрите *розкрадання* чужого майна. У Грузії грабежом вважається відкрите *заволодіння* чужою рухомою річчю з

метою протиправного привласнення, а у Киргизстані – відкрите заволодіння чужим майном;

4) в Україні регламентація кримінальної відповідальності за грабіж, на наш погляд, є загалом вдалою і повною, оскільки грабіж виділений в самостійний склад злочину за відкритим способом вилучення майна. Відкритість викрадення свідчить про особливу зухвалість злочинця, який нехтуючи небезпекою свого викриття, прилюдно ігнорує правові й етичні заборони у сфері суспільних відносин власності. Відкритий спосіб вчинення злочину, порівняно з таємним, істотно підвищує суспільну небезпеку викрадення. Водночас, у зв'язку зі встановленою невідповідністю відкритого способу вчинення грабежу етимологічному значенню слова «викрадати», ми вважаємо, що у ст. 186 КК України недоцільно використовувати термін «викрадення». Пропонуємо наступне загальне визначення: *грабіж – це відкрите протиправне заволодіння чужим майном.*

1.3. Психологічна характеристика криміногенних ознак і властивостей грабежу

З точки зору психології будь-яке правопорушення можна розглядати як особливий вид діяльності, певної соціальної активності людини, що виявляється в специфічних формах протиправної поведінки, в якій виражаються ставлення суб'єкта до соціальних цінностей, особливості його психіки, індивідуально-психологічні властивості, мотиваційна сфера особистості, психічний стан. Злочин, будучи за своєю суттю актом взаємодії людини і навколишнього середовища, містить сукупність ознак, які характеризують зовнішню і внутрішню природу протиправної діяльності. Аналіз цих ознак в психологічному аспекті сприяє ефективному вирішенню завдань стосовно попередження, виявлення і розкриття злочинів.

Системність опису найбільш значимих ознак виду або групи злочинів утворюють їх галузеву характеристику, в якій проявляються певні

особливості злочинної діяльності, що формують уявлення про неї та забезпечують вирішення наукових завдань. На підставі аналізу та узагальнення різних методологічних підходів до визначення вихідних засад побудови системи попередження окремого виду або групи злочинів переважна більшість науковців схиляються до думки, що її основою є кримінологічна характеристика злочину [72, с.201–202; 73, с.5].

Основне завдання кримінологічної характеристики, як зазначає О.М. Литвинов, полягає в тому, що вона акумулює опис характерних, типових якостей, властивостей та ознак злочинів і є основою для розробки науково-практичних рекомендацій щодо їх профілактики [74, с.268]. Цілком погоджуючись з цією точкою зору, зазначимо, що, по-перше, тільки кримінологічна характеристика, на відміну від кримінально-правової або криміналістичної характеристик, найбільш повно враховує типові відомості про особу злочинця та жертву злочинного посягання, використовувані злочинні механізми тощо, які мають принципове значення з точки зору організації попередження злочинів даного виду, встановлення та викриття винних осіб.

По-друге, на відміну від кримінально-процесуальної характеристики, в основу якої покладено предмет доказування, зміст якого наповнюють обставини, перелічені в ст. 84 КПК України та узагальнені до такої міри, що поширюються на будь-який злочин, кримінологічна характеристика окремих видів злочинів насичена конкретним якісним знанням у формі інформаційно-статистичних зведень. Очевидно при цьому, що зміст кримінологічної характеристики передбачає не конкретизацію предмета доказування, а розгляд типових ознак окремих елементів злочинної діяльності даного виду. Отже, висловлену та підтриману в сучасній кримінології переважною більшістю дослідників та науковців думку про місце та роль кримінологічної характеристики варто визнати обґрунтованою.

Надаючи психолого-кримінологічну характеристику грабежу, ми виходили з того, що це поняття об'єднує в собі наступні ознаки і властивості:

сучасний стан грабежів – суспільна небезпека, обсяг, питома вага цієї групи злочинів в обсязі всієї злочинності та серед злочинів проти власності, інтенсивність, структура, латентність, територіальний розподіл, ступінь розкриття, кількість виявлених осіб, які вчинили грабежі; тенденції зазначеного виду злочинів – динаміка, прогноз; характеристика наслідків вчинення грабежів (застосування насильства, особливості та види викраденого майна, розмір матеріальних збитків); психолого-кримінологічний портрет особистості грабіжника; характеристика особистості потерпілого;⁴ детермінація (причини і умови вчинення грабежів)⁵. На нашу думку, саме у зазначеному обсязі психолого-кримінологічна характеристика грабежу є найбільш вдалою.

Необхідно зазначити, що найбільш ефективними та найчастіше вживаними сучасними науковцями методами дослідження рівня, динаміки, географії та інших кримінологічних детермінант того чи іншого виду або типу злочинності є методи математичної статистики, тобто вивчення та встановлення різного роду фіксованих правових, економічних, політичних, соціальних та інших показників (як правило, у відсотках). Правильно обрана методологія дозволяє розглядати динаміку цих показників у часі та просторі, встановлювати певні факти, ознаки, критерії, закономірності тощо.

Одним із найважливіших елементів характеристики злочинності або того чи іншого виду злочинів є її *рівень* – кількісна характеристика злочинності у конкретно взятій державі (регіоні, районі, місті) в конкретний час або за певний період часу, що включає в себе кількість вчинених злочинів та кількість осіб, які їх вчинили (абсолютні показники), а також коефіцієнти злочинності (відносні показники) [75, с.12].

Ще один показник стану злочинності – *структура*. Структура злочинності, як її якісна характеристика, є часткою (питома вага) і

⁴ Дані, що характеризують особистість потерпілого, нами розглядаються в підрозділі 2.1, присвяченому об'єкту та об'єктивній стороні грабежу.

⁵ Основні причини та умови вчинення грабежів нами були досліджені у підрозділі 1.1 «Історичні передумови та соціально-психологічні чинники грабежу як суспільно небезпечного і протиправного явища»

співвідношенням різних кримінологічних груп, видів злочинів в їх загальній кількості за певний проміжок часу на певній території, що виділяються залежно від певних кримінально-правових та кримінологічних ознак [76, с. 32 – 33]. А. Ф. Зелінський визначає цей термін як співвідношення між групами і видами злочинів, вчинених різними категоріями правопорушників [77, с. 28].

Також серед основних ознак будь-якого виду злочину є його *динаміка*. Саме цей показник дає найбільш реальну змогу щодо виявлення закономірностей становлення та розвитку певного виду чи типу злочинності, а також подальшого його прогнозування.

Слід зазначити, що в Україні зберігається складна криміногенна обстановка. Злочинність набуває все нових і більш небезпечних якостей. Це значною мірою визначається попередніми етапами розвитку нашої держави. Так, у 1986-1995 рр. загальний рівень злочинності в Україні збільшився у 2,6 разів, а середньорічний темп приросту зареєстрованих злочинів склав 11,2 %. Кількість злочинів на 100 тис. населення, вперше подолавши тисячний рубіж у 1993 р. (1034 злочини), досягла у 1995 р. свого піку – 1 245. В цьому ж році була зареєстрована найбільша кількість злочинів, коли-небудь вчинених в Україні, – 641 860 [78, с. 96 – 97].

У подальші роки фіксувалося незначне зниження кількості вчинених злочинів, у зв'язку з чим здійснювалися спроби інтерпретувати даний спад як доказ корінного перелому кримінальної ситуації. Однак незначне зниження злочинності в державі, як зазначає А. І. Алексєєв [79, с. 37 – 38], може бути пов'язано з різного роду випадковими обставинами, а не з глибинними процесами і явищами, що визначають стан та інші характеристики злочинності, рівень реальної напруженості кримінальної ситуації. Деяке зниження злочинності, що реєструється в останні роки, не компенсує її різкого зростання у попередньому періоді. Тому говорити про зміну тенденцій в динаміці розвитку злочинності ще рано, оскільки для того в суспільстві немає вагомих підстав. Лише за умови, що протягом багатьох

років спостерігатиметься неухильне зниження злочинності і, одночасно, будуть відбуватися позитивні зрушення у соціально-економічному і політичному житті держави, правомірно буде говорити про зміну тенденцій у проявах злочинної поведінки [80].

До прогресуючих видів злочинів, як зазначають науковці, належить і грабіж – відкрита і, як правило, насильницька форма заволодіння чужим майном [81, с. 252]. Грабіж у структурі злочинів проти власності займає друге після крадіжок місце і в середньому становить близько 7 %. У колишньому СРСР з початку 70-х років до середини 90-х років кількість грабежів збільшилася більше, ніж у 6 разів, а середньорічні темпи їхнього приросту складали до 1992 р. 32,5%. В Україні тільки за 1991–1993 рр. було зафіксовано зростання пограбувань у 2,2 рази. У другій половині 90-х років ХХ ст. криміногенна ситуація у цілому в Україні стабілізувалася, а загальний рівень злочинності почав поступово знижуватися. Однак тенденція до зростання кількості зареєстрованих грабежів зберігалася й надалі [82, с. 473].

В результаті аналізу статистичних даних за останні дев'ять років (2010–2018 рр.) нами була отримана наступна інформація щодо вчинених на території України грабежів.

Злочини проти власності в 2010 р. (див. табл. 1) становили 62,7 % від загальної кількості всіх зареєстрованих злочинів, в 2011 р. – 65,2 %, в 2012 р. – 55,1%, в 2013 р. – 59,4 %, в 2014 р. – 58,8 %, в 2015 р. – 64 %, в 2016 р. – 68,3 %, в 2017 р. – 64,1 %, в 2018 – 62,3 %. У період з 2010 по 2011 роки кількість злочинних посягань загалом і злочинних посягань на власність стрімко зростає. У 2012 році кількість зареєстрованих злочинів зменшується, але при цьому збільшується кількість злочинів проти власності. Починаючи з 2013 року ці показники значно виросли [81].

На нашу думку, значне збільшення кількості злочинних посягань з 2013 року обумовлене складною політичною, економічною та соціальною ситуацією, яка склалася в нашій державі за останні роки. В умовах зміни політичного курсу, кардинальних соціально-економічних, політичних та

інших перетворень кількісно-якісні показники злочинності відрізняються суттєвим погіршенням, коливаннями та нестабільністю. Проявляється негативне, знехтуване ставлення винних до життя, здоров'я, недоторканості особи.

Таблиця 1

**Динаміка кількості зареєстрованих злочинів (загальна злочинність)
та злочинів проти власності**

Рік Назва Категорії	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Всього зареєстровано злочинів	505371	520218	447147	563560	529139	565182	592604	523911	487133
З них злочини проти власності	316930	339326	355614	334821	311342	362213	405549	335910	303850
Питома вага злочинів проти власності серед загальної кількості злочинів, %	62,7	65,2	79,5	59,4	58,8	64	68,3	64,1	62,4

До чинників, які суттєво вплинули на погіршення криміногенної ситуації в Україні, починаючи з 2013 року, на нашу думку, відносяться: події під час Євромайдану, збройний конфлікт на Донбасі і запровадження режиму АТО, наростаюча фінансово-економічна криза (падіння ВВП, велика залежність від зовнішнього валютного кредитування та збільшення зовнішнього валютного боргу країни), погіршення рівня життя населення, зростання безробіття, збільшення кількості соціально незахищених верств населення (до яких слід відносити і постраждалих учасників АТО), збільшення кількості осіб із поствоєнним синдромом після участі у бойових зіткненнях у зоні АТО, різке збільшення міграції населення (вимушене

переселення осіб з окупованої території АР Крим, із зони збройного конфлікту на Донбасі) [81].

Також з'явилася величезна кількість переміщених осіб з АР Крим, Донецької та Луганської областей⁶, і в той же час на руках у людей опинилася велика кількість вогнепальної зброї та вибухових пристроїв. Крім того, відповідно до прийнятого Верховною Радою в квітні 2014 р. Закону України «Про амністію», 15200 засуджених було достроково звільнено з місць позбавлення волі, що також вплинуло на зростання злочинності [81].

Зазначимо, що у статистиці злочинів, починаючи з березня 2014 року, не були враховані в повній мірі дані з АР Крим, яка залишається окупованою Російською Федерацією, та Донецької й Луганської областей, у яких запроваджено режим антитерористичної операції. Це не дає змоги відобразити динаміку злочинів проти власності у повному обсязі. Також певною проблемою є латентність низки корисливих злочинів, які не реєструються через відсутність звернень потерпілих.

Як писав свого часу О. А. Герцензон, найбільш складним є питання про показники кримінально-статистичних даних у зв'язку з існуванням так званої прихованої (латентної) злочинності [83, с. 51]. На думку В. В. Орехова, вся злочинність взагалі та різні її види тяжіють до латентності, яка є неминучим супутником самої злочинності [84, с. 60].

При цьому слід зважати, що поняття латентної злочинності має досить великий обсяг. Так, до першої групи латентних злочинів польський кримінолог Б. Холист відносить ті, що взагалі не стали відомими органам поліції; друга група представлена зареєстрованими злочинами, де злочинець не був встановлений; до третьої слід віднести розкриті злочини, що не мали з

⁶ Так, з тимчасово окупованої території Криму та районів проведення антитерористичної операції до інших регіонів України переселено 624 534 особи. Кількість переселенців з Донецької та Луганської областей становить 604 627 осіб. Із Криму та Севастополя переселено 19 907 осіб. Серед переселенців – 134 493 дитини. Найбільше внутрішньо переміщених осіб розміщено у Харківській (120 847 осіб), Донецькій (88 208 осіб), Луганській (80 123 особи), Дніпропетровській (64 677 осіб), Запорізькій (54 286 осіб), Київській (28 613 осіб) областях та в місті Київ (39 047 осіб). Найменша кількість розселених у Чернівецькій (2234 особи), Тернопільській (2446 осіб), Волинській (2870 осіб), Івано-Франківській (2881 особа), Закарпатській (3136 осіб) та Рівненській (3199 осіб) областях [11].

процесуальних причин обвинувального вироку; четверту групу утворюють злочини, кримінальні справи за якими завершені, але не всі діяння засуджених стали відомими правоохоронним органам та враховані в обвинувальному вироку [85, с. 45 – 46]. Існує, принаймні, ще один різновид латентних злочинів – коли потерпілий не усвідомлює, що відносно нього вчинено злочин (наприклад, шахрайство, підміна дитини). Їх слід вважати природно латентними.

Грабежі за своєю природою бувають і штучно, і природно латентними, оскільки існує певна ймовірність помилки у характері вчинених щодо потерпілих дій, а також в оцінці їх небезпеки.

В. В. Василевич поділяє латентну злочинність на два види: сховану і приховувану. Перша не виявлена правоохоронними органами через специфіку злочинів і ставлення до них потерпілих або з інших причин. Друга не знаходить відображення в статистичних звітах у результаті неправомірних дій правоохоронних органів [86, с. 27].

Проблематика пізнання латентних злочинів полягає в тому, що ці злочини є приховані ("латентні"), а тому точний масштаб цього явища дослідити неможливо. Проте деякі розрахунки стосовно цієї проблеми все ж таки були зроблені. Перші зарубіжні дослідження питання латентності у 40-х роках ХХ ст. показали співвідношення зареєстрованих і латентних грабежів як 1:5 [85, с. 49]. Як зазначає В. І. Поклад, за результатами досліджень, проведених науковцями Геттінгенського університету (Німеччина, 1974 рік), співвідношення між зареєстрованими та латентними пограбуваннями становило - 1:6 [87, с. 18] .

Регіональні дослідження латентності аналізованої категорії злочинів в Україні показали наступне. Опитування населення у Харківському регіоні (2001 р.), проведене під керівництвом І. П. Руценка, засвідчило, що коефіцієнт природної латентності щодо вуличних грабежів становив 1,9, щодо грабежів із проникненням до житла – 1,7 [88, с. 280]. Б. М. Головкін установив природну латентність грабежів на рівні 54 % [89, с. 112]. В ході

проведення нами дослідження, більшістю опитаних працівників Національної поліції України (62 %) було підтверджено високий рівень латентності грабежів (понад 30 %) (Додаток Б).

Під загальними причинами латентності злочинів необхідно розуміти сукупність обставин соціального, правового, особистого та іншого характеру, внаслідок яких відомості про злочин або злочинців не потрапляють у статистичний облік. Безпосередніми причинами латентності грабежів є, передусім, відсутність віри потерпілих у професіоналізм правоохоронних органів і їх здатність розкрити злочин, страх, бажання уникнути зайвих проблем, побоювання помсти з боку злочинців, небажання розголошувати своє матеріальне становище тощо. Окрім цього, існують випадки, коли потерпілим під час вчинення злочину може не заподіюватися значний майновий збиток через відсутність у них цінного майна, а також не застосовується насильство або погроза застосування насильством, тому останні приймають рішення не звертатися до правоохоронних органів, вважаючи, що у цьому немає необхідності.

До факторів об'єктивного характеру, що сприяють латентності грабежів, належать також незадовільна матеріально-технічна забезпеченість як оперативно-розшукових підрозділів, так і правоохоронних органів взагалі. На ефективність їх діяльності істотно впливає недостатність спеціальних технічних засобів, автомобототранспорту, сучасних засобів інформаційного забезпечення, криміналістичної техніки.

На особливу увагу заслуговує штучна латентність, що зумовлюється як недоліками у реєстрації, обліку і статистичній звітності, так і суттєвими прорахунками й недоліками в діяльності правоохоронних органів, а також зловживанням і халатністю з боку посадових осіб, на яких покладено функції розкриття й розслідування злочинів. Особливу небезпеку становить умисна не реєстрація заяв і повідомлень про злочини, що надійшли до правоохоронних органів, під різними приводами, що здійснюється з метою створення уявної ефективності діяльності правоохоронних органів,

пов'язаної з розкриттям і розслідуванням злочинів. На латентність злочинів впливають також однобічність і неповнота у розкритті й розслідуванні злочинів правоохоронними та судовими органами, внаслідок чого не встановлюються всі епізоди злочинної діяльності та не всі винні особи притягуються до кримінальної відповідальності. Одним з факторів, що впливають на латентність злочинності, є також неправильна юридична кваліфікація злочинів (умисна або помилкова) відповідним органом розслідування або судом. Так, пограбування кваліфікується як крадіжка, розбійний напад – як грабіж тощо.

При розгляді криміногенних ознак грабежу дуже важливо розуміти, яке місце займає цей вид злочину серед злочинів загально-кримінальної спрямованості. Порівнюючи показники загальної кількості зареєстрованих злочинів, злочинів проти власності та безпосередньо грабежів, отримуємо інформацію про взаємозв'язок цих категорій та питому вагу грабежів серед зазначених категорій злочинів.

За останні дев'ять років найбільшу кількість грабежів зареєстровано у 2016 р. (27 199). У цьому ж році зареєстрована найбільша загальна кількість злочинів (592604) та злочинів проти власності (405549). Аналізуючи попередні та наступні роки, бачимо багаторазові коливання то в бік зменшення, то в бік збільшення. У 2014 р. зафіксоване невелике зменшення пограбувань, їх число становило 20 541, що на 2 154 злочини менше від попереднього року. При цьому питома вага грабежів склала 6,6 % від усіх зареєстрованих злочинів проти власності. Починаючи з 2010 р., грабежі становлять відповідно: 7,35 % (2010 р.); 6,77 % (2011 р.); 6,52 % (2012 р.); 6,78 % (2013 р.); 6,6 % (2014 р.); 6,1 % (2015 р.); 6,7 % (2016 р.); 5,39 % (2017 р.); 4,5 % (2018 р.) (див. табл. 2). 2018 рік відзначився також зниженням кількості грабежів. Водночас, зазначене зниження не означає сталу тенденцію, враховуючи коливання показників минулих років.

**Грабежі серед злочинів загально-кримінальної спрямованості та злочинів
проти власності**

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Всього злочинів	505371	520218	447147	563560	529139	565182	592604	523911	487133
з них грабежі	23300	22966	23177	22695	20541	22108	27199	18130	13819
<i>питома вага, %</i>	<i>4,61</i>	<i>4,41</i>	<i>5,18</i>	<i>4,03</i>	<i>3,88</i>	<i>3,91</i>	<i>4,59</i>	<i>3,46</i>	<i>2,8</i>
Злочини проти власності	316930	339326	355614	334821	311342	362213	405549	335910	303127
з них грабежі	23300	22966	23177	22695	20541	22108	27199	18130	13819
<i>питома вага, %</i>	<i>7,35</i>	<i>6,77</i>	<i>6,52</i>	<i>6,78</i>	<i>6,6</i>	<i>6,1</i>	<i>6,7</i>	<i>5,39</i>	<i>4,5</i>

Як вже було зазначено раніше, у статистиці злочинів, починаючи з березня 2014 року, не були враховані в повній мірі дані з окупованої АР Крим та зони антитерористичної операції. Враховуючи цю обставину, значне збільшення зареєстрованих злочинів загалом та грабежів зокрема припадає на 2014-2016 рр.

У цілому зростання кількості грабежів обумовлено цілою низкою детермінант. До них, перш за все, відноситься соціальна напруженість в суспільстві, яка виникла внаслідок погіршення економічного становища у країні, зменшення достатку, збільшення безробіття та міграції населення. Також великий вплив мали події під час Євромайдану і запровадження режиму АТО. Правоохоронні органи після зміни влади в країні та керівництва профільних міністерств і відомств опинилися деморалізованими. Частина працівників правоохоронних органів звільнилася, частина була відправлена в зону АТО, деякі підпали під люстрацію на підставі Закону

України «Про очищення влади» від 6.09.2014 № 1682-VII. У громадських місцях протягом лютого-березня 2014 р. майже повністю зникли патрулі міліції з охорони громадського порядку. У той час, коли вакантні посади досягали показників більше ніж 20 %, навантаження було колосальним. Як неофіційно повідомлялось співробітниками новоствореної поліції, вони фізично не встигали навіть належним чином реєструвати заяви та повідомлення про злочини. У зв'язку з цим «покращились» криміногенні умови, котрі в подальшому вплинули на зростання вуличної злочинності.

Ситуацію ускладнювало і те, що багато затриманих виходили під застави, суми яких не дуже великі. Тобто ті, кого затримували правоохоронні органи, на практиці залишалися на свободі і продовжували займатися злочинною діяльністю. Занадто широкий фронт воєнних дій, вільне ходіння зброї теж вплинули на зростання злочинності. Крім того, війна завдає шкоди психоемоційному стану, і це впливає на виникнення деяких кримінальних подій.

Загалом протягом останніх дев'яти років правоохоронними органами було зареєстровано 193 935 випадки вчинення грабежу. Найбільш благополучним роком за загальною кількістю зареєстрованих злочинів можна відмітити 2012 р. (447 147). Проте на цей рік припадає критична кількість грабежів – 23 177, що за аналізований період 2010-2018 рр. займає друге місце після 2016 р. У 2013 р. кількість грабежів зменшилась на 4,5 %, але їх загальна кількість (22 695) все ще залишилась дуже високою порівняно з іншими роками (див. табл. 3).

Таблиця 3

Динаміка вчинення грабежів в Україні

Рік	Загальна кількість грабежів	Динаміка, %
2010	23300	-15,6
2011	22966	-1,4
2012	23177	+0,9
2013	22695	-4,5

2014	20541	-9,5
2015	22108	+7,6
2016	27199	+23
2017	18130	-33,3
2018	13819	-23,8

При цьому дещо насторожують показники динаміки грабежу, оскільки коливання кількості грабежів впродовж досліджуваного періоду досить значні: (-15,6 %) – (-1,4 %) – (+0,9 %) – (-4,5 %) – (-9,5 %) – (+7,6 %) – (+23 %) – (-33,3 %) – (-23,8), що не виключає й впливу певних суб'єктивних чинників, зокрема, реєстраційної дисципліни безпосередніх виконавців та втручання керівництва різного рівня, а також вжиття певних заходів з метою створення уявної ефективності діяльності правоохоронних органів, пов'язаної з розкриттям і розслідуванням злочинів [81, с. 253].

Можна стверджувати, що, починаючи з 2013 р. до 2017 р., дуже суттєво погіршився стан розкриття грабежів (див. табл. 4). Так, питома вага нерозкритих кримінальних справ становить: 2010 р. – 54 %; 2011 р. – 53,4 %; 2012 р. – 53,8 %; 2013 р. – 61,7 %; 2014 р. – 67 %; 2015 – 71 %, 2016 – 78,1 %, 2017 – 65,9 %. Стан розкриття грабежів у 2018 році поліпшився та склав 40,2 %. Водночас, зазначені показники теж далекі від очікувань суспільства, оскільки факт не розкриття злочинів викликає зневіру людей до правоохоронних органів.

Таблиця 4

Стан розкриття грабежів

Роки	Дані за кримінальними провадженнями	Зареєстровано	Розкрито	Залишок нерозкритих справ	Питома вага нерозкритих справ, %
2010		23300	10681	12619	54
2011		22966	10694	12272	53,4

2012	23177	10711	12466	53,8
2013	22695	8697	13998	61,7
2014	20541	6763	13778	67
2015	22108	6398	15710	71
2016	27177	5932	21245	78,1
2017	18130	6174	11956	65,9
2018	13819	5552	8267	40,2

Стосовно кількості виявлених осіб, які вчинили грабіж, то вона пов'язана з загальною кількістю зареєстрованих злочинів (див. табл. 5). Але є й деякі особливості в обліку виявлених осіб: особи, які вчинили злочини, реєструються лише при розкритті кримінальних проваджень, а розкриття злочинів є далеко неповним. Та якщо б і були розкриті всі зареєстровані злочини, то ці показники все одно не співпадали б. Це пояснюється наявністю злочинів, що вчинюються не однією особою, а декількома (групою осіб) [114]. Дані за 2012 рік свідчать про випадки, коли один правопорушник притягується до кримінальної відповідальності за вчинення декількох злочинів, поряд із цим, можливі факти не встановлення осіб, причетних до виявлених злочинів.

Таблиця 5

Кількість виявлених осіб, які вчинили грабежі у 2010-2018 рр.

Рік	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
К-ть злочинів									
Зареєстровано грабежів	23300	22966	23177	22695	20541	22108	27177	18130	13819
Розкрито грабежів	10681	10694	10711	8697	6763	6398	5932	6174	5552
Загальна кількість виявлених осіб, які вчинили грабіж	12681	11694	10476	9306	7632	7174	6703	6827	5982

Окремого значення набуває коефіцієнт інтенсивності злочинності, який дозволяє співвідносити кількість зареєстрованих злочинів і населення

за відповідний проміжок часу на певній території з розрахунку на 1000, 10 000, 100 000 жителів. Оскільки загальна кількість грабежів у 2010 р. становила 23300 злочинів, а чисельність населення України – 45 963 000 мешканців, то коефіцієнт інтенсивності грабежів на 10 тис. жителів в Україні у 2010 р. становив 5,06. У 2011 р. кількість грабежів становила 22966, чисельність населення України – 45 779 000 мешканців, а коефіцієнт інтенсивності грабежів – 5,01. У 2012 р. коефіцієнт інтенсивності грабежів становив 5,07, у 2013 р. – 4,98, у 2014 р. – 4,5, у 2015 р. – 5,14, у 2016 р. – 6,38, у 2017 – 4,3, у 2018 – 3,3. Як бачимо, інтенсивність вчинюваних грабежів має невелике коливання, але має стабільно високі показники [81].

Порівнюючи абсолютні показники, що відображають кількість зареєстрованих грабежів у різних областях України, маємо можливість оцінити *поширеність* зазначених посягань по регіонам. Так, за період 2010-2018 рр. найвищий рівень вчинення грабежів встановлено у Дніпропетровській, Донецькій, Одеській, Харківській, Запорізькій, Луганській, Львівській областях, місті Києві та АРК; середній рівень – у Київській, Полтавській, Миколаївській, Кіровоградській, Черкаській, Сумській, Херсонській, Вінницькій, Хмельницькій, Житомирській областях та місті Севастополі. З найнижчим рівнем – Чернігівська, Волинська, Рівненська, Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька, Тернопільська області [81].

Найбільша кількість грабежів вчиняється в громадських місцях, що, окрім спричинення майнової та фізичної шкоди окремій особі, одночасно завдає шкоди всьому громадському порядку, безпечним умовам міжособової взаємодії у сфері соціального обслуговування, правилам мирного співжиття всіх членів територіальної громади чи суспільства загалом, порушує обстановку всезагального спокою і породжує страх перед злочинністю [81].

Під громадськими місцями в Україні з кримінологічної точки зору Петров Д. В. пропонує розуміти територію невиробничого і нежитлового призначення, в межах якої складаються анонімні зв'язки та випадкові

відносини між людьми під час спільного пересування, спілкування, відпочинку, що підвищує ризик стати жертвою злочинних посягань. До таких місць відносяться: вулиці, площі, вокзали, аеропорти, магазини, кафе, бари, ресторани, музеї, клуби, пляжі в період їх роботи, а також транспортні засоби громадського користування під час перебування в них громадян, ділянки лісу, поля під час проведення на їх території організованих масових зібрань [40, с. 44, 45].

Слід враховувати той факт, що грабежі, як правило, вчиняються в малолюдних на момент посягання громадських місцях. Це безумовно пов'язано із часом доби (світлим чи темним), від якого залежить соціальна активність людей. Саме малолюдність, будучи умовою неочевидності посягання проти власності, відіграє важливу роль у реалізації злочинного наміру в темний час доби. Також вагому роль при скоєнні грабежів відіграє такий фактор, як контрольованість громадських місць в Україні суб'єктами охорони громадського порядку. Цілком очевидно, що повнота контролю та міра захисту користувачів громадськими місцями прямо пропорційна доступності цих місць для широкого загалу й інтенсивності їх використання для задоволення повсякденних потреб життєдіяльності в різний час доби. Відкритість території та суспільне призначення для щоденного використання збільшує коло потенційних користувачів і ускладнює їх захист на час перебування у громадських місцях, наприклад, у темний час доби. Обмежений доступ навпаки звужує коло останніх та позитивно впливає на міру контрольованості громадського порядку і забезпечення захисту від протиправних посягань. За вказаним критерієм Петров Д. В. поділяє громадські місця в Україні на три категорії: 1) низькоконтрольовані; 2) середньоконтрольовані; 3) висококонтрольовані [40, с. 44, 45].

Так, грабежі, що вчиняються у висококонтрольованих громадських місцях, мають спонтанну корисливу мотивацію, раптово виниклий умисел на заволодіння будь-яким майном випадкових перехожих за першої ліпшої нагоди. Грабежі, що вчиняються у середньоконтрольованих громадських

місцях, мають ситуативну мотивацію, зумовлену самотнім перебуванням жертви на відкритому просторі з обмеженою видимістю, відсутністю на момент посягання свідків та очевидців, і частіше за все вчиняються шляхом «ривка». Грабежі, що вчиняються у низькоконтрольованих громадських місцях, переважно вмотивовані інтересом до заволодіння не будь-яким, а найбільш цінним майном, що є при жертві на момент посягання. Вони завчасно плануються, натомість умисел реалізується вибірково, залежно від потрапляння жертви на територію з обмеженим для руху простором, візуальної оцінки її фізичних даних, приблизної вартості вбрання та особистих носильних речей [40].

За даними нашого дослідження, приблизно 79-80 % грабежів вчиняються саме у громадських місцях. Серед них у низькоконтрольованих громадських місцях вчинено більшість грабежів – 71,1 %, у середньоконтрольованих – 23,4%, у висококонтрольованих – 5,5%.

Загалом за період 2013 – 2018 рр. у громадських місцях було вчинено 98481 грабежів, з них на вулицях, площах, у парках, скверах – 58448 грабежів (див. табл. 6)⁷.

Ми вважаємо, що частку неповнолітніх, осіб в стані алкогольного сп'яніння і раніше засуджених доцільно і правильно розглядати не лише серед загальної кількості зареєстрованих грабежів, але також серед загальної кількості виявлених осіб, які вчинили грабіж, завдяки чому отримуємо більш точні і об'єктивні дані.

Так, значна кількість, а саме 19842 (15,9 %) грабежів за період 2013-2018 рр. вчинено особами, які вже притягалися до кримінальної відповідальності (тут мова йде про повторність і сукупність). Якщо розглядати зазначену кількість злочинів серед загальної кількості виявлених осіб, що вчинили грабежі, то отримуємо, що майже кожен другий (45,5 %) затриманий грабіжник раніше вже був засудженим.

⁷ В даній таблиці наведені дані за 2013 - 2018 роки, оскільки інформація за попередні роки відсутня.

Приблизно кожен шостий грабіж вчиняється особами у стані алкогольного сп'яніння (15,8 %). Близько 7 % грабежів вчиняються неповнолітніми або за їх участю.

Що стосується грабежів, вчинених групою осіб, то їх частка незначна (3,8 %). Однією з причин цього, на нашу думку, може бути складність, неможливість чи небажання правоохоронних органів знаходити документальне підтвердження критеріїв організованості та рівня розвиненості групи [81].

Таблиця 6

Характеристика грабежів за різними критеріями

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	Всього
Загальна кількість грабежів	22695	20541	22108	27199	18130	13819	124492
<i>серед них:</i>							
Вчинені особами у стані алкогольного сп'яніння	2036	1491	1006	891	737	716	6877
<i>складає у %</i>	9	7,3	4,6	3,3	4,1	5,2	5,5
Вчинені у громадських місцях	17838	16289	18062	21814	13851	10627	98481
<i>складає у %</i>	78,6	79,3	81,7	80,2	76,4	76,9	79,1
Вчинені на вулицях, площах, у парках, скверах	10136	9581	10377	13137	8630	6587	58448
<i>складає у %</i>	44,7	46,6	47	48,3	47,6	47,7	46,9
Вчинені особами, які раніше вчиняли злочини	3811	3669	3235	3141	3296	2690	19842
<i>складає у %</i>	16,8	17,9	14,6	11,5	18,1	19,4	15,9
Вчинені групою осіб	877	848	812	608	710	859	4714
<i>складає у %</i>	3,9	4,1	3,7	2,2	4	6,2	3,8
Вчинені неповнолітніми або за їх участю	664	580	574	405	433	389	3045
<i>складає у %</i>	3	2,8	2,6	1,5	2,4	2,8	2,4
Загальна кількість виявлених осіб, які вчинили грабіж	9306	7632	7174	6703	6827	5982	43624
<i>серед них:</i>							
Особи, раніше засуджені	3811	3669	3235	3141	3296	2690	19842
<i>складає у %</i>	41	48	45,1	47	48,2	45	45,5
Особи у стані алкогольного сп'яніння	2036	1491	1006	891	737	716	6877
<i>складає у %</i>	22	19,5	14	13,3	10,8	12	15,8
Неповнолітні	664	580	574	405	433	389	3045
<i>складає у %</i>	7,1	7,6	8	6	6,3	6,5	7,0

З метою уточнення та доповнення інформації, одержаної за допомогою аналізу статистичних даних, нами було проведений аналіз кримінальних проваджень, порушених за ст. 186 КК України. Всього за спеціально розробленою анкетою опрацьовано 335 кримінальних проваджень за 2010-2018 рр. (див. Додаток А). Анкета передбачала встановлення трьох груп обставин, а саме: відомості про злочин, характеристика особи злочинця⁸ та відомості про потерпілого.

Результати проведеного узагальнення засвідчують, що кримінальні провадження у випадках вчинення грабежів найчастіше кваліфікуються за ч. 2 (61,2 %) та ч. 1 (22,3 %) ст. 186 КК України. Близько третини кримінальних проваджень (32,4 %) були порушені за вчинення винним сукупності злочинів, серед яких найчастіше зустрічаються грабіж, розбій, крадіжка, вимагання, інші злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, хуліганством, зґвалтуванням.

Грабежі переважно є “міськими” злочинами: більша їх частина (60,9 %) були вчинені у містах, 20,8 % діянь припадає на села, 9 % – на селища міського типу, 5,4 % – обласні центри, 3,9 % грабежів вчинюються поза населеним пунктом.

Розподіл за сезонними коливаннями і часом вчинення засвідчив, що найчастіше аналізована категорія злочинів вчиняється в осінньо-зимовий період (51,3 %), дещо рідше – у весняно-літній період (48,7 %). “Найнебезпечнішими” днями тижня виявилися п’ятниця (20,6 %) та субота (15,8 %). “Найспокійнішим” із усіх днів тижня виявився четвер, коли було зареєстровано 10,8 % пограбувань. За часом доби, як виявило дослідження, “сплеск” злочинів відбувається у вечірні години та вночі, а саме у період часу з 18.00 до 24.00 год (37,9 %). Вранці спостерігається різке падіння рівня грабежів (9,7 %), що цілком закономірно.

⁸ Дані, що характеризують особистість злочинця, нами розглядаються в р. 2.2, присвяченому суб’єкту та суб’єктивній стороні грабежу.

В процесі опрацювання кримінальних проваджень було встановлено, що у 29,6 % випадках для досягнення злочинної мети були використані підручні предмети (палиця, каміння, хустка, посуд тощо), у 4,8 % – знаряддя, спеціально пристосовані для вчинення злочину (фрагменти арматури, гумовий кийок та ін.).

Стосовно викраденого майна констатована наступна градація: при вчиненні грабежів у громадських місцях вилучаються особисті носильні речі (кишенькові гроші, мобільні телефони, ювелірні прикраси, одяг); при посяганнях із проникненням у житло – гроші, золотовалютні цінності, дороге й малогабаритне майно, товарно-матеріальні цінності; на транспорті – грошова виручка, значні суми цільового призначення, партії високоліквідного товару та ін.; при нападках на об'єкти фінансово-кредитної системи – готівкова виручка із каси, великі суми грошових коштів і валютних цінностей, підготовлених до інкасації [81]. При цьому лише в незначній кількості випадків була завдана шкода у великих (6,2 %) та особливо великих (0,8 %) розмірах.

У більшості випадків грабежі вчиняються із застосуванням фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (62,7 %), а в 12 % випадків – із погрозою застосування такого насильства (психічне насильство). При цьому фізичне насильство найчастіше виражалося в нанесенні ударів руками і ногами (30,8 %), а також предметами, підібраними на місці події або спеціально пристосованими для вчинення злочину (18,2 %). Повалення на землю мало місце у 8,1 % випадків.

Підводячи підсумок, слід зазначити, що за основними ознаками (рівень, структура, динаміка) злочини проти власності, у тому числі грабежі в Україні характеризуються несприятливими тенденціями. Їх кількісно-якісні показники в умовах кардинальних соціально-економічних, політичних та інших перетворень відрізняються суттєвим погіршенням, коливаннями та нестабільністю. Питома вага грабежів у структурі злочинів проти власності в середньому становить 7 %.

Викликає занепокоєння стан розкриття грабежів. Так, питома вага нерозкритих кримінальних проваджень із цієї категорії злочинів у 2016 р. становила 78,1 %, у 2017 р. – 65,9 % та у 2018 р. – 40,2 %, що свідчить про неефективну роботу державних органів щодо розкриття і профілактики грабежів. Загалом протягом останніх дев'яти років правоохоронними органами було зареєстровано 193935 випадки вчинення грабежу, що значною мірою впливає як на криміногенну ситуацію загалом, так і на відчуття громадянами безпеки умов свого проживання.

Висновки до розділу 1

У першому розділі “Грабіж як предмет дослідження юридичної психології” надається характеристика грабежу в історичному та соціокультурному контексті, а також психологічна характеристика його криміногенних ознак і властивостей. Узагальнення одержаних результатів дозволяє констатувати наступне:

1) виробленню сучасного визначення грабежу передувало досить тривалий період розвитку правової думки. Перші письмі згадки про нього сягають XVIII століття до н.е. у Законах Хамураппі. І хоча поняття «грабіж», «грабіжник» відомі ще з давніх часів, проте в історичних пам'ятках різних епох вони визначались і тлумачились по-різному, залежно від змісту таких однорідних злочинів, як крадіжка, грабіж та розбій.

Певний період часу відкрите викрадення чужого майна визнавалось грабежом, а всі форми насильницького заволодіння майном, в тому числі і сучасний насильницький грабіж, визнавались розбоєм (Судебник 1550 року). Іноді поняття грабежу зникало із законодавства (Кримінальне уложення 1903 року) або розчинялося в ознаках крадіжки та розбою (Укази Президії Верховної Ради СРСР від 04 червня 1947 року «Про кримінальну відповідальність за крадіжку державного і громадського майна» та «Про посилення охорони індивідуальної власності громадян»). Тим не менш,

грабіж завжди вважався одним із найбільш тяжких та розповсюджених злочинів і передбачав найвищі міри покарання.

Основні ознаки сучасного поняття грабежу як відкритого викрадення чужого майна були визначені в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, у якому вперше розмежовуються грабіж, скоєний з насильством, та розбій за ступенем небезпеки насильства для життя, здоров'я або свободи потерпілого. Таке визначення грабежу було відображене у радянських українських кримінальних кодексах 1922, 1927 і 1960 рр. Фактично так само грабіж визначається й нині. Згідно ст. 186 чинного КК України грабежом є відкрите викрадення чужого майна;

2) компаративістський аналіз зарубіжного законодавства, який регламентує кримінальну відповідальність за грабіж, дозволяє стверджувати, що, незважаючи на схожість соціально-правового змісту цього протиправного діяння, підхід до визначення його юридичних ознак різний. У кодексах більшості держав пострадянського простору такі злочини проти власності, як крадіжка, грабіж та розбій мають самостійні, відокремлені один від одного склади злочинів. При цьому основним критерієм розмежування крадіжки і грабежу є спосіб вчинення злочину (таємний та відкритий відповідно), а грабежу і розбою – характер застосованого насильства.

У кримінальному законодавстві країн, що є членами Європейського Союзу та багатьох країн далекого зарубіжжя прийнято єдине розуміння насильницького заволодіння майном, котре охоплює і ознаки насильницького грабежу, і ознаки розбою. Під крадіжкою у кримінальних кодексах зазначених держав розуміється таємне або відкрите викрадення чужого майна, вчинене без насильства, а грабіж (розбій) визначається як викрадення чужого майна, поєднане з насильством або з погрозою застосуванням насильства. Певною прогалиною цього підходу, на нашу думку, є відсутність диференціації кримінальної відповідальності за незаконне заволодіння чужим майном в залежності від способу вчинення злочину. Відкритий спосіб вчинення злочину, порівняно з таємним, істотно підвищує суспільну

небезпеку викрадення і свідчить про особливу зухвалість злочинця, який нехтуючи небезпекою свого викриття, прилюдно ігнорує правові й етичні заборони у сфері суспільних відносин власності.

У порівнянні з розглянутими кодексами зарубіжних країн, в Україні регламентація кримінальної відповідальності за грабіж загалом є вдалою і повною, оскільки грабіж виділений в самостійний склад злочину за відкритим способом вилучення майна. Водночас, термін «викрадення», який вживається законодавцем для визначення грабежу, суперечить етимологічному значенню цього терміну в сучасній українській мові, оскільки під викраденням розуміється таємне, непомітне для потерпілого та інших осіб заволодіння.

Враховуючи, що однією з найважливіших умов ефективності кримінального закону є досконалість його мови, яка відповідає вимогам точності, ясності, доступності та логічності, вважаємо недоцільним використовувати у ст. 186 КК України термін «викрадення» та пропонуємо наступне загальне визначення: *грабіж – це відкрите протиправне заволодіння чужим майном;*

3) проведений психолого-кримінологічний аналіз дає підстави стверджувати, що грабіж належить до прогресуючих видів злочинів. За кількістю зареєстрованих злочинів цей вид злочинів знаходиться на четвертому місці після нанесення легких тілесних ушкоджень, крадіжок та шахрайств. У структурі злочинів проти власності грабіж посідає друге місце після крадіжок і в середньому становить близько 7 %.

Починаючи з 2014 року, спостерігається тенденція до коливання показників кількості зареєстрованих грабежів та констатуються відповідні труднощі співробітників правоохоронних органів у розкритті та профілактиці даного виду злочинів. За останні дев'ять років найбільшу кількість грабежів зареєстровано у 2016 р. (27 199). У цьому ж році зареєстрована рекордна кількість нерозкритих кримінальних проваджень за аналізованою категорією злочинів. Починаючи з 2010 р., питома вага нерозкритих грабежів становить

відповідно: 54 % (2010 р.); 53,4 % (2011 р.); 53,8 % (2012 р.); 61,7 % (2013 р.); 67 % (2014); 71 % (2015); 78,1 % (2016); 65,9 % (2017), 40,2 % (2018).

Проблемним питанням боротьби з даним видом злочину є його рецидивний характер. Так, у 2018 році в Україні кількість грабіжників, які раніше вже вчиняли злочини, дорівнює 2690, що становить 19,4 % від загальної кількості зареєстрованих грабежів та 45 % від загальної кількості виявлених осіб, які вчинили грабіж.

Згідно результатів вивчення матеріалів кримінальних проваджень, грабежі переважно є “міськими” злочинами (60,9 %); найчастіше вчиняються в осінньо-зимовий період (51,3 %) в період часу з 18.00 до 24.00 год (37,9 %). «Найнебезпечнішими» днями тижня виявилися п’ятниця (20,6 %) та субота (15,8 %), «найспокійнішим» виявився четвер (10,8 %). В більшості випадків злочинці заволодівають приватним майном громадян, а саме: грошима та банківськими картками (52,8 %), мобільними телефонами (52,1 %), золотими прикрасами та іншими коштовностями (19 %), одягом і взуттям (10,7 %).

У більшості випадків грабежі вчиняються із застосуванням фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров’я потерпілого (62,7 %), а в 12 % випадків – із погрозою застосування такого насильства (психічне насильство). При цьому фізичне насильство найчастіше виражалось в нанесенні ударів руками і ногами (30,8 %), а також предметами, підібраними на місці події або спеціально пристосованими для вчинення злочину (18,2 %). У 8,1 % випадків вчинення грабежів мало місце повалення на землю.

РОЗДІЛ 2

ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗНАНЬ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕЛЕМЕНТІВ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ У ВИДІ ГРАБЕЖУ В СУЧАСНОМУ КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Будь-яке злочинне діяння можна розглядати у двох аспектах: як явище реальної дійсності, яке має місце у повсякденному житті, або ж як склад злочину у сукупності установлених у законі про кримінальну відповідальність ознак. Ці ознаки характеризують суспільно небезпечне діяння як злочинне.

З метою комплексного й усебічного аналізу необхідно вивчати предмет дослідження з обох позицій, однак у юридичній літературі, як правило, головний наголос ставиться на ознаках складу злочину, а істотні риси того чи іншого суспільно небезпечного діяння як явища реальної дійсності випускаються з уваги, що навряд чи є правильним. Тому багато вчених вказує на необхідність більш пильної уваги до злочину як явища реальної дійсності. Найбільш чітко, ґрунтовно і послідовно така позиція була відбита у наукових працях М. Д. Дурманова [91], В. М. Кудрявцева [92], М. І. Панова [93] і В. П. Ємельянова [94].

У науковій літературі злочином визнається конкретний акт вольової поведінки людини, вчинений під контролем її свідомості [91, с. 13, 38; 95, с. 5; 96, с. 12]. Злочин, як і будь-яке явище реальної дійсності, має свої сутність, зміст і структуру. Це – системне явище, що завжди характеризується не лише певною структурою елементів, але і взаємодією цих елементів між собою, тому слід мати на увазі, що злочин як явище реальної дійсності завжди є ширшим і багатшим, ніж склад злочину; що складові елементи злочину (об’єкт, об’єктивна сторона, суб’єкт, суб’єктивна сторона) завжди є ширшими та багатшими за ознаки цих елементів, закріплені у статтях кримінального закону.

2.1. Психологічні складові об'єкта та об'єктивної сторони грабежу

Визначення об'єкта злочину є відправною точкою для з'ясування сутності будь-якого злочинного посягання, в тому числі грабежу. Незважаючи на різноманітність розумінь сутності об'єкту злочину, не викликає суперечок той факт, що об'єктом злочину є те, на що посягає злочинне діяння і чому внаслідок посягання заподіюється шкода або створюється загроза заподіяння шкоди [97, с. 98; 98, с. 7; 99].

Грабіж, передбачений ст. 186 КК України, розташовано у VI розділі Особливої частини КК „Злочини проти власності”. Відповідно до цього, так само, як і всі злочини, які охоплюються статтями вищезазначеного розділу, грабіж посягає на охоронюване законом право власності.

Як юридична категорія право власності являє собою забезпечену законом можливість володіти, користуватися та розпоряджатися належним власнику майном. Володіння означає господарське панування власника над річчю, приналежність майна окремій людині. Під використанням слід розуміти отримання із речі корисливих якостей шляхом її виробничого або ж особистого споживання. Розпорядження представляє собою вчинення відносно майна вчинків, які визначають його подальшу долю (у т.ч. обміну, пошкодження або знищення) [100, с. 433].

Внаслідок вчинення грабежу порушуються відносини власності, створюється неможливість для власника реалізовувати свої права стосовно володіння, користування та розпорядження належним йому майном. Таким чином, родовим об'єктом грабежу є встановлений порядок обігу чужого майна.

Слід зазначити, що злочинне посягання на власність може в тому чи іншому ступені спричиняти шкоду й іншим суспільним відносинам, які тісно пов'язані з відносинами власності. Тому в таких випадках можна встановити декілька додаткових безпосередніх об'єктів, вплив кожного з яких на характер та ступінь суспільної небезпечності злочину, а також на

розташування його складу в системі Особливої частини КК далеко не однаковий [101, с. 15].

Так, специфіка певних способів злочинного заволодіння чужим майном є такою, що злочини проти власності одночасно посягають не тільки на власність, але й на життя, здоров'я, особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого приміщення тощо. Саме тому додатковими (обов'язковими або факультативними) об'єктами окремих злочинів проти власності (в залежності від характеру дії і способу злочинного посягання) є життя, здоров'я, честь, гідність, особиста недоторканність, безпека людини та інші суспільні відносини, які порушуються чи можуть порушуватися у зв'язку з посяганням на відносини власності як на основний об'єкт. Ці додаткові об'єкти, що страждають при злочинних посяганнях на відносини власності, значною мірою підвищують ступінь суспільної небезпеки вчиненого, що суттєво впливає на вид санкцій і тяжкість покарання, передбаченого в них за ці злочини [106].

Так, ч. 2 ст. 186 КК передбачає відповідальність за грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства [45]. Такий грабіж є набагато небезпечнішим порівняно з ненасильницьким, адже посягає не лише на власність, а також на здоров'я, свободу та тілесну недоторканність потерпілого. Відповідно до одержаних нами результатів, зазначимо, що у переважній більшості випадків (74,7 %) грабежі вчиняються саме із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства. При цьому фізичне насильство мало місце у 62,7 % випадків, у 12 % було застосовано психічне насильство у формі погроз застосування фізичного насильства (Додаток А).

Грабіж, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище (ч. 3 ст. 186 КК) у своєму складі також має додатковий об'єкт – недоторканість житла чи іншого приміщення. Статтею 30 Конституції

України передбачено: «Кожному гарантується недоторканість житла. Не допускається проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду» [102]. Відповідно до ч. 1 ст. 233 КПК України: «Ніхто не має права проникнути до житла чи іншого володіння особи з будь-якої метою, інакше як лише за добровільною згодою особи, яка ними володіє, або на підставі ухвали слідчого судді, крім випадків, установлених частиною третьою цієї статті» [103].

Право на недоторканність житла має особливе значення для кожної людини, оскільки дотримання цього права є певною гарантією інших прав – права на життя, на особисту недоторканність, на невтручання в особисте і сімейне життя, на володіння, користування і розпорядження своєю власністю тощо. Недоторканість житла слід розуміти як його захищеність від будь-якого незаконного посягання з боку будь-кого.

Таким чином, у ряді випадків додатковими безпосередніми об'єктами грабежів виступають здоров'я, свобода і тілесна недоторканність особи, а також недоторканність житла чи іншого приміщення громадян.

Нерозривно пов'язані з об'єктом злочину предмет злочину та потерпілий від злочину. Через злочинний вплив на них порушується об'єкт злочину, і таким чином, вони перебувають в одній площині аналізу.

За допомогою узагальнення результатів вивчення кримінальних проваджень по аналізованій категорії злочинів ми отримали можливість охарактеризувати потерпілих осіб. Отже, за кількістю – це, як правило, одна особа (90,6 %), дві особи (9,1 %), три і більше (0,3 %). Переважна більшість потерпілих – жіночої статі (58,3 %). Вік потерпілих: до 18 років – 19,5 %; від 18 до 45 років – 55,5 %; від 45 до 60 років – 17,8 %; від 60 і старше – 7,2 % (з їх числа 4,5 % осіб мали фізичні вади, 1,7 % були тяжко хворі) (Додаток А).

У деяких випадках вчиненню грабежу передувало особисте знайомство винного і потерпілого (25,3 %). Це, зокрема, спільне розпивання спиртних напоїв в день вчинення злочину (6,7 %), наявність спільних

знайомих (5,5 %), проживання на одній вулиці (2,3 %), перебування у родинних відносинах (2,4 %) (Додаток А).

За вибірковими даними 1,4 % грабежів були спровоковані самотнім перебуванням у пізній час в безлюдних місцях, 0,6 % – виставлянням напоказ дорогих речей, 0,9 % – демонстрацією платоспроможності, у 3,6 % мала місце надмірна довірливість до незнайомих. Доволі поширеним є вчинення грабежів стосовно осіб, які перебували у стані алкогольного сп'яніння (8,3 %). Цим користуються зловмисники і цей фактор полегшує вчинення злочину (Додаток А).

На основі проведеного дослідження спробуємо визначити, хто найчастіше потрапляє у неприємні ситуації і стає жертвою пограбувань. Отже, до першого типу потенційної жертви відносяться психологічно пригнічені, з невпевненою ходою, втомлені люди, тобто такі, котрі не здатні дати відсіч злочинцеві. Такий тип певною мірою психологічно налаштовані на неприємності та сприймають небезпеку як щось неминуче. Так, потерпілими від грабежу, як правило, є жінки, малолітні, неповнолітні та особи похилого віку, тобто та категорія громадян, котра не зможе чинити дієвого опору злочинцеві.

До другого типу жертви слід віднести людей з віктимною поведінкою, які схильні до провокацій. Практика показує, що віктимна поведінка потерпілої особи має місце у 6-7 % випадків вчинення грабежів. Своєю, як правило, неусвідомленою, провокуючою поведінкою певні особи привертають увагу грабіжників до своєї персони, нібито подаючи «ідею» злочину та сприяючи виникненню злочинних намірів.

В одній із публікацій ми узагальнили найкорисніші рекомендації, слідуючи яким, ризик стати жертвою такого суспільно-небезпечного діяння, як грабіж, значно зменшується [104, с. 217]. До таких рекомендацій відносяться наступні:

- 1) не виставляйте напоказ свої коштовності, дорогі годинники, мобільні телефони та не перераховуйте великі суми грошей на очах у всіх;

2) повертаючись додому ввечері, по можливості, не ходіть поодиноці, уникайте погано освітлених вулиць, скверів, глухих, безлюдних місць, лісопаркових зон, територій будівництв. Якщо затримались допізна, зверніться з проханням до близьких або знайомих зустріти Вас біля метро, зупинки транспорту та провести до будинку;

3) якщо пізно ввечері з будь-якої причини Вас зупинили сторонні особи, не зупиняйтесь у темному місці, а намагайтесь дійти до найближчого ліхтаря, вітрини магазину або іншого освітленого місця;

4) будьте обережні і розбірливі при знайомстві з людьми. Ніколи не повертайтеся до підозрілих осіб спиною, не дозволяйте оточувати себе стороннім громадянам;

5) у транспорті, в метрополітені стежте за своїми речами, тримайте телефони та гаманці у внутрішніх кишенях, бажано у таких, які застібаються гудзиками або блискавкою;

6) не сідайте до машини незнайомої людини. Якщо змушені скористатися випадковою машиною, намагайтесь запам'ятати номер автомобіля і повідомити його комусь із друзів або родичів непомітно для водія;

7) не рекомендується носити мобільні телефони у руках, на шийних ланцюжках або шнурках, які легко зриваються грабіжниками. Сумки краще носити на ремінці через плече, притискаючи до тіла;

8) якщо часто доводиться повертатися додому пізно, носіть із собою індивідуальні засоби захисту: балончик з газом або хоча б свисток – в скрутну хвилину врятувати може навіть він;

9) батькам необхідно проводити роз'яснювальну роботу з неповнолітніми про можливий ризик скоєння злочину щодо дітей при безтурботному поводженні з мобільними телефонами, грошима та цінними речами;

10) якщо чуєте, що Вас явно переслідують або наздоганяють, потрібно перейти на інший бік вулиці. Постарайтеся змінити темп ходьби або напрямок, знайдіть безпечне людне місце;

11) захистити житло від проникнення грабіжників допомагають додаткові засоби захисту, зокрема, зовнішні або внутрішні ролети, встановлення сигналізації. Також бажано, щоб було двоє дверей;

12) якщо на Вас скоєно напад, голосно кличте на допомогу. Якщо ви не впевнені, що можете чинити опір злочинцю, заради власної безпеки віддайте те, що у вас вимагають. Але при цьому обов'язково зверніть увагу на особливі прикмети грабіжника (одяг, зріст, фізіологічні особливості, наявність шрамів, татуювань на тілі тощо), а також напрям, у якому він втік, і повідомте про все працівникам поліції. Адже значна частина пограбувань розкривається саме по «гарячих слідах».

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що у багатьох випадках потерпілими від грабежів стають недостатньо підготовлені до життя, довірливі, наївні, недосвідчені або занадто самовпевнені та схильні до провокацій люди. Відносно даної категорії осіб необхідно проводити віктимологічну профілактику у вигляді роз'яснення, переконання та допомоги, спрямовану на поновлення та активізацію їхніх захисних якостей. Звичайно, всього передбачити неможливо, але слідуючи простим, вищезазначеним рекомендаціям, ризик стати потерпілим від такого суспільно-небезпечного діяння, як грабіж, значно зменшується.

Тісно пов'язаний з об'єктом злочину його предмет. Своєрідність механізму заподіяння шкоди цінностям, що охороняються законом, полягає в тому, що злочинний вплив на певні предмети матеріального світу призводить до розриву впорядкованих і врегульованих правом зв'язків між людьми з приводу цих предметів.

Згідно з домінуючою у науці позицією, «предметом злочину проти власності може бути тільки майно, тобто такі предмети (речі) матеріального світу, у яких упредметнений дух людини» [105, с. 209]. Пленум Верховного

Суду України в п. 2 постанови № 10 від 06.11.2009 р. «Про судову практику у справах про злочини проти власності» роз'яснив, що «...предметом злочинів проти власності є майно, яке має певну вартість і є чужим для винної особи: речі (рухомі й нерухомі), грошові кошти, цінні метали, цінні папери тощо, а також право на майно та дії майнового характеру, електрична та теплова енергія побутового призначення» [68, с. 40].

Стаття 186 КК визначає предметом грабежу чуже майно. У науковій літературі можна зустріти сумнівну, на наш погляд, пропозицію зробити доповнення до зазначеної статті за рахунок необхідного уточнення, що при вчиненні грабежу викрадається не будь-яке майно, а лише рухоме. Аргументуючи свою позицію, О.В. Вознесенська зазначає, що при викраденні винна особа вчиняє саме фізичне вилучення майна і наступне його обернення. Фізичне вилучення припускає фізичне переміщення речі у просторі від власника до іншої особи і є цілком очевидним, що перемістити річ у просторі, без змінення її властивостей, можливо тільки у тому випадку, коли така річ є рухомою [106, с. 356]. На думку В. Г. Кундеуса, для фізичного вилучення предмета необхідно, щоб сам предмет мав фізичні ознаки, тобто був об'єктом матеріального світу. Фізично вилучити що-небудь нефізичне неможливо [107, с. 87].

Ми погоджуємося, що фізично перемістити нерухому річ неможливо без зміни її властивостей. Однак, вважаємо, що викрадення при грабежі майна, яке має рухомий стан, є цілком зрозумілою, очевидною і несуперечливою обставиною та не потребує обов'язкового уточнення у диспозиції ст. 186 КК України. Тим більше, що, як свідчить судова практика, при кваліфікації зазначеного злочинного діяння не виникають труднощі з приводу того, яке саме майно (рухоме чи нерухоме) може бути предметом грабежу. Випадки вчинення відкритого викрадення різних конструктивних елементів, які у своїй сукупності утворюють нерухоме майно, кваліфікуються за сукупністю кримінальних норм: викрадення вилученої

рухомої частини нерухомого майна (ст. 186 КК) та пошкодження нерухомого майна (ст. ст. 194, 196 КК).

Серед викраденого майна при вчиненні грабежів найчастіше зустрічаються мобільні телефони (52,1 %), на другому місці гроші (47,7 %) і банківські картки (5,1 %). Третє місце посідають золоті прикраси та інші коштовності, які викрадають в 19 % випадків вчинення грабежів (Додаток А).

На вибір викраденого майна часто справляє вплив не лише номінальна вартість предмету злочину, але і можливість його подальшого збуту. Окрім цього, певну роль відіграє розмір майна. Так, при вчиненні грабежів, поєднаних з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, в першу чергу викрадають дороге майно невеликого розміру, оскільки його легше приховати та воно менше привертає увагу оточуючих.

Грабіж, як і решта злочинів у кримінальному законодавстві, має свої кваліфікуючі ознаки, які істотно підвищують рівень суспільної небезпеки зазначеного злочинного діяння, впливають на міру покарання. Ці ознаки законодавець зазначив у відповідних частинах ст. 186 КК України, а саме:

1) вчинення грабежу, поєднаного з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або вчинення грабежу повторно, або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2 ст. 186 КК);

2) вчинення грабежу, поєднаного з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдав значної шкоди потерпілому (ч. 3 ст. 186 КК);

3) вчинення грабежу у великих розмірах (ч. 4 ст. 186 КК);

4) вчинення грабежу в особливо великих розмірах або організованою групою (ч. 5 ст. 186 КК) [45].

Наявність серед кваліфікуючих ознак грабежу поєднання з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування насильства обумовлює необхідність визначення критеріїв такого насильства або погрози. Ці критерії наводяться у п. 5

Постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 року № 10 «Про судову практику про злочини проти власності», а саме: «Під насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого при грабежі слід розуміти умисне заподіяння легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а також вчинення інших насильницьких дій (завдання удару, побоїв, незаконне позбавлення волі) за умови, що вони не були небезпечними для життя чи здоров'я в момент заподіяння» [68, с. 120].

Підвищена суспільна небезпечність насильницького грабежу пояснюється тим, що в результаті його вчинення здійснюється не лише посягання на власність, але й безпосередній вплив на людину, у віданні або під охороною якої знаходиться майно, з застосуванням фізичного або психічного насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого.

У зв'язку з цим у літературі висловлюється думка, що така обставина, як поєднання злочинного діяння з певним насильством або погрозою його застосуванням не може визнаватися кваліфікуючою ознакою, оскільки вона характеризує самостійний вид грабежу, який слід передбачити в окремій нормі з відповідними кваліфікуючими ознаками [108, с. 12–21; 109, с. 43–45].

Ми погоджуємося з поглядом О. В. Вознесенської відносно того, що у відокремленні насильницького грабежу в окрему норму немає необхідності, оскільки такий підхід вже мав місце в історії розвитку вітчизняного закону про кримінальну відповідальність за грабіж. Так, у Кримінальному кодексі УСРР 1922 р. відповідальність за грабіж без насильства та за грабіж, поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, встановлювалась у двох окремих нормах (ст.ст. 182 і 183 КК відповідно), однак у подальшому законодавець відмовився від такого конструювання складів грабежу [110, с. 166].

Насильство під час грабежу може бути фізичним або психічним. Під насильством першого зразка розуміється безпосередня дія будь-яких

чинників зовнішнього середовища на організм людини. Психічне насильство під час грабежу виражається у формі погрози негайного застосування фізичного насильства.

Погроза застосуванням фізичного насильства – це психічний вплив злочинця на волю і свідомість потерпілого без фактичного застосування фізичного насильства з метою примушення останнього передати майно або мовчки погодитися на його вилучення або ж вказати місце знаходження, зберігання майна. Злочинець, психічно впливаючи на потерпілого, прагне підпорядкувати собі поведінку жертви, тим самим забезпечивши ще більшу ефективність злочинного посягання [111, с. 72; 80, с. 19–20].

На практиці виникають певні труднощі при встановленні характеру погрози застосування насильства до потерпілого. Справа в тому, що в таких випадках слідчим органам та суду доводиться визначати характер не реально заподіяної потерпілому шкоди, а шкоди вірогідної, тобто такої, що могла бути заподіяна, якби винний погрозу реалізував. У таких випадках питання про наявність в діях винного ознак грабежу або розбою необхідно вирішувати з урахуванням усіх обставин справи (місця, часу, обстановки, кількості учасників і т.д.). Погроза, виражена, наприклад, словами «вб'ю», «заріжу» і т.д., так само як погроза, виражена за допомогою погрози застосування зброї або інших предметів, які об'єктивно її замінюють, є психічним насильством, характерним для розбою [112]. Висновок про характер насильства, яким погрожував злочинець, повинен ґрунтуватися не на припущеннях, а на об'єктивних даних.

Як засіб заволодіння чужим майном фізичне чи психічне насильство можуть бути застосовані не лише проти власника чи володаря рухомих речей, але і проти інших осіб, які не мають ніякого стосунку до предметів, що викрадаються. З урахуванням позицій літературних джерел та судової практики насильство при грабежі можна поділити на два різновиди: 1) застосування насильства чи погроза таким, спрямовані на власника чи володільця предмета посягання; 2) застосування насильства чи погроза таким

проти осіб, які не мають ніякого відношення до предмета посягання, але є певною перешкодою для заволодіння ним.

Різновидом фізичного насильства під час грабежу є вплив на внутрішні органи та нервову систему людини шляхом застосування без її згоди наркотичних засобів, психотропних, отруйних чи сильнодіючих речовин (газів). На такий вид насильства прямо вказується в п. 10 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 [68, с. 421]. Принциповим моментом тут є посилення на те, що застосування цих засобів та речовин повинне бути вчиненням без згоди потерпілого. Якщо таке застосування здійснилося за згодою потерпілого, а винна особа лише використала ситуацію для вилучення певних рухомих речей, то діяння, спрямоване на заволодіння цими речами, слід кваліфікувати як крадіжку, а не як грабіж. Якщо таким діям буде притаманна небезпечність для життя або здоров'я потерпілого, їх слід кваліфікувати як розбій.

Ще одним різновидом насильства під час грабежу є позбавлення або обмеження особистої свободи людини: зв'язування, душіння, закривання ротової порожнини тощо. Саме ці фізичні насильницькі дії позбавляють потерпілого можливості чинити активну протидію заволодінню предметом злочину.

Необхідно зазначити, що при застосуванні насильства відбиваються індивідуально-психологічні риси злочинця (агресивність, жорстокість і ін.), його вольові якості (сміливість, обережність, боязкість, рішучість тощо) та його ситуативний психоемоційний стан (гнів, виснаження тощо). Наприклад, сміливі, зухвалі, рішучі злочинці найчастіше розраховують на несподіванку, раптовість застосування фізичного насильства. Навпаки, обережні, нерішучі, боязкі особи зазвичай віддають перевагу способам, не пов'язаним із насильством або з подоланням фізичного опору потерпілого [113, с. 21].

У ч. 2 ст. 186 КК також регламентується відповідальність за грабіж, вчинений повторно. Поняття повторності злочинів надається в частинах 1 і 3 ст. 32 КК України, відповідно до яких виділяють два види повторності:

1) повторність тотожних злочинів, 2) повторність однорідних злочинів. При грабежах має місце повторність як тотожних, так і однорідних злочинів, передбачених статтями 185, 186, 187, 189-191, 262 КК України.

Слід наголосити, що, за статистичними даними, серед засуджених за грабіж майже половина (46 %) раніше вже притягалися до кримінальної відповідальності. За допомогою узагальнення матеріалів вивчення кримінальних проваджень отримуємо ще більший показник грабіжників, що мають судимість – 72,7 %, із них: 10,2 % – за крадіжки, 46,4 % – за грабежі, 9,1 % – за розбій, 1,7 % – за вимагання, решта – за інші злочини (пов'язані із незаконним обігом наркотиків, хуліганством, зґвалтуванням). Окрім того, серед грабіжників значний відсоток тих, хто вчинив новий злочин під час терміну відбування покарання за попередній або ж під час відстроченого або невідбутого покарання (Додаток А). Це свідчить про стійкість антисоціальних поглядів винного та зневажання основних засад соціального буття.

Як кваліфікуючу ознаку в ч. 2 ст. 186 КК України передбачено вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб. Відповідно до ч. 2 ст. 28 КК України злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення [45].

Попередня змова про спільне вчинення злочину може відбуватись задовго до здійснення злочину або безпосередньо перед його початком. Тривалість проміжку часу може свідчити лише про більший чи менший ступінь організованості групи та її суспільної небезпеки, але не впливає на кваліфікацію вчиненого нею злочину [114, с. 64]. Цей висновок ґрунтується на тому, що кримінальний закон указує лише на ознаку «попередності» і не уточнює її межі [115, с. 150]. Форма змови може бути різною: словесною, у мовчазній угоді, виражена жестом, мімікою.

У літературі вказується, що учасники групи осіб за попередньою змовою діють як співвиконавці, але при цьому можливий технічний розподіл функцій, за якого кожен співучасник виконує певну роль [116, с. 96]. Наприклад, при грабежі один злочинець виконує початкові дії, спрямовані на заволодіння майном (скажімо, забезпечує проникнення інших осіб у житло чи інше приміщення або сховище шляхом відмикання дверей), інший – безпосередньо вилучає майно.

Більш складною формою співучасті є вчинення злочину організованою групою. Усі учасники організованої групи своїми узгодженими діями вчинюють злочин. Кожний її учасник виконує певну частину дій, і кожен з них підлягає кримінальній відповідальності за спільно вчинений злочин незалежно від того, яке конкретно діяння ним було вчинено у складі організованої групи. Однак особа, яка була членом організованої групи, не підлягає відповідальності за вчинені цією організованою групою злочини, участі в яких вона не брала.

При здійсненні злочину декількома особами відбувається об'єднання їх злочинних сил і можливостей, що спрямовані на досягнення злочинного результату. При груповому здійсненні злочинів інтересам суспільства, у тому числі і відносинам власності, заподіюється, як правило, більша шкода, ніж в результаті дій злочинця, який діє одноосібно. Інтенсивність фізичного насильства, що застосовується декількома особами, зростає пропорційно числу учасників нападу; значно більшу силу впливу на психіку потерпілого має і погроза насильством, що виходить від групи спільно діючих осіб, успішний опір яким стає малоімовірним. Вдале, на їх погляд, здійснення першого злочину здатне створити в учасників групи впевненість у своїй невразливості і безкарності, тому надалі вони можуть згуртуватися не тільки для здійснення наступного злочину, але й для більш-менш тривалого заняття злочинною діяльністю [117].

У ч. 3 ст. 186 КК України мова йде про грабіж, поєднаний з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище. Як ми вже зазначали

раніше, основним об'єктом і основною охоронюваною цінністю при вчиненні грабежу є право власності. Поряд з цим, на законодавчому рівні також охороняється право на недоторканість житла чи іншого володіння людини, яке у таких випадках виступає додатковим об'єктом грабежу.

У п. 22 постанови Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» вказується наступне: «Під проникненням у житло, інше приміщення чи сховище слід розуміти незаконне вторгнення до них будь-яким способом (із застосуванням засобів подолання перешкод або без їх використання; шляхом обману; з використанням підроблених документів тощо або за допомогою інших засобів), який дає змогу винній особі викрасти майно без входу до житла, іншого приміщення чи сховища» [68, с. 426].

Вирішуючи питання про наявність у діях винної особи названої кваліфікуючої ознаки, суди повинні з'ясовувати, з якою метою підозрюваний опинився у житлі, іншому приміщенні чи сховищі та коли саме в нього виник умисел на заволодіння майном. Викрадення майна не можна розглядати за ознакою проникнення в житло або інше приміщення чи сховище, якщо умисел на викрадення майна у особи виник під час перебування в цьому приміщенні» [68, с. 427].

Зазначимо, що ця кваліфікуюча ознака була введена до складу крадіжки, грабежу та розбою Указом Президії Верховної Ради УРСР від 12 січня 1983 року [118]. Наукові дослідження того часу показували, що існує низка відмінностей у соціально-демографічній і морально-психологічній характеристиці особистості, в мотивації поведінки тих розбійників, грабіжників і злодіїв, злочини яких були поєднані з проникненням у житло, що потребує, безперечно, урахування під час кваліфікації вчиненого [80, с. 27–30].

Цілком очевидно, що коли грабіж поєднується з проникненням у житло, його суспільна небезпечність значно підвищується, оскільки нарівні з іншими благами, що охороняються правом, порушується і таке важливе

блага людини, як недоторканість її житла, гарантоване Конституцією України. При цьому винні особи проявляють особливу зухвалість: знищують або ушкоджують перешкоди, можуть приводити в стан непридатності певні конструкції будівель тощо. Введення в кримінальний закон указаної кваліфікуючої ознаки забезпечило більш диференційований підхід до оцінки суспільної небезпечності діяння.

Про особливу зухвалість грабежу, поєднаного з проникненням у житло, свідчить, зокрема, такий приклад із судової практики.

Вироком Котовського міськрайонного суду Одеської області від 13 квітня 2010 р. підсудний був визнаний винним та засуджений за ч. 3 ст. 186 КК України у зв'язку з тим, що 24 листопада 2009 р. близько 19 год., перебуваючи у с. Бочманівка Котовського району Одеської області в стані алкогольного сп'яніння, з метою заволодіння чужим майном прийшов у домогосподарство потерпілого, де плечем вибив вхідні двері і вдерся у будинок. Підійшовши до потерпілого, що лежав у ліжку, підсудний відкрито, з корисливих спонукань, викрав з нагрудної кишені сорочки гроші в сумі 245 грн. З викраденими грошима з місця події зник, заподіявши потерпілому моральну та матеріальну шкоду [119].

У частинах 3,4 і 5 ст. 186 кваліфікуючими ознаками грабежу є завдання шкоди у тому чи іншому розмірі. Так, у ч. 3 ст. 186 КК передбачено завдання значної шкоди потерпілому, у ч. 4 ст. 186 КК – вчинення грабежу у великих розмірах, у ч. 5 ст. 186 КК – вчинення грабежу в особливо великих розмірах.

Вирішуючи питання про наявність чи відсутність у діях винної особи цих кваліфікуючих ознак, суди мають керуватися відповідними положеннями примітки до статті 185 КК⁹.

⁹ Відповідно до п. 2 примітки до ст. 185 КК України, у статтях 185, 186, 189 та 190 значна шкода визнається із врахуванням матеріального становища потерпілого та якщо йому спричинені збитки на суму від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно до п. 3 примітки до ст. 185 КК України, у статтях 185-191 вчиненням у великих розмірах визнається злочин, вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину. Згідно з п. 4 примітки до ст. 185 КК України, у статтях 185-187 та 189-191 КК України, вчиненням в особливо великих розмірах визнається злочин, вчинений однією особою чи групою осіб на суму, яка в шістьсот і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян на момент вчинення злочину.

Відповідно до цього, значна шкода визначається за обов'язкової сукупності двох умов: врахування матеріального становища потерпілого та розміру заподіяних йому збитків. Під час з'ясування матеріального становища потерпілого суди мають у кожному конкретному випадку брати до уваги такі обставини, як соціальний стан потерпілого, його працездатність, розмір заробітної плати та інші доходи, кількість членів сім'ї, наявність на його утриманні малолітніх, хворих, непрацездатних тощо.

Слід зазначити, що шкода, завдана в результаті вчинення грабежу, у великих розмірах зустрічається в діапазоні 6-7 % випадків, а шкода, завдана в особливо великих розмірах – до 1 %.

Аналізуючи кваліфікуючі ознаки та їх розміщення у кримінально-правовій нормі, необхідно звернути увагу на те, що у ч. 3 ст. 186 КК передбачена відповідальність за грабіж, що завдав значної шкоди потерпілому. У той же час відповідальність за грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства регламентується ч. 2 ст. 186 КК. Тобто за спричинення певних тілесних ушкоджень, побоїв, фізичних незручностей чи моральних страждань або за можливість спричинення таких наслідків, в результаті застосованого при грабежі насильства, законодавцем встановлена менша міра покарання, ніж за завдання значної матеріальної шкоди.

Ми вважаємо, що це не є виправданим і логічним з позиції суспільної небезпечності злочинного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК, яке посягає не лише на власність, але і на здоров'я, особисту свободу і недоторканність особи. На підтвердження сказаного наголосимо, що людина – її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю нашого суспільства (ст. 3 Конституції України). Окрім того, застосування насильства при вчиненні грабежу є набагато більшим

стресогенним чинником у порівнянні із завданням матеріальної шкоди, нехай навіть і значної.

Вищевказане свідчить про певну суперечливість та недосконалість конструкції кримінально-правової норми, що встановлює відповідальність за грабіж. У зв'язку з цим, ми пропонуємо зробити зміни у ст. 186 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності за грабіж, що завдав значної шкоди потерпілому, у ч. 2, а за грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства – у ч. 3 зазначеної статті. Саме за таким принципом розміщені кваліфікуючі ознаки грабежу у КК Грузії, який, як було зазначено у попередньому розділі, ми вважаємо одним з найкращих зарубіжних зразків регламентації кримінальної відповідальності за грабіж.

Перейдемо до розгляду об'єктивної сторони грабежу, характеризуючи яку, в першу чергу слід мати на увазі, що злочином у науковій літературі визнається конкретний акт вольової поведінки людини, вчинений під контролем її свідомості [91, с. 13, 38; 95, с. 5; 96, с. 12]. Об'єктивна сторона злочину – це зовнішній прояв суспільно-небезпечного діяння, що має місце завжди й у всіх випадках, коли вчиняється злочин.

Усі ознаки об'єктивної сторони складу злочину, з точки зору їх опису (закріплення) в диспозиціях статей Особливої частини КК, поділяються на дві групи – обов'язкові (необхідні) та факультативні [97, с. 116-117]. Зокрема, склад грабежу, сформульований у диспозиції ст. 186 КК, як обов'язкові ознаки містить ознаки діяння у формі дії, способу вчинення злочину, а також суспільно небезпечних наслідків та причинного зв'язку між діянням і суспільно небезпечними наслідками.

Характеризуючи грабіж як явище реальної дійсності, В.О. Владимиров і В.І. Холостов зазначають наступне: «Об'єктивна сторона грабежу містить у собі такі основні елементи: викрадення державного, громадського чи особистого майна, вчинене відкрито без насильства або з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого; суспільно небезпечні

наслідки та причинний зв'язок між діями винного і цими наслідками. Викрадення складає основний зміст грабежу. Його сутність полягає у протиправному вилученні майна з чужого володіння з метою незаконного привласнення та обернення його на свою користь з корисливою метою. Одна з конструктивних ознак викрадення – це протиправне переміщення речі з володіння потерпілого у незаконне володіння винного» [120, с. 45].

Л.М. Кривоченко характеризує об'єктивну сторону грабежу таким чином: «Гребіж з об'єктивної сторони виражається у відкритому викраденні – вилученні чужого майна в присутності власника або інших осіб, які усвідомлюють те, що вчинюється злочин. При цьому винний також усвідомлює, що його дії помічено, однак ігнорує це. Якщо винний помиляється і вважає, що його дії помітили, а фактично це не так, він відповідає за гребіж; якщо ж ситуація зворотна – злочинець вважає, що його ніхто не бачить, але насправді за ним стежать, то вчинене вважається крадіжкою. Гребіж матиме місце і в тому разі, якщо викрадення, розпочате таємно, переросло у відкрите (наприклад, під час вчинення винним крадіжки несподівано з'явився охоронець, але винний ігнорує це, і, схопивши викрадене, тікає)» [121, с. 139–140]. Тобто, об'єктивна сторона грабежу як злочину, що вчинюється у реальній дійсності, тісно пов'язана з багатьма обставинами суб'єктивного значення, які об'єктивуються шляхом здійснення винною особою дій (усвідомлення вчинюваного як відкритого посягання, мотив, мета, цільова спрямованість на досягнення конкретного результату).

У випадку вчинення грабежу основною характеристикою об'єктивної сторони є викрадення. У зв'язку з цим виникає питання щодо змісту поняття «викрадення» під час вчинення грабежу.

Як вважає В.Г. Кундеус, викрадення майна як видова категорія «викрадення» виражається в умисному протиправному заволодінні шляхом фізичного вилучення рухомого майна із корисливих спонукань усупереч або поза волею власника чи іншого володільця [107, с. 172]. Сутність викрадення, на його думку, полягає у тому, що винна особа вчиняє фізичне

вилучення майна, що є характерним для вчинення крадіжки, грабежу і розбою. Об'єктивна сторона крадіжки характеризується таємним викраденням чужого майна, тобто, відбувається таємне фізичне вилучення і подальше його обернення; для грабежу є характерним відкрите викрадення – відкрите фізичне вилучення; для розбою – фізичне вилучення за допомогою фізичного насильства, небезпечного для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства [107, с. 153].

Як стверджує В.О. Владимиров, визначальною ознакою викрадення є вилучення викрадачем майна з чужого володіння, де під вилученням розуміється протиправне захоплення майна, виведення його з володіння власника, здійснюване проти або поза його волею [122, с. 30].

Таким чином, підтримуючи вищезазначені точки зору, можна констатувати, що специфіка викрадення під час вчинення грабежу полягає саме в тому, що під час його вчинення фізичне вилучення майна або інших предметів здійснюється всупереч або поза волею законного володільця. Суспільно-небезпечного діяння при цьому виражається у зменшенні сфери володіння потерпілого, що супроводжується відповідним збільшенням сфери володіння винного.

Злочинну дію в науці прийнято поділяти на просту і складну. Грабіж без насильства є простим злочином, який складається з одного акту поведінки і завдає шкоду одному об'єкту. У свою чергу, насильницька форма грабежу складається з таких діянь: 1) насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я особи, чи погрози застосування такого насильства; 2) заволодіння чужим майном. Ці дві взаємопов'язані дії відбивають сутність грабежу, поєднаного з насильством, де одна дія (застосування насильства або погроза таким) є допоміжною, а інша (спрямована на негайне заволодіння певними речами) – основною.

Це можна проілюструвати таким прикладом із судової практики.

Вироком Рівненського міського суду від 22 лютого 2017 р. підсудні були визнані винними та засудженими за ч. 2 ст. 186 КК України у зв'язку з

тим, що 13 жовтня 2016 року близько 02 години 30 хвилин, попередньо домовившись щодо заволодіння майном потерпілого, перебуваючи на вул. Привокзальній в м. Рівне, відкрито із застосуванням насильства, яке не є небезпечним для життя та здоров'я і яке виразилось у здавлюванні шиї, забрали у нього: грошові кошти в сумі 1000 грн, мобільний телефон марки «Sonic - C110» вартістю 279 грн, мобільний телефоном «FLY FF 301» вартістю 612 грн, банківську картку «Укрсиббанк», банківську картку «Приватбанк», паспорт громадянина України та трудову книжку, яка видана на ім'я потерпілого, чим завдали останньому фізичну та майнову шкоду в розмірі 1892 грн, після чого з місця злочину зникли, розпорядившись викраденим на власний розсуд [123].

У цьому випадку основна злочинна дія була спрямована на заволодіння певним майном, а додаткова дія (застосовування насильства до потерпілого, яке не є небезпечним для життя та здоров'я і яке виразилось у здавлюванні шиї) була способом досягнення корисливої мети. При цьому насильство має юридичне значення лише як складова частина дій особи, пов'язаних із заволодінням майном потерпілого, тобто коли існує причинний зв'язок між фактом насильства та заволодінням майном (його утриманням). Іншими словами, таке насильство повинне створювати умови та робити можливим відчуження майна потерпілого на користь нападника. За відсутності причинного зв'язку кваліфікація діяння як грабежу некоректна (наприклад, в процесі бійки одна зі сторін відібрала щось у іншої як “трофей” – наявний не грабіж, а хуліганство).

Від грабежу, поєднаного з насильством, слід відрізняти так званий грабіж-ривок, під час якого винний застосовує певні зусилля, щоб відібрати у потерпілого річ чи предмет (наприклад, вкрав з рук сумку, зірвав з голови шапку тощо). У цих випадках насильство до потерпілого не застосовується, тому грабіж-ривок кваліфікується за ч. 1 ст. 186 КК [121, с. 490–491; 116, с. 524–525; 126, с. 140–141].

На це вказує також такий приклад судової практики.

Вироком Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 21 серпня 2016 р. три неповнолітні підсудні були визнані винними та були засуджені за вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК, за ознаками повторності та попередньої змови групи осіб у зв'язку з тим, що 21 травня 2016 р. приблизно о 17 год. 50 хв. на території гаражного кооперативу, перебуваючи у стані алкогольного сп'яніння, підійшли до потерпілої, яка в той час проходила по ґрунтовій доріжці поблизу вищевказаного гаражного кооперативу, та провели її на територію гаражного кооперативу, де в ході розмови відволікали увагу потерпілої та стежили за тим, щоб їх дії не були помічені сторонніми особами, а в цей час одна з підсудних умисно з корисливих спонукань, без насильства, шляхом ривка, відкрито викрала з шиї потерпілої ланцюжок, виготовлений із золота 585 проби, вагою 4,07 грамів, вартістю 1432 грн. з підвіскою, виготовленої із золота 585 проби, вагою 0,96 грам, вартістю 338 грн. [127].

Що стосується моменту закінчення грабежу, то він вважається закінченим з моменту, коли винна особа вилучила майно і мала реальну можливість розпоряджатися чи користуватися ним [68, с. 420]. Якщо злочинець, протиправно заволодівши майном, такої реальної можливості не мав, його дії слід розглядати залежно від обставин справи як закінчений чи незакінчений замах на вчинення грабежу. Закінченим замахом на грабіж є дії винної особи, яка викрала майно, але одразу була викрита.

Узагальнені результати вивчення кримінальних проваджень щодо грабежів показали, що заволодіння майном шляхом «ривка» відбувалося у 22,8 %, закінчений грабіж має місце у 91 % випадків, замах на грабіж – у 9 % (Додаток А).

Наступною обов'язковою ознакою об'єктивної сторони грабежу є суспільно небезпечні наслідки. Злочинний наслідок є з'єднувальною ланкою між об'єктом та злочинною дією, тому він характеризується, з одного боку, злочинною дією, а з іншого – об'єктом посягання [128, с. 10]. Н.Ф. Кузнецова стверджує, що, підкоряючись загальній закономірності, дії завжди

призводять до різноманітних змін у навколишньому світі людини. Зміни в об'єкті посягання бувають двох видів: у вигляді заподіяння фактичної шкоди і у вигляді створення небезпеки, реальної можливості заподіяння фактичного збитку [128, с. 7, 20–21].

Якщо мова йде про таке суспільно-небезпечне діяння, як грабіж, то можна з цілковитою впевненістю стверджувати, що цей злочин може містити різноманітні комбінації наслідків, що перебувають між собою в нерозривній єдності конкретних збитків у вигляді фактичного збитку, що стався, й у вигляді створення небезпеки, особливо коли йдеться про грабіж, поєднаний з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосуванням такого насильства.

Суспільно небезпечними наслідками грабежу є майнова шкода, розмір якої дорівнює вартості майна, що було відкрито викрадене винною особою. Наслідками грабежу, поєднаного з насильством або погрозою насильством, виступають також певні тілесні ушкодження, побої або реальна можливість їх нанесення або спричинення певних фізичних незручностей чи моральних страждань.

Обов'язковою основною ознакою грабежу як відкритого викрадення чужого майна є спосіб вчинення діяння. У науці кримінального права спосіб загалом визначається як сукупність (система) прийомів і методів, що використовуються під час вчинення злочину [97, с. 122]. Згідно змісту ст. 186 КК України, грабіж характеризується відкритим способом викрадення чужого майна.

Відповідно до ч. 2 п. 3 постанови Пленуму Верховного Суду України від 06.11.2009 р. № 10 «Про судову практику у справах про злочини проти власності» грабіж – це відкрите викрадення чужого майна у присутності потерпілого або інших осіб, які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи, яка, у свою чергу, усвідомлює, що її дії помічені й оцінюються як викрадення [68, с. 419]. При цьому до інших осіб не можуть бути віднесені співучасники грабіжника, а також інші особи, на потурання з боку яких

розраховує винний внаслідок певних зв'язків чи стосунків з ними (не очікує будь-якої протидії вчинюваному ним діянню).

Розглянувши особливості грабежу як злочину, що вчинюється у певний спосіб, В.В. Ераксін у своїй монографії дійшов таких висновків: «На підставі вказаного вище можна зробити висновок про те, що сутність відкритого викрадення чужого майна визначають три основних моменти:

1) викрадення завжди вчинюється у присутності потерпілого або третіх осіб, сторонніх щодо майна, яке вилучається;

2) злочинець усвідомлює, що він діє відкрито, тобто він розуміє, що вся об'єктивна обстановка вчинення злочину дає можливість потерпілому і третім особам не лише усвідомлювати протиправний характер, але й у певних випадках перешкодити викраденню майна і навіть затримати його, однак він брутально ігнорує це;

3) потерпілий або треті особи, сторонні щодо майна, яке вилучається, і не є співучасниками, приховувачами або такими особами, що обіцяли не донести про злочин, усвідомлюють, що майно викрадається» [129, с. 27–28].

Відкритий спосіб вчинення посягання визначає підвищену суспільну небезпечність грабежу. Вчиняючи відкрите викрадення, захоплюючи протиправним шляхом чуже майно, свідомо на очах осіб, що відають цим майном, охороняють його чи яким воно належить, або в присутності сторонніх осіб, що усвідомлюють злочинний характер дій винного і здатні перешкодити йому, грабіжник тим самим проявляє особливу зухвалість, виключне демонстративне нехтування не лише до потерпілого й очевидців, але й до встановленого в суспільстві правопорядку. У разі відкритого викрадення майна винний передбачає можливість того, що для досягнення своєї мети йому доведеться вдатися до насильства над потерпілими особами, які можуть перешкодити пограбуванню, тим не менш свідомо нехтує цими небезпеками, що і свідчить про підвищену суспільну небезпечність цього злочину [120, с. 34; 130, с. 14; 131, с. 13].

При відкритому викраденні чужого майна винний докладає значних вольових зусиль для того, щоб подолати певний психічний бар'єр, розуміючи, що його дії усвідомлюють, розуміють і, можливо, осуджують присутні при цьому особи. Такий психічний бар'єр виникає і у тих випадках, коли в дійсності факту викрадення ніхто не бачить, не спостерігає, але винний помилково вважає, що за ним спостерігають, бачать його, і в кожному можуть затримати, а також впізнати в подальшому при проведенні слідчих дій тощо.

Завершуючи юридико-психологічну характеристику об'єкта та об'єктивної сторони грабежу, можна констатувати, що основним безпосереднім об'єктом грабежу є сукупність суспільних відносин власності з приводу володіння, користування та розпорядження майном. У ряді випадків додатковими безпосередніми об'єктами цього виду злочинів можуть виступати здоров'я, свобода і тілесна недоторканість особи, а також недоторканість житла чи іншого приміщення громадян. Обов'язковою характерною ознакою об'єктивної сторони грабежу є відкритий спосіб вилучення майна. Така психологічна складова визначає підвищену суспільну небезпечність грабежу. Вчиняючи відкрите викрадення чужого майна, грабіжник тим самим проявляє особливу зухвалість, виключне демонстративне нехтування не лише до потерпілого й очевидців, але й до встановленого в суспільстві правопорядку. Насильство при грабежі є інструментальним, тобто виступає лише засобом нейтралізації опору жертви заради заволодіння майном. Таке насильство має юридичне значення лише як складова корисливого злочинного діяння, при якому заволодіння певними речами є основною дією, а застосування насильства – допоміжною.

У багатьох випадках потерпілими від грабежів стають недостатньо підготовлені до життя, довірливі, наївні, недосвідчені або занадто самовпевнені та схильні до провокацій люди.

2.2. Психологічна характеристика суб'єкта та суб'єктивної сторони грабежу

Суб'єкт злочину також є обов'язковим елементом складу злочину, бо відсутність у суспільно небезпечному діянні ознак суб'єкта злочину виключає можливість притягнення особи, що вчинила це діяння, до кримінальної відповідальності.

Для з'ясування того, хто може бути суб'єктом грабежу, перш за все необхідно розкрити поняття й ознаки загального суб'єкта злочину. З'ясуванню підлягають також особливості особи, яка може бути притягнута до кримінальної відповідальності за вчинення цього виду злочину.

У кримінально-правовій літературі відзначається, що суб'єкт злочину у загальному розумінні – це особа, яка вчинила злочин. У більш вузькому, спеціальному розумінні – це особа, здатна нести кримінальну відповідальність у разі вчинення нею умисного або необережного діяння, передбаченого кримінальним законом [132, с. 256].

Кримінальний закон наділяє суб'єкта злочину такими взаємопов'язаними загальними ознаками: 1) фізична особа; 2) осудність; 3) досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність [45]. Розглянемо ці ознаки відносно злочинного діяння у виді грабежу.

Фізична особа – це завжди людина, яка володіє не тільки всіма названими обов'язковими ознаками, а й іншими якостями, які можуть мати певне кримінально-правове значення. Суб'єктами грабежів є фізичні особи, до яких, відповідно до КК України, відносяться громадяни України, іноземці й особи без громадянства.

Осудність - це психічний стан особи, який полягає в її здатності за станом психічного здоров'я, за рівнем соціально-психологічного розвитку і соціалізації усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпеку своїх дій (бездіяльності), керувати ними під час скоєння злочину і нести у зв'язку з

цим кримінальну відповідальність. Кримінально-правове визначення осудності закріплене у ст. 19 КК України.

Згідно з чинним законом про кримінальну відповідальність, не є суб'єктом злочину особа, яка під час вчинення суспільно-небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства чи іншого хворобливого стану психіки [45]. Формула неосудності складається з двох критеріїв: медичного (біологічного) і юридичного (психологічного). Медичний критерій неосудності передбачає наявність у особи вище перерахованих розладів психіки; юридичний (психологічний) критерій охоплює дві ознаки: інтелектуальну – нездатність особи усвідомлювати свої дії (бездіяльність), коли вона не розуміє фактичний бік своєї поведінки або не може усвідомлювати її суспільну небезпечність, та вольову – нездатність керувати своїми діями.

Наявність лише одного медичного критерію не дає достатніх підстав для визнання особи неосудною. Обидва критерії слід розглядати в сукупності, оскільки саме по собі психічне захворювання про неосудність особи не свідчить. В значній кількості випадків, на різних стадіях захворювання (загострення чи ремісії) така особа може усвідомлювати свої дії і керувати ними [133]. Лише наявність двох вищезгаданих критеріїв, що органічно поєднуються, дає можливість зробити обґрунтований висновок про осудність особи.

Особливим різновидом осудності є обмежена осудність. Відповідно до ст. 20 КК України, обмежено осудною є особа, яка під час вчинення злочину, через наявний у неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними [45]. Особа, визнана судом обмежено осудною, підлягає кримінальній відповідальності, але ця обставина повинна враховуватися при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру.

У ст. 242 КПК України вказується, що за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо осудності або обмеженої осудності підозрюваного, слідчий або прокурор зобов'язаний звернутися до експерта для проведення експертизи щодо визначення психічного стану підозрюваного. У даному разі психолого-психіатрична експертиза дає змогу відповісти на запитання, чи здатна підекспертна особа усвідомлювати значення своїх дій, передбачати їх наслідки і керувати ними.

При кримінально-правовій оцінці поведінки обмежено осудної особи слід враховувати, що її сприйняття та оцінка ситуації не завжди вкладається у координати “адекватно – неадекватно” (правильно – неправильно). Вони деформуються через наявність межових психічних відхилень, спричиняючи викривлене тлумачення ситуації як такої, що виправдовує у суб'єктивному вимірі цінностей відхід від норм закону [134, 135, 136]. В таких випадках мотивація на вчинення злочину виникає не внаслідок відхилень психіки самих по собі, а внаслідок тих особливостей особи, що формуються під їхнім впливом. Останні зумовлюють хибність сприйняття навколишньої дійсності, оціночних критеріїв власної поведінки та поведінки оточуючих і, найважливіше, – мотиваційної сфери в цілому.

Обмежено осудна людина вдається до таких форм поведінки, що суб'єктивно визначаються нею як адекватні, проте об'єктивно такими не є і тому призводять до суспільно небезпечних наслідків. Зазначене не може трактуватися як обставина, що пом'якшує покарання, як стверджують деякі автори [137, с. 164; 138, 139], але зумовлює обов'язковість проведення примусових заходів медичного, педагогічного (виховного), психопрофілактичного і психокоригуючого характеру.

Як свідчать результати проведеного нами вивчення кримінальних проваджень, переважна більшість грабіжників – психічно цілком повноцінні особи: інформація про наявність психічних аномалій мала місце лише відносно 5,4 % підсудних, причому в усіх випадках йшлося про межові стани психіки (розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних

речовин (1,5 %); емоційно-нестійкий розлад особистості, імпульсивний тип поведінки (0,6 %); розумова відсталість легкого ступеня з вказівкою на відсутність або слабку вираженість порушення поведінки (1,8 %); розумова відсталість легкого ступеня без вказівок на порушення поведінки (1,2 %); розумова відсталість помірна зі значним порушенням поведінки (0,3 %) (Додаток А). Опитані нами працівники поліції вважають, що серед осіб, які вчинили грабежі, кількість осіб із психічними аномаліями не більша, ніж при вчиненні інших корисливо-насиленницьких злочинів (49 %), що це – одиничні випадки (35 %) або ж, що цей факт на вчинення грабежу не впливає (11 %) (Додаток Б). Тому не дивує факт, що судово-психологічна експертиза в цих випадках майже не призначається (5,4 %), а визнання особи обмежено осудною в обвинувальних вироках зустрічається дуже рідко (0,3 %).

Ми погоджуємося з думкою В. О. Казміренко стосовно того, що зазначені та інші межові психічні розлади (зокрема, інтелектуальної сфери особистості) сприяють виникненню та розвитку таких рис характеру, як: дратівливість, заздрість, агресивність, як найпростіші форми реагування на будь-яку перешкоду на шляху до бажаної мети. У той же час, вади розумової сфери сприяють емоційному забарвленню станів, що призводить до афективного звуження (і без того досить обмеженої) свідомості, внаслідок чого знижується вольовий контроль за поведінкою, підвищується навіюваність, тощо. Все це заважає нормальній соціалізації особистості, не дозволяє їй займатися певними видами позитивної діяльності або взагалі брати участь у суспільно-корисній праці, що, в свою чергу, збільшує ймовірність ведення антисуспільного способу життя та вчинення протиправних дій [114, с. 85, 86].

Визнання особи обмежено осудною тягне за собою не менш тривале за терміном, але якісно зовсім інше покарання. Воно передбачає відповідне лікування та вживання заходів захисту суспільної безпеки щодо осіб, у яких ступінь психічного опору злочинним мотивам зменшується внаслідок особливого стану психічного здоров'я, нижчого за звичайну норму. В

сучасному науково-практичному розумінні це може бути трактоване, насамперед, як необхідність створення спеціалізованих пенітенціарних закладів (або виділення в УВП спеціальних підрозділів), де особи, визнані обмежено осудними, утримувалися б окремо від інших категорій злочинців для попередження подальшої криміналізації, до якої вони схильні. У таких спеціалізованих закладах повинні бути створені необхідні умови не лише для медикаментозного впливу, але й для організації комплексу спеціалізованих заходів ресоціалізації і, перш за все, – цільове використання психотерапевтичних методів (групових та індивідуальних). Лише після завершення психокорекції таких осіб можна переводити до звичайних установ виконання покарання або ж звільняти, якщо термін позбавлення волі вичерпався [140, 141, 142, 143].

Наступною необхідною ознакою для визнання особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, суб'єктом злочину і притягнення її до кримінальної відповідальності, є вік. Досягнення певного віку пов'язується з рівнем соціальної зрілості та здатністю особи усвідомлювати фактичне значення і соціальний зміст своєї поведінки.

У частині 1 ст. 22 КК України прямо зазначено, що "кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років" [45]. Цей вік називають загальним віком кримінальної відповідальності. При цьому в ч. 2 ст. 22 КК за вчинення окремих, прямо вказаних в цій нормі злочинів, встановлюється знижений вік кримінальної відповідальності – з моменту досягнення чотирнадцяти років. Серед цих злочинів зазначено, наприклад, такі: умисні вбивства (статті 115-117), умисне нанесення тяжких тілесних ушкоджень (ст. 121; частини 3 статей 345, 346, 350, 377, 398); диверсія (ст. 113), бандитизм (ст. 257), зґвалтування (ст. 152), крадіжка, грабіж і розбій (статті 185, 186, 187) та деякі інші.

Головною причиною зниження віку кримінальної відповідальності за вчинення певних дій є очевидність зазначених злочинів, завдяки чому їх суспільна небезпечність стає зрозумілою для підлітка. У зв'язку з цим у

літературі звертається увага на те, що людина у чотирнадцятирічному віці розуміє зміст і значення лише тих злочинів, які тісно пов'язані з повсякденним життям, з елементарними відносинами між людьми, особою і суспільством. Необхідність утримання від їх вчинення засвоюється підлітками порівняно легко і швидко [144, с. 26]. З раннього дитинства людину вчать не брати чужого без дозволу і не спричиняти шкоду здоров'ю іншої особи, тобто грабіж належить до легко зрозумілих дій, і саме тому законодавець традиційно передбачає знижений вік кримінальної відповідальності за вчинення грабежу – з чотирнадцяти років.

При цьому самим підліткам властива недостатня правова обізнаність з приводу цього питання. Так, відповідно до анонімного анкетування, проведеного Т. Пирожковою серед учнів загальноосвітніх шкіл, абсолютна більшість неповнолітніх (66%) вважають, що кримінальна відповідальність за тяжкі злочини (розбій, грабіж, зґвалтування та інші) настає лише з 16 чи навіть з 18 років [145, с. 151–154].

У сучасний період в молодіжній злочинності простежуються негативні тенденції. По-перше, злочинність стає дедалі «молодшою». По-друге, зростає рецидивна злочинність. Дослідження, проведені Т. Пирожковою, показали, що близько двох третин рецидивістів уперше вчинили злочин у неповнолітньому віці [145, с. 151-154].

Як ми вже зазначали раніше, поведінка людини, у тому числі злочинна, обумовлена впливом цілої низки зовнішніх обставин – оточуючим середовищем, способом життя, умовами матеріального буття тощо. Проте такий вплив не позбавляє людину свободи вибору своєї поведінки у конкретних життєвих ситуаціях. Прагнення діяти так або інакше здійснюється під контролем свідомості особи, визначається певними вихідними принципами і позиціями, а саме – потребами і мотивами, цілями і цінностями, соціальними установками, спрямованістю.

З цієї позиції визначення поведінки дав С. Л. Рубінштейн: «Поведінка у людини переважно є результатом низки усвідомлюваних дій або вчинків

[146, с. 30]. Саме свідоме психічне ставлення особи до вчинюваного нею діяння та його наслідків визначає внутрішню сторону злочину – суб'єктивну сторону.

Суб'єктивною стороною злочину є внутрішній бік злочину, тобто психічні процеси, що відбуваються в свідомості суб'єкта, характеризують його волю і ставлення до вчиненого ним діяння. За твердженням В.М. Кудрявцева, суб'єктивна сторона породжує, спрямовує і регулює об'єктивну сторону. Майбутня об'єктивна сторона злочину в ідеальній формі утворюється у свідомості особи і потім тією чи іншою мірою здійснюється в реальності. Вибір злочинцем об'єкта посягання, часу, місця вчинення злочину і засобів досягнення злочинної мети визначає і об'єктивну сторону його поведінки. Об'єктивна сторона, на його переконання, слугує практичним виконанням злочинних намірів суб'єкта [92, с. 12–13, 14].

Суб'єктивна сторона має важливе значення під час характеристики будь-якого діяння, оскільки вона тісно пов'язана і з об'єктом, і з об'єктивною стороною, які знаходять у ній своє відбиття, тому, як зазначає Н.Ф. Кузнецова, злочинними наслідками «визнаються лише такі результати дій людини, які були завдані винно» [147, с. 20].

Суб'єктивну сторону злочину традиційно характеризують такими ознаками, як вина, мотив і мета вчинення злочину [121, с. 159–184]. Окрім цього, суб'єктивною стороною деяких складів злочину охоплюються й інші компоненти психічної діяльності. Зокрема, в літературі зазначається, що особливе місце в суб'єктивній стороні злочину посідають емоції, тобто переживання особи, які були в особи під час вчинення нею злочину [148, с. 216-218; 149, с. 120; 150, с. 8]. В даному разі слід погодитися з позицією Ю. В. Александрова та В. А. Клименко, що емоції мають самостійне кримінально-правове значення тільки тоді, коли вони представлені станом сильного душевного хвилювання (фізіологічним афектом), а це можливо тільки при вчиненні умисного вбивства та умисного тяжкого тілесного ушкодження. (ст.ст. 116 і 123 КК України). Таким чином, у

решті злочинів, у тому числі грабежі, емоційний стан лежить за межами їх складів і тому не може прямо впливати на кваліфікацію вчиненого.

Отже, суб'єктивною стороною грабежу є внутрішня сторона цього злочину, що характеризується ставленням свідомості та волі винної особи до відкритого викрадення чужого майна, котре нею вчинюється, і до суспільно небезпечних наслідків, а також корисливим мотивом та метою.

Головною і обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони будь-якого злочину є вина. Так, А.Н. Трайнін називає вину психічною ниткою, яка пов'язує особу зі злочинним результатом його дій [151, с. 259]. Відповідно до чинного кримінального закону, виною є ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК України, та її наслідків, виражене у формі умислу чи необережності. Кримінальній відповідальності та покаранню підлягає тільки особа, яка є винною у вчиненні злочину.

Зазначимо, що вину у формі умислу або необережності слід відрізняти від такої сутнісної ознаки злочину, як винність, оскільки винність є більш складною категорією, яка перебуває у прямому та зворотному зв'язку із суспільною небезпечністю та визначається з урахуванням багатьох факторів об'єктивного та суб'єктивного значення, що характеризують злочинне діяння в цілому. Певний вплив на винність мають також поведінка потерпілого й обставини, що пом'якшують чи обтяжують покарання [110, с. 136].

Вина як невід'ємний елемент суб'єктивної сторони злочину і обов'язкова ознака складу злочину є нерозривно пов'язаною з об'єктом та об'єктивною стороною, проте не охоплює їх своїм змістом. Вона «більш за все акумулює в собі ознаки об'єкта й об'єктивної сторони, як в дзеркалі відображає те, як ці ознаки проходять крізь призму свідомості злочинця» [152, с. 128].

Зміст вини створюють свідомість і воля, які відображають інтелектуальний та вольовий елементи діяння. Різні поєднання цих елементів створюють дві форми вини – умисел і необережність. Хоча у диспозиції 186 статті КК України не зазначено форму вини грабежу, цей злочин є

умисним, адже в усіх без винятку злочинах, які вчиняються шляхом викрадення, вина є умисною. Злочинець заволодіває певними предметами матеріального світу лише умисно; якщо це відбувається з необережності, то викрадення відсутнє. «Можна з необережності забрати чужу річ, – зауважує А.Н. Трайнін, – але викрасти чуже майно з необережності не можна» [151, с. 262].

Закон про кримінальну відповідальність поділяє умисел на прямий і непрямий (ст. 24 КК України). Відповідно прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання. Непрямим вважається умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо допускала їх настання [45].

В теорії кримінального права грабіж характеризується як злочин, який може бути вчинено тільки з прямим умислом. Інтелектуальні і вольові моменти прямого умислу при вчиненні грабежу виражаються в тому, що:

1) винний усвідомлює суспільно небезпечний характер своїх дій, тобто розуміє фактичну сторону та суспільне значення вчинюваного діяння. Злочинець розуміє, що вчиняє викрадення чужого рухомого майна, яке йому ніяким чином не належить, шляхом фізичного вилучення й обернення на свою користь або на користь інших осіб проти волі власника або іншого володільця. Також винний усвідомлює, що вчиняє це у відкритий спосіб, тобто у присутності потерпілого або інших осіб, які не є такими, що згодні з вчинюваним, і які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи за наявності у винної особи усвідомлення, що її дії були помічені й оцінюються як протиправні. Зазначимо, що усвідомлення особою саме відкритого способу вчинення грабежу є однією із ключових ознак умислу;

2) винний передбачає, що в результаті своїх дій настануть шкідливі наслідки у вигляді майнової шкоди для власника або іншого користувача;

3) винний бажає настання суспільно-небезпечних наслідків у вигляді майнової шкоди для власника або іншого користувача [159].

Окрім цього, при вчиненні грабежу із застосуванням до потерпілого насильства або погрозою його застосування передбачається також настання шкідливих наслідків для здоров'я, тілесної недоторканості, свободи, честі, гідності тощо. В цьому випадку винний усвідомлює характер і ступінь застосованого насильства (воно не є небезпечним для життя та здоров'я), зміст погроз такого насильства, передбачає можливі або неминучі наслідки у вигляді легкого тілесного ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, побоїв, інших фізичних незручностей чи моральних страждань. При цьому, вчиняючи психічне насильство, винна особа розуміє, що потерпілий сприймає застосовану погрозу як реальну і тому не чинить опору в процесі заволодіння предметом посягання. Однак, оскільки насильство над потерпілим є не метою, а інструментом (засобом) досягнення основної корисливої мети, то відносно наслідків застосованого насильства можливий не лише прямий, але й непрямий умисел [159].

Показова осмисленість грабіжників щодо застосування насильства, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого або погрози застосування такого насильства¹⁰ при відкритому викраденні чужого майна дає підстави говорити про переважання заздалегідь обдуманого умислу над раптовим. Поряд з цим, у кримінологічній літературі побутує висловлювання про нібито раптовість виникнення умислу і пов'язану з цим спонтанність та імпульсивність грабежів, що вчиняються у громадських місцях [153, с. 20]. Проте, ми вважаємо, і погоджуємося із позицією Д. В. Петрова що ця думка є непереконливою, оскільки у своїй більшості люди не вчиняють злочини не тому, що для цього у них не було відповідної ситуації, а тому, що у них навіть такі ідеї не виникають. І навпаки, попередньо сформована

¹⁰ За допомогою узагальнених результатів вивчення судової практики стосовно грабежів нами встановлено, що у 62,7 % випадків застосовувалось фізичне насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, у 12 % мали місце погрози застосування такого насильства.

спрямованість особистості на заволодіння чужим майном може проявитися віддалено у часі, за наявності необхідних і достатніх для цього умов [40].

Вина, будучи основним елементом злочину та обов'язковою ознакою складу злочину, не вичерпує зміст суб'єктивної сторони грабежу. Важливу роль у характеристиці суб'єктивної сторони злочину і складу злочину відіграють мотив і мета [159].

Злочини проти власності, зокрема грабежі, відрізняються схожістю мотивів, потреб та цілей, які зорієнтовані саме на вчинення корисливих та корисливо-насильницьких злочинів. Тому, динамічну структуру психічних процесів, що передують конкретному акту протиправної поведінки, можна уявити як послідовність трьох основних стадій: а) суб'єктом фіксується певна внутрішня потреба; б) аналізується конкретна ситуація та сукупність зовнішніх умов, об'єктивних можливостей досягнення бажаного результату; в) приймається рішення та формується готовність до дії.

Не може бути свідомої умисної людської дії, у підґрунті якої не лежав би жодний мотив і яка не була б спрямована на досягнення конкретного результату. Кожна усвідомлена поведінка людини, у тому числі і злочинна, є мотивованою і цілеспрямованою. «Будь-яка дія, – пише С.Л. Рубінштейн, – спрямовуючись на певну мету, виходить з тих чи інших спонукань. Більш чи менш усвідомлене спонукання виступає як мотив» [146, с. 443].

Термін «мотив» (від лат. “moveo” – рухаю, штовхаю) визначається як обумовлене певними потребами та інтересами внутрішнє спонукання, яке викликає в особи бажання і рішучість вчинити суспільно небезпечне діяння [154, с. 57]. Тобто, мотив відповідає на питання, «що спонукає особу діяти певним чином і чому здійснюється таке діяння». М. С. Таганцев називав мотиви підставами, що спонукали особу до злочинної дії. Л. Є. Владимиров наголошував, що мотив пояснює виникнення конкретного злочину і має глибоке значення для психологічного розуміння діяння. На думку А. П. Тузова, мотиви злочинів – це пов'язані із задоволенням певних потреб

антисоціальним способом активні стани людської психіки, стани спонукання особи, які визначають її суспільно небезпечне діяння [17, 155, 156].

Обґрунтовуючи ще на початку XX ст. необхідність психологічного вивчення особи в кримінальному суді, Л. Є. Владимиров писав, що встановлення справжнього мотиву поведінки злочинця вкрай необхідне. При цьому він визначав мотив як пануючу ідею, що переходить в дію. Мотив – не просто ідеї і правила особи, а бажання, для задоволення якого вчинюється ця дія. На його думку, встановлення мотиву надзвичайно важливе, принаймні, у двох випадках: 1) коли слід встановити *силу пристрасті*, під впливом якої зменшується “свобода самовизначення, під якою ми розуміємо нормальну боротьбу протилежних мотивів, мотивів аморальних і мотивів стримуючих, як-от: звичайного особистого інтересу, етичних і правових правил, як вони притаманні суспільному середовищу підсудного; 2) коли необхідно пояснити психічний стан підсудного під час вчинення злочину через відсутність в останньому *достатнього мотиву*” [155].

Заслуговує на увагу, на наш погляд, позиція А. Ф. Зелінського, який зазначає, що більшість сучасних психологів і філософів, що вивчають проблеми особи, вважають, що дійсні мотиви будь-якої поведінки, в тому числі і злочинної, усвідомлюються не повністю і не завжди. Щоб зберегти внутрішній душевний комфорт, людина вважає, що краще не знати дійсних мотивів своїх дій, якщо вони суперечать самооцінці і самолюбству. Правопорушник часом не усвідомлено прагне облагородити мотиви своєї протиправної поведінки. Виникають ніби два мотиви – істинний і вдаваний [157, с. 71-74] .

Мотиви виникають, розвиваються і формуються на підставі потреб. Потреби є основою діяльності особи, вони породжують мотивацію і спонукають особу до їх задоволення. За результатами проведеного нами опитування працівників поліції, вчинення грабежу спонукається певними потребами злочинця: завжди (43 %), як правило (51 %), інколи (6 %) (Додаток Б).

Потреби, які лежать в основі мотивації грабежів, мають свої характерні риси: 1) ослаблення комплексу соціально-корисних потреб; 2) викривлений та примітивний характер деяких потреб; 3) порушення рівноваги між різними видами потреб; 4) прагнення до негайної реалізації потреб [158, с. 46, 47]. До найнебезпечніших різновидів викривлених потреб осіб, що вчиняють грабежі, відносяться потреба в самоствердженні, а також потреба в алкоголі та наркотиках, які виступають каталізатором злочинних дій. Почуття голоду рідко штовхає людину на вчинення такого тяжкого злочину як грабіж, але фізична залежність від алкоголю чи наркотичних засобів - майже завжди [159].

Потреби багатьох грабіжників значно перевищують ті реальні можливості, через які можливо правомірно їх задовольнити. У більшості випадків особи, які вчиняють грабежі, не бажають співвідносити свою поведінку з об'єктивними умовами, конкретними обставинами їх життя і діяльності, з можливостями, закладеними в певних життєвих ситуаціях, та й не вміють цього робити. Багато молодих людей, закінчивши школу або передчасно залишивши навчання, жодного дня не працювали до вчинення грабежу [159, с. 81]. Не бажаючи займатися суспільно-корисною працею, вони зупиняють свій вибір саме на корисливих злочинних діях як способі отримання матеріальних цінностей.

Пояснити мотиви грабежу лише одними потребами чи протиправними способами їх задоволення не можна, оскільки мотиви користі - виключно соціального походження, і формуються вони лише за умови вступу людини в різноманітні відносини з оточуючими. Негативні соціальні умови життя конкретної особи у поєднанні з його природними задатками призводять до набуття стійких соціально-психологічних деформацій, антисупільних інтересів і поглядів, установок тощо [159].

Розглянемо більш детально вище перераховані фактори, які обумовлюють процес формування корисливого мотиву грабежу. У загальній психології інтерес розглядається як «вибіркове ставлення особи до об'єкта

через його життєву значимість і емоційну привабливість», у соціології – як об'єктивна причина діяльності суб'єкта, спрямованої на задоволення певних потреб [160, с. 179]. Проходячи різні етапи свого становлення, людина проявляє інтерес до тих або інших явищ, збагачуючи свій життєвий досвід.

Як показують дослідження, у грабіжників переважає викривлена система цінностей та інтересів, при цьому домінують матеріальні інтереси, котрі стають основним сенсом їхнього життя і діяльності. У своїй більшості грабіжники орієнтовані на споживацький спосіб життя і повну свободу дій, високооплачувану роботу, матеріальну забезпеченість і багатство. Заради заволодіння престижними речами, або навіть заради отримання копійчаної вигоди вони готові піти на злочин за відомою формулою «ціль виправдовує засоби». Духовні та соціальні інтереси зазначених осіб є на дуже низькому рівні і мають викривлений та примітивний характер [159].

Розглянувши вину, мотиви та мотивацію грабежу, перейдемо до аналізу ще однієї важливої психологічної категорії суб'єктивної сторони грабежу – мети. Якщо мотив злочину відповідає на питання «чому вчиняється суспільно небезпечне діяння», то мета злочину – на питання «заради чого воно вчиняється». Мета як суб'єктивна ознака злочину – це бажаний для особи результат, якого вона прагне досягти, вчиняючи суспільно небезпечне діяння [154, с. 58]. Хоча мотив і мета поняття взаємообумовлені (мета не виникає без мотиву і мотив отримує свій зміст завдяки меті), все ж таки вони мають різне психологічне та кримінально-правове значення.

Диспозиція ст. 186 КК України прямо не називає корисливий мотив і корисливу мету, але саме діяння – грабіж, визначене як відкрите викрадення чужого майна, надає цим ознакам обов'язкову роль. Користь (корисливість) як характерна ознака злочинів, на думку А. Ф. Зелінського, проявляється у прагненні задовольнити індивідуальну життєву потребу шляхом свідомо протиправного, забороненого кримінальним законом, заволодіння чужим майном чи майновими правами, що не належить винному, або шляхом

незаконного звільнення від майнових обов'язків та скорочення витрат [161, с. 156].

Як відмічав Б. С. Волков: «Корисливий мотив за силою каузального впливу на особистість, динамічною здатністю викликати активність не має собі рівних і поступається хіба що сексуальному інстинкту [162, с. 42]. В основі корисливих мотивів грабежів лежать потреби у необмеженому споживанні матеріальних благ, отриманні задоволення від розваг та беззмістовного дозвілля, володіння престижними речами, а також задоволення фізіологічних потреб у їжі.

Водночас А. Ф. Зелінський і М. Й. Коржанський, аналізуючи користь як мотив і мету злочину, дійшли висновку, що у деяких злочинах має місце збіг корисливого мотиву і корисливої мети. Це повною мірою стосується грабежу, адже мотив і мета цього злочину взаємозалежні, взаємопов'язані між собою і лише у своїй єдності можуть дати повне уявлення про корисливу спрямованість поведінки злочинця [163].

Зазначимо, що змістом корисливої спрямованості грабежу є суспільно небезпечне ставлення до недоторканості права власності. Такому ставленню сприяли уроджені й набуті деформації свідомості і волі особи. Серед останніх найбільш вагоме мотиваційне і поведінкове значення мають: деформації правосвідомості, примітивний кругозір, егоцентричний світогляд, недостатнє усвідомлення життєвої перспективи, орієнтація на незаконну модель досягнення цілей життя, біопсихологічна схильність до агресії.

Будь-яке дослідження, у тому числі і дослідження суб'єкта та суб'єктивної сторони злочину, обов'язково припускає стадію синтезу - узагальнення усіх зібраних матеріалів і отримання висновку про суть цієї проблеми. Відповідно до цього вивчення суб'єкта та суб'єктивної сторони грабежу повинне, на нашу думку, завершуватися складанням характеристики особистості грабіжника.

Складання характеристики допомагає орієнтуватися в зібраному матеріалі та виявляти наявні протиріччя (а звідси визначати усі шляхи

усунення цих протиріч), полегшує пошуки підходу до аналізу особистості злочинця, допомагає з'ясувати причини вчинення злочинів.

Для надання психолого-правової характеристики осіб, які вчиняють грабежі, ми користувалися наступними групами даних: матеріали кримінальних проваджень (Додаток А), результати опитування працівників поліції (анкетування та неформалізована бесіда) (Додаток Б) та узагальнення даних, що містяться в наукових першоджерелах стосовно досліджуваної проблеми.

Зазначимо, що загалом у матеріалах кримінальних проваджень можна знайти небагато інформації відносно конкретної особи, але узагальнені й проаналізовані на рівні масового статистичного дослідження дані надають важливі відомості для подальшого розгляду проблеми, в тому числі й можливості побудови пошукового психологічного портрету. Крім того, кримінально-правовий принцип індивідуалізації покарання вимагає врахування й оцінки таких особистісних ознак, як стать, вік, сімейний стан, наявність утриманців, рід занять, освіта, наявність або відсутність певного місця проживання, тощо.

Так, за статтю абсолютну більшість грабіжників становлять чоловіки (96-95 %). Частка жінок є незначною і коливається в межах 4-5 %. Стабільність цих показників підтверджується кримінологічними дослідженнями багатьох років [164, с. 22], що свідчить про незмінність структурного співвідношення чоловіків і жінок. Виявлена особливість пояснюється незрівнянно вищими фізичними можливостями чоловіків щодо подолання ймовірного опору потерпілих в ході злочинного посягання, а також гендерними відмінностями, згідно з якими чоловіки набагато частіше від жінок намагаються самовиразитися через девіантну поведінку, здатні до конформізму, пов'язаного із порушенням кримінальних заборон [165, с. 223]. Значно менша частка жінок у даному виді злочинів також пояснюється традиційним становищем, яке відводить жінці суспільство, – в сім'ї, побуті, на роботі.

Майже всі обвинувачені у вчиненні грабежів є громадянами України (90,1 %); серед представників інших етносів зустрічаються грузини, цигани, росіяни і азербайджанці (9,6 %). При цьому місце реєстрації особи (що часто визначається за ознакою громадянства) не завжди співпадає з місцем її фактичного мешкання та місцем вчинення злочину. Тут і виникає проблема злочинності мігрантів, що іменується в літературі і на практиці “маргінальною злочинністю” і найчастіше представлена злочинами, що вчинюються особами, які перебувають у статусі “заробітчан”.

За віковими показниками помітно вирізняються 14 – 17-річна (18,7 %), 18 – 24-річна (51 %) і 25 – 29-річна вікові групи (17 %). Відповідно до Закону України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» від 05.02.1993 громадяни України віком від 14 до 35 років належать до вікової категорії «молодь». Звідси випливає, що сучасне грабіжництво має яскраво виражений молодіжний характер, оскільки в середньому до 90 % усіх злочинних проявів даного виду злочинів вчиняється саме молоддю вищезазначеного вікового періоду. У цьому сенсі показовою виглядає частка молоді у структурі всього населення України (27,8 %) [166, с. 6], що тільки підкреслює вікову специфіку грабіжників.

Найвищою кримінальною активністю стосовно вчинення грабежів вирізняється 18 – 24-річна вікова група молоді. У соціологічній теорії за цим життєвим етапом закріпилася промовиста назва «юність». На наш погляд, і погодимося із думкою Б.М. Головкина, соціальний статус юності у цілому можна охарактеризувати як транзитивний, а зумовлений ним стан свідомості – як схильний до порушення будь-яких соціальних і правових норм. Зазначеним особам властиві егоцентричний світогляд, категоричність суджень та максималізм запитів, схильність до ризикованих і нерозважливих дій. Йдеться про вразливий щодо криміногенних ризиків період життя людини, що не в останню чергу пояснюється стрімким фізичним розвитком на тлі емоційної нестійкості психіки, недостатності життєвого досвіду, чутливого сприйняття власного «Я», агресивного реагування на соціальну несправедливість у царині

розподілу матеріальних благ. Різке розширення рольового діапазону і суперечливе входження у нові статуси, швидше за все, призводить до «збою» у механізмі соціалізації, незасвоєння офіційно задекларованих норм поведінки і засобів досягнення цілей життєдіяльності [169].

Певний зв'язок убачається між вчиненням грабежів і рівнем освіти злочинців. Дослідження показали, що 71,1 % грабіжників на момент вчинення злочину мали базову або повну загальну середню освіту, 20,1 % – професійно-технічну. Крім цього, 0,3 % грабіжників мали вищу освіту, а 7,7 % – початкову загальну або взагалі були неосвіченими. За даними дослідження, проведеного Д. В. Петровим, лише 28,9 % опитаних позитивно ставилися до навчання, 46,7% – висловили негативне ставлення до навчання і тому формально відвідували навчальний заклад, 20,0% – заявили про вкрай негативне ставлення і фактичне припинення навчання, ще 4% – визнали, що не вчилися взагалі [40, с. 70]. Аналізуючи ці показники, доходимо висновку про низький рівень освіченості більшості грабіжників, невисокі інтелектуальні здібності, обмежені знання і кругозір, невисокий культурний рівень, відмінні від загальноновизнаних життєвих цінностей і пріоритетів.

Втім основне питання: щодо наявності зв'язку між невисоким освітнім цензом і протиправною поведінкою не знайшло однозначного тлумачення серед науковців. Якщо розглядати невисокий рівень освіти відірвано від інших показників, так би мовити сам по собі, то він навряд чи свідчить про схильність особистості до протиправної поведінки. Проте якщо розглядати відставання злочинців у рівні освіченості від своїх ровесників як наслідок незасвоєння навчальної програми, порушення учбової дисципліни, постійних конфліктів з вчителями, систематичних пропусків занять, що потягло за собою залишення на повторний курс навчання, неодноразові переведення в різні навчальні заклади, виключення із школи – тоді такий зв'язок все-таки існує і полягає він у порушенні нормальних форм соціальної адаптації [40].

Тісно пов'язаними з рівнем освіти є показники низької трудової зайнятості злочинців. Багато молодих людей, закінчивши школу або

передчасно залишивши навчання, жодного дня не працювали до вчинення злочину. Усупереч активним віковим можливостям, грабіжники займають позицію самоусунення від суспільного виробництва матеріальних благ, набули статусу незайнятого населення, не включеного до системи суспільних відносин, які визнаються соціальною нормою на даному етапі соціалізації. Встановлено, що на момент вчинення злочину 74,8 % грабіжників були не зайнятими трудовою (навчальною) діяльністю. Встановлена особливість переконливо свідчить про стійку паразитичну налаштованість цієї частини молоді, безпідставний невихід на ринок праці. Характерною властивістю таких осіб є стан невизначеності зв'язків із оточуючими людьми, проміжне становище у структурі соціальних груп. Для порівняння: за даними Державної служби статистики України майже 87 % сучасної 14–35-річної молоді належать до категорії осіб, зайнятих трудовою й навчальною діяльністю [166, с. 54].

Певний інтерес становлять відомості про матеріальне становище, а також джерела доходів грабіжників. Вивчення питання з даного приводу показало, що в середньому лише 8,3 % грабіжників мали постійну роботу і стабільні доходи. Наведені результати свідчать, що більшість злочинців не мали стабільного джерела доходів. Слід взяти до уваги, що саме у цей час більшість з них проходила найскладніший період особистісного розвитку — переобтяжений протиріччями етап дорослішання, розширення рольового діапазону. На цей період припало загострення конфлікту між прогресуючими матеріальними запитамі і відсутністю достатніх фінансових можливостей для їх забезпечення, адже переважна частина злочинців відчувала брак коштів навіть на повсякденні особисті нужди [169]. Серед можливих джерел заробітку грабіжників можна відмітити наступні: разова договірна робота, тимчасові підробітки, окремі послуги, продаж особистих речей, металобрухтовий промисел.

Нестійке матеріальне становище стає на заваді набуття шлюбного стану переважної частини злочинців. На момент вчинення грабежу лише 16,7 % осіб

перебували у шлюбі (у т.ч. фактичному), натомість 78 % у шлюбі не перебували, 4,1 % шлюб розірвали. Такий невеликий відсоток осіб, які мають власні сім'ї, пояснюється, по-перше, тим, що більша частина грабіжників – особи молодого віку до 30 років, які ще не встигли створити сім'ю; по-друге, внаслідок певних морально-психологічних і психічних особливостей особистості злочинця-грабіжника, у багатьох із них сімейне життя “не складається”, навіть якщо формально винна особа вважається такою, що перебуває у шлюбі. Відсутність тісних родинних зв'язків, які зазвичай є стримуючим фактором від антисоціальної поведінки, полегшує безвідповідальний спосіб життя.

У структурі особистості злочинця важливе місце посідають морально-психологічні ознаки. Група психологів під керівництвом О. Р. Ратінова, а також кримінологів на чолі з Ю. М. Антоняном, на великому емпіричному масиві довели існування статистично достовірних відмінностей між злочинцями і не злочинцями, в результаті чого був зроблений висновок про те, що різним видам злочинної поведінки відповідає специфічний комплекс психологічних рис і властивостей особистості злочинця. Зокрема, грабіжники вирізняються негативним ставленням до чужої власності, несприйняттям непорушності права власності та недоторканості суб'єкта права власності [167, с. 171], високим рівнем агресивності й імпульсивності, соціальною відчуженістю та ворожою налаштованістю до оточуючих [168, с. 12–13].

Дослідження психологічних ознак має вагоме значення для пояснення формування криміногенної орієнтації особистості на незаконне заволодіння чужим майном. Перш за все, розглянемо ціннісні орієнтації та правосвідомість грабіжників. Ціннісні орієнтації характеризують моральну сторону свідомості особистості і представляють собою сукупність уявлень особистості про цілі життєдіяльності та засоби їх досягнення [40]. Як ми вже зазначали раніше, більшість грабіжників орієнтовані на споживацький спосіб життя і повну свободу дій, матеріальну забезпеченість і багатство. Правосвідомість грабіжників відображає їх ставлення до права власності та його кримінально-

правової охорони. Результати проведеного нами дослідження підтверджують, що грабіжники добре обізнані про кримінально-правову охорону відносин власності, формально з цим згодні, однак не сприймають їх як непорушне табу, а тому цілком нормально ставляться до заволодіння чужим майном у незаконний спосіб.

Наступним елементом психологічної характеристики грабіжників виступає аналіз їх індивідуальних психологічних рис, які відображають інтелектуальні та емоційно-вольові особливості, що впливають на протиправну поведінку. Найперше, що відзначають науковці, характеризуючи грабіжників за методикою багатостороннього дослідження особистості, – це порівняно вищу однорідність типових психологічних рис особистості, їх стійкість (44,4% проти 25% у крадіїв) [168, с. 67].

За даними Б. М. Головкина, інтелектуальні особливості корисливих та корисливо-насильницьких злочинців полягають у наступному: грабіжники мають низький інтелект, недостатню абстрагованість мислення, зосередженість уваги на поточних подіях [169, с. 156]. Враховуючи раніше встановлений невисокий освітній ценз та низьку успішність навчання злочинців, такий результат виглядає цілком закономірним. Ю. М. Антонян, В. П. Голубєв, Ю. М. Кудряков пов'язують низькі інтелектуальні здібності грабіжників із порушенням регуляції поведінки, зокрема функції прогнозування віддалених наслідків своїх вчинків та інтелектуального контролю, що викликає безумовність задоволення своїх бажань і потреб [170, с. 34].

Статистично достовірною емоційно-вольовою рисою багатьох грабіжників є підвищена потреба у самоствердженні через імпульсивні реакції агресії, фіксовану установку на насильницьку модель ціледосягнення. Скоєння багатьох насильницьких грабежів пов'язане з агресією. У психології агресія розглядається як поведінка або дія, спрямована на завдання фізичної або психічної шкоди або на знищення іншої людини. Готовність окремої особистості до агресії виявляється як негативна межа – агресивність [171, с.

28]. Агресивні злочини мають злісний, деструктивний характер і переслідують мету заподіяти потерпілому шкоду. В основі кримінальної агресії – ворожнеча і жага руйнування. Вона посягає на найважливіші людські блага – життя, здоров'я, честь, гідність, права людини.

До психологічних ознак грабіжників також потрібно віднести таку рису характеру як заздрість. Заздрість особливо характерна для підлітків. Відсутність престижних речей або необхідної кількості грошей грабіжниками-підлітками розцінюється як жорстока несправедливість оточуючих щодо них. Наявність у людей престижних речей, яких немає у винних, сприймається останніми як додатковий стимул для скоєння зухвалого і жорстокого грабежу [125]. Також грабіжникам властиві емоційна неврівноваженість, тобто підвладність почуттям і безпосереднім бажанням, низький самоконтроль та конформізм (залежність від стороннього впливу) [159].

На момент притягнення до кримінальної відповідальності більше половини (72,7 %) грабіжників раніше вже мали судимість, із них: 10,2 % – за крадіжки, 46,4 % – за грабежі, 9,1 % – за розбій, 1,7 % – за вимагання, решта – за інші злочини (пов'язані із незаконним обігом наркотиків, хуліганством, зґвалтуванням). Слід наголосити, що попередні судимості у них були виключно за умисні злочини, тому останній злочин визнається рецидивом. Безпосередньою причиною рецидивної кримінальної активності раніше засуджених осіб можна назвати виразну і стійку антисуспільну спрямованість особистості злочинця, а також похідні від неї інші особистісні деформації сфери свідомості і волі, активізовані криміногенними життєвими ситуаціями.

Вивчення питання щодо ставлення грабіжників до спиртних напоїв, а також наркотичних засобів і психотропних речовин дозволяє встановити, що більшість грабіжників періодично вживали спиртні напої, кожен третій робив це постійно. Водночас майже чверть грабіжників пробували наркотичні засоби, 2,8 % – вживали постійно.

Про руйнівні наслідки алкоголізації і наркотизації написано багато. Передусім страждає мотиваційна та емоційно-вольова сфери особистості. Це

проявляється у граничній примітивності потреб та інтересів, зацикленості психіки на алкоголі чи наркотиках як безальтернативному засобі підвищення настрою, зняття напруги. Порушення емоційно-вольової регуляції полягають у погіршенні концентрації уваги, нестійкому настрої, неадекватній оцінці подій, пониженні самоконтролю і порогів імпульсивних агресивних реакцій [172, с. 193; 173, с. 37]. Слід враховувати також, що грабіжники, які вживають психоактивні речовини, постійно стикаються із проблемою здобуття коштів на їх придбання.

При алкогольному (наркотичному) сп'янінні послаблюється психологічний бар'єр кримінально-правової заборони і водночас посилюється приємне емоційне передчуття задоволення від можливості отримати матеріальну вигоду без належного еквівалента праці. Проте забезпечити посилений режим інтелектуальної і вольової регуляції поведінки у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння досить складно, саме тому злочинці віддають перевагу тверезому способу виконання намірів. Крім того, більшість грабіжників усвідомлює, що перебування у стані алкогольного (наркотичного) сп'яніння є обставиною, що обтяжує покарання. За статистичними даними, 69,1 % грабіжників знаходилися у задовільному стані, що свідчить про осмисленість їх рішення, 30,3 % – були у стані алкогольного сп'яніння, 0,6 % – у стані наркотичного збудження.

Серед обставин, що пом'якшують покарання при вчиненні грабежу, в обвинувальних висновках фігурують: з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину (60 %), вчинення злочину неповнолітнім (18,7 %), добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (6,1 %).

Обставинами, що обтяжують покарання, визначено: вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів (43 %), вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів (30,9 %), вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (19,6), вчинення

злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані (19,2 %) та інші обставини.

Враховуючи ступінь тяжкості вчиненого грабежу та всі обставини, які визначають вину підсудного, суд у 56,4 % випадків призначив покарання у вигляді позбавлення волі, у тому числі у 3,9 % з конфіскацією майна, у 18,9 % призначено арешт, у 16 % – штраф. Показово й те, що кожен третій грабіжник (36,1 %) був звільнений від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України, у 17,4 % відповідно до ст. 69 КК України було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом, у 4,4 % мало місце умовно-дострокове звільнення від відбування покарання.

Таким чином, психолого-правова характеристика осіб, що вчиняють грабежі, узагальнює дані про умови виховання і особливості соціального формування вказаних осіб, про сім'ю, про вольові, інтелектуальні, типологічні і характерологічні властивості, про відношення до суспільно-корисної праці, до оточуючого середовища, до обставин справи, що розслідується, відомості про звички, навички, інтереси тощо. Зазначений обсяг інформації був використаний нами при написанні наступного розділу дисертації стосовно висунення версій, побудови чіткого плану слідчих дій, надання психологічних рекомендацій для вдалого та успішного проведення окремих слідчих та оперативно-розшукових заходів у ході розслідування грабежів.

Висновки до розділу 2

Узагальнення одержаних результатів дозволяє зробити наступні висновки:

1) інтерпретуючи висловлені у правовій літературі погляди стосовно визначення об'єкта злочину, вважаємо, що основним безпосереднім об'єктом грабежу є встановлений порядок обігу чужого майна. Вчинення грабежу порушує відносини власності, створюючи неможливість для

власника реалізовувати свої права стосовно володіння, користування та розпорядження належним йому майном. При наявності кваліфікуючих ознак додатковими безпосередніми об'єктами цього виду злочинів виступають здоров'я, свобода і тілесна недоторканість особи, а також недоторканість житла чи іншого приміщення громадян.

Більшість потерпілих від грабежів – жіночої статі (58,3 %). Вік потерпілих: до 18 років – 19,5 %; від 18 до 45 років – 55,5 %; від 45 до 60 років – 17,8 %; від 60 і старше – 7,2 %. Найчастіше потрапляють у неприємні ситуації і стають жертвами грабежів два основних типи людей. До першого типу відноситься та категорія громадян, котра не в змозі чинити дієвого опору (жінки, малолітні, неповнолітні, особи похилого віку, з фізичними вадами тощо). До другого типу жертви відносяться люди з віктимною поведінкою. За вибірковими даними 1,4 % грабежів були спровоковані самотнім перебуванням у пізній час в безлюдних місцях, 0,6 % – виставлянням напоказ дорогих речей, 0,9 % – демонстрацією платоспроможності, у 3,6 % мала місце надмірна довірливість до незнайомих. Доволі поширеним є вчинення грабежів стосовно осіб, які перебували у стані алкогольного сп'яніння (8,3 %).

Обов'язковою складовою об'єктивної сторони грабежу є відкритий спосіб викрадення чужого майна. Відкрите викрадення чужого майна – це викрадення, що вчиняється у присутності потерпілого або інших осіб, які не є такими, що згодні з вчинюваним, і які усвідомлюють протиправний характер дій винної особи, і винна особа усвідомлює, що її дії були помічені та оцінюються як протиправні. Відкритий спосіб вчинення грабежу свідчить про особливу зухвалість злочинця і його діяння. Така психологічна складова робить грабіж більш небезпечним порівняно з крадіжкою (ст. 185 КК України), де викрадення чужого майна відбувається таємно.

Серед кваліфікуючих ознак грабежу (частини 2, 3, 4 і 5 ст. 186 КК України) особливе місце займає поєднання з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування

насильства. Саме за характером і ступенем застосованого насильства грабіж відрізняється від розбою. Застосування насильства при грабежі істотно підвищує суспільну небезпечність цього злочинного діяння, оскільки у такому випадку заради заволодіння чужим майном винний посягає не лише на власність, але і на здоров'я, свободу та особисту недоторканість потерпілого. Злочинець, фізично чи психічно впливаючи на потерпілого, прагне підпорядкувати собі поведінку жертви, тим самим забезпечивши ще більшу ефективність злочинного посягання;

2) суб'єктом грабежу є фізична, осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла чотирнадцяти років. Головною причиною зниження віку кримінальної відповідальності за вчинення грабежу є очевидність зазначеного злочину, завдяки чому його суспільна небезпечність стає зрозумілою для підлітка. З раннього дитинства людину вчать не брати чужого без дозволу і не спричиняти шкоду здоров'ю іншої особи, тобто грабіж належить до легко зрозумілих злочинних дій.

За допомогою вивчення результатів проведення судово-психологічної експертизи, нами було встановлено, що переважна більшість грабіжників – психічно цілком повноцінні особи: інформація про наявність психічних аномалій мала місце лише відносно 5,4 % підсудних, причому в усіх випадках йшлося про межові стани психіки: розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин (1,5 %); емоційно-нестійкий розлад особистості, імпульсивний тип поведінки (0,6 %); розумова відсталість легкого ступеня без вказівок на порушення поведінки (1,2 %); розумова відсталість легкого ступеня з вказівкою на відсутність або слабку вираженість порушення поведінки (1,8 %). Розумова відсталість помірна зі значним порушенням поведінки і, як наслідок, визнання особи обмежено осудною в обвинувальних вироках зустрічається дуже рідко (0,3 %).

Суб'єктивна сторона грабежу виражається у психічній діяльності особи грабіжника, що відображає ставлення її свідомості та волі до відкритого викрадення чужого майна, котре нею вчинюється, і до суспільно небезпечних

наслідків та характеризується такими ознаками, як вина, корисливий мотив та мета. При цьому вина виражена у формі прямого умислу, за наявності якого особа грабіжника усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння, передбачає його суспільно небезпечні наслідки і бажає їх настання.

Грабежу притаманний збіг корисливого мотиву та корисливої мети, адже мотив і мета цього злочину взаємозалежні, взаємопов'язані між собою і лише у своїй єдності можуть дати повне уявлення про корисливу спрямованість поведінки злочинця. Змістом корисливої спрямованості грабежу є суспільно небезпечне ставлення до недоторканості права власності. Такому ставленню сприяли уроджені й набуті деформації свідомості і волі особи. Серед останніх найбільш вагоме мотиваційне і поведінкове значення мають: деформації правосвідомості, примітивний кругозір, егоцентричний світогляд, недостатнє усвідомлення життєвої перспективи, орієнтація на незаконну модель досягнення цілей життя, біопсихологічна схильність до агресії.

Вивчення особистості грабіжника дозволило створити узагальнений соціальний образ. Контингент грабіжників майже повністю складають чоловіки (95,4 %). Найвищою кримінальною активністю вирізняються неповнолітні (18,7 %) і 18–25-річна (51 %) вікова група. Загальноосвітній рівень грабіжників нижчий, ніж законослухняних громадян (повна загальна середня освіта – 27 %, неповна загальна середня освіта – 50,3 %), що зумовлює низький рівень правової освіченості та недостатній рівень соціалізації, недостатню розвиненість розумових здібностей, зрештою – скрутне матеріальне становище. Більшість засуджених за грабіж не мають сім'ї (78 %) та постійного місця роботи (74,8 %). На момент притягнення до кримінальної відповідальності більше половини (72,7 %) грабіжників раніше вже мали судимість, що свідчить про виразну і стійку антисуспільну спрямованість особистості грабіжника, а також похідні від неї інші особистісні деформації сфери свідомості і волі, активізовані криміногенними життєвими ситуаціями.

РОЗДІЛ 3

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ВІДКРИТИМ ЗАВОЛОДІННЯМ ЧУЖИМ МАЙНОМ

3.1. Психологічні засади тактики розслідування грабежів

Тактика розслідування злочину – це, перш за все, упорядкована система взаємопов'язаних та взаємообумовлених тактичних прийомів, дій та операцій, яка спрямована на виконання завдання розслідування у відповідній слідчій ситуації. З іншої сторони, це сукупність науково обґрунтованих та перевірених практикою тактичних рекомендацій та порад щодо вибору і застосування засобів, прийомів та форм поведінки.

Використання тактичних прийомів передбачає знання психологічних механізмів їх реалізації, адже діяльність по розслідуванню злочинів виражена не лише у вигляді фізичних дій слідчого або інших учасників, але насамперед у вигляді розумових завдань, які необхідно розв'язати цим особам, перш ніж реалізовувати фізичні дії. У зв'язку з цим, застосування в процесі розслідування грабежів певних психологічних прийомів та методів, знання психічних закономірностей полегшує працю слідчого, допомагає йому регулювати і будувати взаємовідносини з іншими учасниками розслідування злочинів, глибше розуміти мотиви злочинців, пізнавати об'єктивну дійсність, правильно оцінювати її та використовувати результати пізнання у практиці.

Надалі спробуємо проаналізувати тактику розслідування грабежів з психологічної та організаційно-правової точки зору та на основі проведеного аналізу надати дієві рекомендації для підвищення результативності розслідування зазначеного виду злочинів.

Особливості первинного етапу розслідування грабежів обумовлені, у першу чергу, обсягом і змістом початкових даних (місце і час вчинення злочину; дані щодо осіб, причетних до його вчинення; наявність очевидців злочинного діяння; факт застосування насильства та його наслідки;

інформація стосовно потерпілого, його стану здоров'я; характер і розмір матеріальної шкоди, заподіяної злочином). Початкова інформація має суттєве значення для подальшого розслідування грабежів, оскільки дозволяє визначити напрями розслідування та оптимізувати діяльність слідчого. Зазначимо також, що важливу роль при зборі доказової інформації на первинному етапі розслідування грабежів відіграє знання слідчим психолого-кримінологічної характеристики даного виду злочинів.

Необхідно мати на увазі, що, на відміну від деяких інших злочинів, грабіж має одномоментний характер [174, с. 398], тому якість кримінального провадження щодо злочинів цієї категорії залежить, насамперед, від того, чи зумів слідчий в повному обсязі використати здобуту на початковому етапі розслідування інформацію, а також від його вміння працювати з матеріалами, що можуть мати доказове значення. Своєчасне та правильне проведення першочергових слідчих (розшукових) дій має при розслідуванні грабежів вирішальне значення, оскільки їх проведення дозволяє отримати вихідні дані, необхідні для визначення напрямів розслідування, тобто для висунення слідчих версій щодо змісту події злочину та осіб, які його вчинили, а також для проведення оперативно-розшукових заходів, спрямованих на встановлення винних та розшук викраденого майна [175, с. 24].

Приймаючи різноманітні рішення, висуваючи версії, складаючи плани розкриття та розслідування злочинів, проводячи тактичні операції і окремі процесуальні дії, слідчий безпосередньо виходить з реальної слідчої ситуації, яка склалася в конкретному випадку. Говорячи про слідчу ситуацію як про один із важливих чинників у розкритті і розслідуванні злочинів, не можна не відзначити її динамічного характеру, залежності від цілої низки факторів, що, в свою чергу, визначають її індивідуальність.

Проаналізувавши інформаційні першоджерела з приводу цього питання, зазначимо, що на формування слідчої ситуації при розслідуванні грабежів впливають наступні структурні компоненти:

1) фактори інформаційно-аналітичного характеру (наявність і характер наявної в розпорядженні слідчого орієнтовної і доказової інформації; правильний аналіз первинної інформації; вміння слідчого оперувати доказами);

2) фактори тактико-психологічного характеру (особливості психологічних властивостей і якостей слідчого, інших осіб, які беруть участь у розслідуванні; здатність слідчого встановлювати оптимальні психологічні стосунки з обвинуваченим, підозрюваним та іншими учасниками кримінального провадження; обізнаність слідчого про поведінку осіб, не зацікавлених у розслідуванні злочину);

3) чинники процесуально-тактичного характеру (наявність у певний момент у розпорядженні слідчого необхідних сил і засобів, можливість їхнього використання в найкоротший термін; компетентність слідчого та його практичний досвід у розслідуванні аналогічних злочинів; вміння правильно здійснювати певні слідчі дії);

4) фактори організаційно-управлінського характеру (трудомісткість слідчих та інших дій; нестача робочого часу і нерівномірність трудового навантаження; своєчасність створення слідчо-оперативної групи і вміння керувати її роботою; взаємодія слідчого з іншими службами в процесі розслідування і т.д.) [90].

Як показує практика, на первинному етапі розслідування грабежів зазначені фактори враховуються неповною мірою. Це негативно впливає на якість проведення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, а також на розкриття та розслідування цього виду злочинів в цілому.

Перераховані вище компоненти у слідчих ситуаціях зустрічаються в різному обсязі та в різноманітних комбінаціях. Одні слідчі ситуації містять більше чинників інформаційно-аналітичного характеру і менше процесуально-тактичного, інші - навпаки. Неоднаковим може бути і значення цих елементів в оцінці слідчої ситуації.

Як бачимо, слідча ситуація є доволі специфічною та потребує індивідуального підходу до оцінки її особливостей та визначення завдань розслідування. Однак, передбачити та розробити наукові рекомендації на кожен конкретну слідчу ситуацію неможливо. Тому, як показує аналіз слідчої практики, підвищенню ефективності розслідування злочинів сприяє виокремлення в методиках розслідування окремих видів і груп злочинів типових слідчих ситуацій і розробка відповідних їм правил роботи слідчого щодо розслідування злочинів. Спробуємо проаналізувати думки науковців щодо даної проблематики.

Складовими елементами типових слідчих ситуацій в методиці розслідування грабежів, на думку Н. К. Кузьменка, є: обставини, які характеризують час учинення кримінального правопорушення та час, який пройшов з моменту його вчинення до отримання повідомлення органами розслідування; відомості про місце вчинення кримінального правопорушення; спосіб учинення кримінального правопорушення; обставини, які характеризують вид кримінального правопорушення; інформація щодо особи злочинця; обставини, які характеризують особу потерпілого, його відношення до вчиненого та злочинця [176, с. 53–62]. Класифікація слідчих ситуацій, запропонована науковцем, нараховує дванадцять груп та сорок один вид типових слідчих ситуацій. Всі слідчі ситуації він поділяє на групи, а останні – на види.

Така деталізація, беззаперечно, заслуговує на увагу, однак, на нашу думку, через свою складність, навряд чи сприятиме удосконаленню практики розслідування грабежів. Так, Н. К. Кузьменко слідчі ситуації, які виникають під час розслідування грабежів, поділив на такі групи: типові слідчі ситуації, обумовлені обставинами, що характеризують наявність суб'єкта злочину (сім видів ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені обставинами, які характеризують відношення суб'єкта злочину до факту вчинення злочину (три види ситуацій); типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які відносяться до характеристики виду злочину (два види ситуацій); типові

слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які характеризують спосіб учинення злочину (два види ситуацій); типові слідчі ситуації, побудовані за іншими обставинами (п'ять видів ситуацій); типові слідчі ситуації, які відрізняються наявністю потерпілого (два види ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені характером показань потерпілого (п'ять видів ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені ступенем віктимності потерпілого (чотири види ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені відносинами між потерпілим та злочинцем (три види ситуацій); типові слідчі ситуації, побудовані за обставинами, які характеризують місце вчинення злочину (три види ситуацій); типові слідчі ситуації за обставинами, які характеризують час, який пройшов з моменту вчинення злочину до моменту повідомлення до органів розслідування (три види ситуацій); типові слідчі ситуації, обумовлені збереженням або зміною обстановки на місці вчинення злочину до отримання відомостей щодо вчинення злочину органами розслідування (два види ситуацій) [176, с. 77–95].

За такого поділу, як зазначає В. Куклін, головне в розслідуванні знаходиться в одній площині з другорядним, загальне – з окремим [177, с. 26]. На противагу Н. К. Кузьменку, інші науковці (А. Я. Целищев та О. Г. Філіпов) виділяють три типові слідчі ситуації, які, на їх думку, характерні для початкового етапу розслідування грабежів:

- 1) злочинець затриманий на місці вчинення злочину;
- 2) злочинець зник з місця вчинення злочину, однак у слідчого є достовірна інформація щодо особи підозрюваного;
- 3) інформація щодо особи (осіб), яка вчинила грабіж, повністю відсутня або незначна [178, с. 38].

В. П. Лавров типовими слідчими ситуаціями початкового етапу розслідування корисливих, насильницьких злочинів називає наступні:

- 1) правопорушник затриманий на місці вчинення злочину або одразу після його вчинення;
- 2) правопорушника затримано під час реалізації викраденого майна;

- 3) особа правопорушника встановлена, але його місцеперебування не відоме;
- 4) затримання особи, яка збувала викрадене майно та якій відомий правопорушник;
- 5) особа правопорушника не встановлена, але про нього є деякі відомості (зовнішність, одяг, прізвисько, місця проведення дозвілля тощо);
- 6) особа правопорушника не встановлена і про нього немає ніяких відомостей [179, с. 456–459].

Деякі науковці (Р.С. Белкін, М.Г. Шурухнов та ін.) вказують, що типізувати слідчі ситуації можна лише за одним із компонентів, а якщо бути ще точнішим – лише за одним із створюючих його елементів. Зазвичай, як об'єкт типізації обирається елемент, що відноситься до компоненту інформаційного характеру, а саме – наявність або відсутність інформації про подію та її учасників [180].

Підтримуючи вищевказаний підхід, зазначимо, що слідчі ситуації у випадках вчинення грабежів визначаються, в першу чергу, обсягом та змістом інформації про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Відповідно до цього, побудова тактики розслідування грабежів повинна базуватися на розмежуванні таких двох видів слідчих ситуацій: прості (сприятливі) та складні (несприятливі).

Прості (сприятливі) ситуації – виникають у випадках затримання грабіжників на місці злочину або негайно після його вчинення, затримання грабіжників, які збували викрадене майно. Такі ситуації характеризуються відносною визначеністю інформації про місце, час, обставини вчинення злочину та особу, яка вчинила грабіж.

При вирішенні простої слідчої ситуації, що має місце при вчиненні грабежу, слідчий знаходить вірне рішення, переборюючи несуттєві труднощі психологічного, інформаційного й тактичного характеру. В той же час безпосередня діяльність слідчого спрямована на ретельну перевірку наявної

інформації про подію злочину, процесуальне оформлення проведених слідчих дій і збір доказової інформації [181].

Відокремлюючи сприятливі та несприятливі слідчі ситуації, слід зазначити, що можливе виникнення й суміжних слідчих ситуацій, а саме – сприятливих із ознаками ускладненості. У випадках вчинення грабежів слідчі ситуації ускладнюють наступні варіанти поведінки підозрюваного після затримання: відмова давати показання згідно ст. 63 Конституції України (1,5 %), не визнання своєї вини (3,4 %) або визнання вини частково (5,2 %). У таких випадках виникають сприятливі ситуації із ознаками ускладненості, що вимагають більш ретельного аналізу доказової бази (наявних матеріальних доказів та вагомих показань) та коректного процесуального закріплення, на основі чого можливе встановлення істини по справі та доведення провини злочинця.

Так, наприклад, 18 січня 2016 р. обвинувачений ОСОБА_1, реалізуючи злочинний умисел, відкрито викрав гаманець потерпілої ОСОБИ_2, що знаходився у жіночій сумці останньої. Потерпіла це побачила і почала кричати. Затриманий на місці події й допитаний обвинувачений свою вину визнав частково, стверджуючи, що потерпіла не бачила, як він нахилився і взяв гаманець, який лежав зверху у сумці. Забравши гроші з гаманця, він кинув його у сторону потерпілої, від чого вона почала кричати. На основі показань потерпілої та наявних речових доказів винність обвинуваченого у вчиненні відкритого викрадення чужого майна було повністю доведено [182].

У випадках, коли підозрюваний відомий, але зник із місця події, також виникає в загальному сприятлива, однак із ознаками ускладненості слідча ситуація, що характеризується істотною неповнотою відомостей про подію та обставини злочину, при наявності певних відомостей про підозрювану особу, отриманих від потерпілого або свідків.

Розслідування грабежів часто характеризується наявністю проблемних (складних) слідчих ситуацій, обумовлених недостатністю інформації про обставини вчинення злочину та осіб, що його вчинили. Хоча визначення

поняття проблемних слідчих ситуацій і до тепер є дискусійним, ми підтримуємо думку, що – це система умов, які впливають на формування обстановки розслідування і породжують, у результаті їх оцінки особою, що розслідує злочин, складні пізнавальні завдання, обумовлені недостатністю наявної інформації, рішення яких потребує від нього підготовки та проведення комплексу пошуково-пізнавальних дій.

Несприятливі (складні) ситуації мають місце при зникненні злочинця з місця вчинення грабежу при повній відсутності або незначній інформації про нього. Відмінною рисою цього типу слідчих ситуацій є їх невизначеність та вірогідний характер. За таких умов зв'язок між самою подією злочину, особою, яка його вчинила, наслідками і місцем події носить неочевидний характер. У цьому випадку перед слідчими постає завдання щодо подолання інформаційної неповноцінності ситуації. Його вирішення неможливе без тісної взаємодії всіх служб і використання наявних сил і засобів на початкових етапах розслідування.

Узагальнення результатів проведеного нами дослідження та теоретичний аналіз думок науковців дозволяє вивести типовий алгоритм першочергових процесуальних дій у сприятливих ситуаціях розслідування грабежів. На наш погляд, він повинен виглядати таким чином:

- а) затримання особи, яка вчинила кримінальне правопорушення;
- б) особистий обшук затриманого, тимчасове вилучення предметів, що мають значення для кримінального провадження (засоби і знаряддя вчинення злочину, особисті документи, майно, викрадене у потерпілого або інші речі);
- в) огляд потерпілого (у випадку застосування насильства до потерпілого, його необхідно оглянути. При цьому фіксується характер ушкоджень, вони обов'язково фотографуються за правилами масштабної фотозйомки);
- г) проведення освідування затриманого з метою встановлення алкогольного чи наркотичного сп'яніння, виявлення тілесних ушкоджень, особливих прикмет;

- д) огляд місця події, пошук та виявлення слідів злочину та інших важливих об'єктів;
- ж) допит підозрюваного, потерпілого, свідків;
- з) проведення обшуків за місцем проживання затриманого та в інших місцях можливого зберігання викраденого майна;
- и) перевірка затриманого на причетність до інших нерозкритих злочинів та встановлення його злочинних зв'язків, можливих місць збуту викраденого;
- і) пред'явлення для впізнання потерпілому, свідкам (у разі їх наявності);
- ї) проведення одночасного допиту двох та більше осіб;
- й) у необхідних випадках призначення судових експертиз (судово-медичної, судово-психологічної, комплексної судової психолого-психіатричної та ін.);
- к) вивчення експертних висновків для їх подальшого використання.

Зазначимо, що черговість проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів визначається слідчим залежно від обстановки, яка склалася, та може відрізнятися від наведеної нами.

Розглядаючи інші слідчі ситуації, які є більш розповсюдженими, але менш сприятливими для розслідування, ніж попередні, можемо виділити основне завдання, яке потрібно вирішити на початковому етапі розслідування – це встановлення осіб, які вчинили кримінальне правопорушення. Отже, пропонуємо наступний алгоритм основних дій та заходів реагування, спрямованих на встановлення осіб, які вчинили грабіж:

1. Допит потерпілих. Проведення цієї слідчої (розшукової) дії дозволяє отримати найбільшу кількість відомостей, які зможуть бути використані при визначенні подальших напрямів розслідування. Саме тому її потрібно проводити невідкладно та якісно, намагаючись висвітлити максимальну кількість інформації.

2. Огляд місця події та обстеження місцевості в районі вчинення злочину з метою виявлення залишених злочинцями слідів, знарядь кримінального правопорушення, особистих речей, викраденого майна. При виявленні таких предметів потрібно провести їх огляд та забезпечити збереження можливої слідової інформації (відбитків пальців рук, мікрочастинок тощо) [184].

3. Огляд потерпілого та його одягу. При вчиненні грабежу між потерпілим і злочинцем може відбуватися боротьба, сутичка, при якій волокна одягу злочинця потрапляють на одяг потерпілого і навпаки. Виявлення їх значно полегшує викриття підозрюваного, і тому одяг потерпілого має бути якомога швидше оглянутий. При огляді одягу потерпілого також досліджуються ушкодження, що утворились від знарядь та засобів вчинення злочину. Іноді метою огляду одягу потерпілого є відшукування часток крові злочинця, що може потрапити на одяг, якщо під час боротьби злочинець одержав тілесні ушкодження або вони були в нього раніше.

4. Встановлення та допит свідків, в тому числі і очевидців кримінального правопорушення. Залежно від особливостей розслідуваної події визначається і коло свідків, яких необхідно встановити. Так, у випадку вчинення грабежу на відкритій місцевості допитуються громадяни, які проживають або працюють поблизу місця вчинення злочину і могли б бачити момент учинення протиправного діяння, або знаходитись поряд; особи, які могли перебувати на шляхах можливого переміщення злочинця до місця події та від нього; працівники підприємств, установ, магазинів, кіосків, розташованих поблизу місця події.

Під час розслідування грабежів у житлових приміщеннях слід виявляти свідків, насамперед, серед мешканців будинку, де був вчинений грабіж (з числа пенсіонерів, домашніх господарів, учнів). При розслідуванні грабежів, учинених в приміщеннях установ чи організацій свідки виявляються з числа клієнтів, працівників та осіб, які охороняли даний об'єкт [183, с. 97].

Загалом, результатом допитів свідків є отримання прикмет підозрюваних, встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження, виявлення слідів кримінального правопорушення та інших речових доказів. Однак, в будь-якому випадку, інформація, отримана від свідків, вимагає подальшої її перевірки та закріплення шляхом проведення інших слідчих (розшукових) дій.

5. Створення зі слів потерпілого чи інших осіб, які бачили злочинця, його фотороботу (композиційного портрету) для проведення подальших розшукових дій [184]. Крім того, важливо продемонструвати потерпілому чи свідкам фотокартки осіб, які перебувають в поліції на різноманітних обліках. Найчастіше з цією метою доцільно використовувати можливості Інтегрованої інформаційнопошукової системи, здійснивши вибірку фотокарток за допомогою відомих пошукових реквізитів (наприклад, приблизний вік, зріст, тіло будова, наявність татуювань), а також пред'явивши фотокартки осіб, раніше судимих, насамперед за кримінальні правопорушення, аналогічні вчиненому, звільнених від кримінальної відповідальності або відносно яких застосовані види покарання, не пов'язані з позбавленням волі; наркоманів тощо.

6. Встановлення наявності камер відеоспостереження на місці події та поблизу нього й тимчасове вилучення відеозапису, на якому зафіксовано момент вчинення кримінального правопорушення та особу, яка його вчинила [184]. Даний відеозапис дає можливість отримати достовірні відомості про зовнішність злочинця, а також в подальшому носитиме вагомий доказовий характер.

7. Орієнтування особового складу органу поліції, на території обслуговування якого вчинене кримінальне правопорушення (зокрема, працівників патрульної поліції), суміжних територіальних органів поліції, громадськості про характер, час, місце, спосіб вчинення кримінального правопорушення, ознаки викраденого майна та про інші відомості, що мають значення для встановлення і розшуку особи, яка вчинила кримінальне

правопорушення. Також (у разі наявності) необхідно надати композиційний портрет правопорушника або ж роздруківку із запису камер відеоспостереження [184, с. 109–114].

8. Встановлення відповідного спостереження у місцях можливого збуту викраденого майна може сприяти не тільки виявлення викраденого, а й встановлення осіб, які вчинили злочин і їх пособників. З цією метою працівникам поліції, яким буде доручено ведення такого спостереження, потрібно передати списки викрадених речей з докладним описом, а по можливості зразки або фотознімки речей, аналогічних тим, що викрадені. Поряд з цим слід передати такі ж списки і працівникам торговельних підприємств, що займаються закупкою речей у населення або зберіганням речей. При цьому від цих осіб слід вимагати, щоб вони при появі громадян з подібними речами негайно поставили до відома співробітників міліції та намагалися встановити за документами особу цих громадян. Якщо у потерпілого викрадені предмети, що мають заводський номер, доцільно для відшукування викраденого провести перевірку подібних предметів у комісійних магазинах, в закупівельних пунктах, в місцях зберігання тощо, куди цей предмет міг надійти від злочинців. Слід передбачити їх перевірку і постановку на відповідні обліки викраденого майна [90].

Послідовний і виважений аналіз інформації, отриманої в результаті проведення зазначених заходів, значно розширює обсяг інформації про вчинене протиправне діяння, що, у свою чергу, дозволяє, конкретизувати висунуті раніше версії щодо осіб та обставин його вчинення, а також звузити напрями розслідування.

Після того, як особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, встановлено, вживаються заходи, спрямовані на її затримання. В подальшому необхідно провести комплекс дій, зазначених при розгляді сприятливих слідчих ситуацій. Однак, залежно від специфіки слідчої ситуації, застосування наведених рекомендацій може виявитись недостатнім. Тоді необхідно провести інші слідчі (розшукові) дії та інші заходи, обрані слідчим

залежно від конкретної ситуації виходячи із власного досвіду та інтуїції [185, с. 156].

Зазначимо, що такі слідчі дії, як огляд місця події, допит підозрюваних та потерпілих, призначення судово-психологічної експертизи здатні нести (уособлювати) найбільшу психологічну інформацію про подію злочину, а у випадку розслідування грабежів – це перший крок для встановлення особи злочинця.

Надалі спробуємо детальніше проаналізувати слідчі дії, які, на нашу думку, є найбільш доцільними та значимими з психологічної точки зору щодо розслідування грабежів.

3.1.1. Огляд місця події.

ОМП є однією з найважливіших процесуальних дій, спрямованих на виявлення й дослідження слідів та обстановки кримінального правопорушення. Ця слідча (розшукова) дія є найбільш розповсюдженою, складною, місткою та інформаційно-значимою, що проводиться майже у кожному кримінальному провадженні.

Ефективне розслідування грабежів багато в чому залежить від наявності інформації, здобутої в результаті проведення ОМП. Виявлення та розшифрування слідів, залишених на місці учинення кримінального правопорушення, досить часто вказують на особу (осіб), яка могла його вчинити, а також дозволяють визначити напрями розслідування.

Окрім збирання матеріалізованої інформації, при проведенні ОМП слідчим відтворюється, на основі реконструктивної пізнавальної діяльності, психологічне тло події. Іншими словами, виконуючи огляд, слідчий поміщає себе не тільки в просторову, але й у психологічну атмосферу злочину [171, с. 211].

Під час проведення ОМП у слідчого активізуються психічні пізнавальні процеси, такі, як сприймання, мислення, уява, увага та інші. Проводячи огляд, слідчий безпосередньо сприймає обстановку місця події та інші матеріальні об'єкти, уявляє картину події, за допомогою органів чуття

переконується в існуванні й характері фактів, що мають істотне значення для розслідування і на основі отриманої емпіричної бази висуває версії та організовує проведення інших слідчих (розшукових) дій.

ОМП, як стверджує М. О. Ларкін, є незамінною слідчою (розшуковою) дією, оскільки слідчий безпосередньо, без проміжних ланок, сприймає ті або інші об'єкти в тому вигляді, в якому їх застає. Тому доказова інформація надходить до слідчого з мінімальними перекрученнями [186, с. 122].

З психологічної точки зору, ОМП притаманні:

- невизначеність слідчої інформації (на початку розслідування виникає багато запитань, на які у слідчого немає відповідей: що сталося, хто винен у вчиненому, чи є свідки і т. ін.);

- публічність дій (ОМП проводиться в присутності інших осіб). Це вимагає певної психологічної підготовки, зокрема, уміння зосередитися, зберігати емоційну стійкість, сконцентрованість уваги і, в той же час, керувати діями учасників огляду, підтримувати необхідну дисципліну, атмосферу співпраці;

- невідкладний характер (ОМП проводиться негайно, оскільки будь-яка відстрочка може призвести до зміни обстановки, втрати слідів і доказів та іншої важливої інформації);

- узгодженість дій учасників огляду (чітке розмежування функцій між учасниками огляду, керівником яких є слідчий);

- розподілення і переключення уваги слідчого (необхідність сприйняти обстановку місця події в цілому і, водночас, виділити найбільш значущі групи об'єктів);

- перевантаження оперативної пам'яті слідчого і висока психологічна напруженість;

- поєднання в діяльності слідчого пізнавального елементу (сприйняття обстановки, фактів, явищ; виявлення між ними причинного зв'язку; висунення версій), пошукового елементу (виявлення змін в обстановці, викликаних діями правопорушника, вилучення слідів та інших речових

доказів), організаційного елементу (дії з приводу керування слідчооперативною групою) і посвідчувального елементу (закріплення, посвідчення і фіксація виявлених під час огляду слідів, встановлених фактів, речових доказів шляхом складання протоколу, схем, креслень, проведення фотозйомки та аудіо- і відеозапису) [187, с. 157].

Зазначені ознаки ОМП дозволяють зробити висновок, що така слідча (розшукова) дія є активним пізнавально-інтелектуальним та психологічно-порівняльним процесом, зміст якого складають пошукові, організаційні і посвідчувальні дії, що формують уявлення слідчого про подію, яка відбулась.

В ході ОМП багато розумових завдань доводиться вирішувати в умовах дефіциту інформації; слідчий при цьому спирається на виявлені факти, явища, ознаки, використовуючи свої знання, професійний, життєвий досвід – нерідко на рівні інтуїтивних припущень.

Щодо ролі інтуїції в процесі розумової діяльності слідчого Н.Л. Гранат і О.Р. Ратінов зазначають, що слідча інтуїція – це заснована на досвіді і знаннях інтелектуальна здатність швидко, безпосередньо знаходити рішення творчої задачі при обмеженому початковому матеріалі. Вона відіграє позитивну роль у встановленні істини, збиранні доказів, виборі найбільш ефективних прийомів розслідування [188].

ОМП дозволяє отримати дані не лише про подію злочину, але і про багато особливостей особи злочинця (фізичних, біологічних, соціальних), оскільки докази, що характеризують особу злочинця, виникають неминуче, а сам процес їх виникнення має закономірний характер. Між результатом злочинних дій і особою правопорушника простежується об'єктивно існуючий зв'язок. Він може проявлятися у вигляді і способі вчинення злочину, в певних матеріальних змінах обстановки місця події тощо.

Таким чином, встановлюючи об'єктивну сторону події злочину, за умови всебічного та ґрунтовного її аналізу, слідчий неминуче пізнає суб'єктивну (психологічну) сторону. Психологічний аналіз, що проводиться

в процесі ОМП, дозволяє слідчому визначити характерні особливості особи правопорушника, його дії та наміри.

При розслідуванні грабежів у деяких випадках слідчі недооцінюють можливості та значення ОМП. В результаті чого така слідча (розшукова) дія проводиться поверхнево, поспіхом або взагалі не проводиться. У той же час, аналіз слідчої практики проведення ОМП при розслідуванні злочинів цієї категорії засвідчує, що не менше 20 % із них проводиться з порушенням вимог кримінального процесуального законодавства, а більше 50 % – з порушенням рекомендацій щодо тактики проведення даної слідчої (розшукової) дії [189, с. 91].

Основним недоліком ОМП, як стверджує І. В. Богачук, є те, що сам огляд проводиться формально, не складаються плани (схеми), не вилучаються сліди злочину тощо. Значним недоліком також є те, що при розслідуванні грабежів слідчі відмовляються від проведення ОМП у випадку, коли підозрюваний затриманий на місці вчинення кримінального правопорушення, є потерпілий та свідки, які вказують на винну особу, а також при вчиненні таких кримінальних правопорушень на відкритій місцевості [190].

Окремим фактором, що впливає на якість ОМП, є тривалість його проведення. Дослідження С. М. Скібіна показало, що на практиці цей час складає до 30 хвилин – у 36,4 % випадків, до 1 години – у 54,5 %, а у 9,1 % – тривалість проведення в протоколі не вказувалась [191, с. 106]. Ми згодні з думкою вченого, що якісно та результативно провести комплекс дій з виявлення, фіксації, вилучення слідів та скласти протокол огляду за 30 та менше хвилин неможливо.

Результати опитування практичних працівників, отримані Б. Ю. Бистрицьким у своєму науковому дослідженні, дозволили висвітлити комплекс недоліків у діяльності слідчо-оперативних груп, що призводять до зниження результативності проведених оглядів місць подій. Найбільш розповсюдженими, як зазначає науковець, є наступні: неповнота опису

обстановки місця події; відсутність планів та схем місця події; відсутність та низька інформативність фото- та відеоматеріалів фіксації обстановки проведеного огляду; порушена логіка і послідовність у викладенні результатів ОМП; неточність опису виявлених слідів та предметів; нечітке відображення у протоколі кількісних та якісних параметрів речових доказів, що підлягали вилученню; порушення правил поводження з матеріальними слідами на місці їх виявлення, що призводить до псування і втрати доказів; не вжиття членами СОГ заходів до розширення меж огляду з метою виявлення і фіксації слідів вірогідного підходу до місця події і відходу з нього, підготовки та приховання кримінального правопорушення тощо [192, с. 106].

Враховуючи думки науковців, на основі аналізу слідчої практики і проведеного нами дослідження, спробуємо надати рекомендації, спрямовані на підвищення ефективності проведення ОМП при розслідуванні грабежів:

1. Проводячи ОМП, слідчий має бути інтелектуально активним, що допоможе йому почуватися впевнено та бути здатним систематизувати великий обсяг інформації, що надходить. В іншому разі слідчий може піддаватися впливу зовнішньої обстановки та навіюванням інших осіб, що беруть участь в огляді. При цьому неминуче ослаблюється процес пошуку слідів, прагнення висувати і перевіряти різні версії, що негативно відображається на результатах розслідування.

2. Важливе значення для успішного проведення ОМП мають підготовчі дії слідчого. Передусім, слідчий повинен добре орієнтуватися на території, яка обслуговується, знати розташування підприємств, установ, організацій, вузлів зв'язку, медичних пунктів, транспортну розв'язку тощо. В цьому йому можуть допомогти карти та схеми міста (району), списки установ та організацій з їх адресами та телефонами, розклад руху транспорту, довідки про стан доріг тощо [193, с. 269].

3. Суттєву допомогу в проведенні ОМП можуть надати особи, які повідомили про вчинення суспільно небезпечного посягання (потерпілі,

свідки тощо). Ці особи можуть бути корисними у визначенні меж місця події, виявленні окремих слідів злочинця, загублених їм особистих речей, викинутих викрадених у потерпілого предметів [192]. З особливою старанністю варто оглядати місце, де відбувалася сутичка або боротьба. Тут нерідко вдається виявити шарфи, відірвані гудзики, головний убір, інші предмети, що можуть мати важливе доказове значення.

4. Описуючи вчинене кримінальне правопорушення, підозрювані нерідко плутаються в обстановці, не можуть відповісти на запитання про те, де розмішувались ті чи інші об'єкти, а також де перебували під час учинення конкретних дій інші учасники події. Засобом подолання такого недоліку є складання планів і схем, фотографування, графічні зображення оглянутого місця події. Крім того, ці заходи допоможуть в усуненні протиріч між показаннями потерпілого, підозрюваного та свідків.

5. У деяких випадках слідчі, особливо недостатньо досвідчені, зустрічаються з термінологічними труднощами, визначенням назв багатьох предметів, побутових приладів, засобів, інструментів. Тому при складанні протоколу ОМП доцільно користуватися довідниками, словниками, звертатися у разі потреби за консультацією до фахівців, інших учасників огляду, в тому числі й фахівця-психолога.

6. Обов'язковій перевірці під час ОМП у кримінальних провадженнях зазначеної категорії підлягає версія про наявність інших співучасників, навіть якщо підозрюваний встановлений до початку огляду й розповідає про вчинення кримінального правопорушення самостійно. Про наявність співучасників можуть свідчити відомості про обсяг майна, яким заволоділи при вчиненні такого діяння; відомості про ретельне планування дій; спритність та майстерність, характерна для групової злочинності.

7. При ОМП не можна обмежуватися пошуком очевидних слідів та висуненням поверхневих слідчих версій, оскільки вони можуть бути невірними. Потрібно досліджувати будь-який виявлений факт, явище з різних точок зору, ставити під сумнів та перевіряти спостережувані ознаки,

враховувати можливість інсценування (маскування), попередньо підготовленого злочинцем на місці події.

Про інсценування грабежу можуть свідчити наступні характерні обставини:

- демонстративний характер ознак події злочину. Імітуючи грабіж, злочинець іноді втрачає почуття міри та залишає надмірну кількість слідів, безлад, невинуваті руйнування, інші незвично яскраво виражені сліди;

- наявність певних фактів, явищ, які не відповідають конкретній обстановці. Тобто, на місці події можуть бути залишені сліди або ознаки, незвичні для цієї обстановки або ситуації, або, навпаки, їх відсутність, хоча вони за певних обставин вони могли і повинні були бути [193, с. 270].

8. Необхідно звертати увагу на особливості, що можуть свідчити про вчинення грабежів правопорушниками із психічними анамаліями: а) вибір для нападу легкодоступного об'єкта, який, можливо, і не містить значимих для злочинця речей (гараж, сарай, підвал та ін.); б) характеристика викраденого майна (малоцінні або явно непотрібні речі, особливо в умовах можливості заволодіння більш коштовними речами); в) нелогічність поведінки на місці вчинення злочину, відомості, які вказують на розгубленість злочинця; г) дії, які свідчать про невмотивовану та неадекватну поведінку, прояви підвищеної агресивності, жорстокості; д) явно виражені хуліганські дії після досягнення злочинного результату, зокрема навмисне руйнування, розкидання або псування речей, якими неможливо заволодіти тощо; е) інші сліди явної аномальної активності злочинця [190].

3.1.2. Допит.

Допит при розслідуванні грабежів є обов'язковою і найпоширенішою слідчою дією. Допит як процесуальна діяльність є формою реалізації тактичних, психологічних та інших прийомів і засобів розслідування для отримання, дослідження, фіксування і перевірки показань особи, яку допитують, щодо розслідуваної події. Процес спілкування з потерпілим під час допиту регулюється законодавством (п. 6 ч. 1 ст. 56, п. 2 ч. 5 ст. 69, ч. 2

ст. 95, ст. 224, ч.2, ч. 3 ст. 256 КПК України й ін.) та окреслюється науково-обґрунтованими та практично закріпленими рекомендаціями.

Ці рекомендації реалізуються за допомогою відповідної програми, тобто методики допиту, в якій організуюча роль слідчого полягає в умінні керувати тактикою спілкування, використовуючи прийоми законного впливу на особу, яку допитують. Отже, допит слід розглядати як спілкування слідчого з особою, яку допитують, у ході якого на основі встановленого психологічного контакту, шляхом застосування тактичних прийомів керуючого впливу досягається основна мета – отримання повних і достовірних свідчень [194].

Допит підозрюваних. Допит підозрюваного – це слідча (розшукова) дія, змістом якої є одержання даних від особи, яка має статус підозрюваного з приводу обставин, що стали підставою для її затримання або застосування запобіжного заходу, а також отримання іншої інформації, яка має доказове чи інше значення для розслідування [195, с. 460].

Передусім, розглянемо тактичні умови, які сприяють успішному проведенню допиту підозрюваного та безпосередньо впливають на ефективність розслідування кримінальних правопорушень в цілому.

На результативність допиту підозрюваного суттєво впливають організаційно-підготовчі заходи до його проведення. Ретельна і всебічна підготовка до допиту є необхідною умовою отримання найбільш повних та об'єктивних показань. При плануванні слідчий прогнозує поведінку підозрюваного на допиті, а також можливість виникнення різних ситуацій допиту та їх зміни під час його проведення. Тобто, планування допиту передбачає прогнозування можливих реакцій допитуваного на той чи інший доказ та можливі зміни його поведінки в процесі допиту. Відсутність планування або неналежна підготовка до допиту не сприяють досягненню мети допиту, тим самим призводять до необхідності проведення додаткових слідчих (розшукових) дій.

Успішність допиту також багато в чому залежить від місця і обстановки його проведення. Позитивний вплив на показання підозрюваного справляє спокійна, безконфліктна обстановка допиту. Зазначимо, що обстановка проведення допиту – важливий психологічний фактор, який не можна не враховувати під час його проведення, оскільки в кабінеті слідчого допитувані особи можуть розгубитися, занервувати, злякатися, що може ускладнити процес отримання від них достовірної інформації. Створення комфортних умов сприяє адаптації до обстановки допиту і усуненню небажаних станів психіки допитуваного.

На думку М. І. Порубова, у кабінеті повинен працювати тільки один слідчий. Також там повинні знаходитись тільки ті особи, присутність яких є обов'язковою. У цьому закладений глибокий психологічний підтекст [196, с. 81]. При цьому необхідно прибрати речі, які можуть відвернути увагу допитуваного, посадити його подалі від вікна, виключити присутність сторонніх осіб, телефонні розмови і т.ін., щоб підозрюваний міг зосередитися на предметі допиту [197, с. 228].

На наш погляд, у кожному конкретному випадку місце і обстановка проведення допиту повинні визначатися слідчою ситуацією, характером учиненого злочинного діяння, а також наявною інформацією про психологічний та емоційний стан підозрюваного.

Важливу роль у виборі тактики допиту відіграє стать особи, з якою проводиться допит. Для осіб жіночої статі велике значення має емоційна сторона того чи іншого явища, взаємовідносини між людьми, їх цікавлять деталі та сам процес спілкування, тому саме ці особливості необхідно враховувати при проведенні їх допиту [198, с. 76]. Осіб чоловічої статі цікавить, насамперед, доказовість, логіка, факти. Для них важливим є результат, сам процес спілкування їх майже не цікавить. А тому чоловікам (хлопцям), жінкам (дівчатам) у процесі спілкування слід подавати інформацію з певними відмінностями.

Ми вважаємо правильним поділ аналізованої слідчої дії на наступні етапи:

1) підготовчий етап, на якому здійснюється попереднє вивчення та аналіз обставин злочину. З метою вивчення особистості підозрюваного встановлюються відомості про його професію, освіту, умови праці, спосіб життя, інтереси, поведінку в колективі тощо;

2) встановлення психологічного контакту. На цьому етапі виробляється загальна лінія поведінки обох співрозмовників, визначаються такі параметри спілкування, як ритм, темп, невербальні засоби;

3) головна частина допиту, завданням якої є отримання від допитуваного необхідної інформації, уточнення і перевірка окремих деталей подій, а також з'ясування причин суперечностей;

4) фіксація ходу та результатів допиту;

5) аналіз та оцінка результатів допиту.

Зупинимось більш детально на окремих аспектах, зокрема, що стосуються встановлення психологічного контакту, тобто такої прихильності до спілкування, яка може призвести до найбільш ефективних результатів. Саме за допомогою встановлення психологічного контакту відбувається спонукання допитуваного до повідомлення достовірної інформації, надання правдивих свідчень.

Психологічний контакт передбачає, як це видно власне з його найменування, певний вплив на психіку осіб під час спілкування. Психологічний вплив при встановленні контакту може мати різні форми і обумовлений низкою обставин. Загальним правилом обрання прийомів встановлення психологічного контакту є їх науковість, допустимість і правомірність, тобто відповідність демократичним принципам судочинства, варіантність, ситуативна залежність, емоційна спрямованість, відсутність елементів прихованого і явного насильства.

В юридичній літературі висловлені різні точки зору щодо тактичних прийомів встановлення психологічного контакту. Так, А. В. Дулов пропонує

наступні прийоми: 1) збудження інтересу допитуваного до майбутнього допиту; 2) збудження інтересу слідчого до допитуваного; 3) звернення до закону, роз'яснення значущості необхідної інформації, ознайомлення з обставинами, пом'якшуючими вину, і т.ін. [199, с. 317-319].

Ф. В. Глазирін до прийомів встановлення психологічного контакту відносить наступні: 1) звернення до логічного мислення допитуваного, що полягає в переконанні про неминучість розкриття злочину, встановлення тих або інших фактів; 2) збудження у допитуваного інтересу до спілкування і його результатів – повідомлення про виявлені та наявні докази, наголошення при допитах підозрюваного (обвинуваченого) на пом'якшуючих вину обставинах, і т.ін.; 3) збудження емоційного стану шляхом звернення до почуттів честі, сорому, жалю. Такі прийоми найбільш ефективні при відмові від свідчень, при допитах осіб, що знаходяться в стані депресії, апатії та ін.; 4) дія позитивними якостями особи слідчого, судді – ввічливістю, справедливістю, доброзичливістю. Спроби принизити, образити, зачепити самоповагу допитуваного створюють смисловий і емоційний бар'єри, а не стимулюють відвертість, яка сприяє психологічному контакту [200, с. 156].

В.Г. Лукашевич називає наступні прийоми встановлення психологічного контакту: 1) створення належної обстановки допиту; 2) допит наодинці; 3) коректна поведінка слідчого як представника держави, що виконує важливі суспільні функції; 4) демонстрація доброзичливості, неупередженого відношення до допитуваного, збудження інтересу до слідчого як партнера по спілкуванню; 5) демонстрація вміння вислухати до кінця, не підвищувати голос; 6) проведення попередньої бесіди на відверту тему; 7) роз'яснення цілей і завдань допиту; 8) створення обстановки, що збуджує інтерес до допиту і його результатів [201, с. 165-167].

Заслуговує на увагу підхід В.Ю. Шепітька, який визначає дві системи тактичних прийомів. Перша з них сприяє адаптації до обстановки допиту і усуненню небажаних станів психіки допитуваного, друга – стимулює установку на необхідність спілкування.

Перша система включає наступні тактичні прийоми: 1) уточнення даних анкетно-біографічного характеру; 2) бесіда на відверту тему або таку, яка цікавить допитуваного чи не відноситься до предмету допиту; 3) демонстрація слідчим обізнаності про обставини життя допитуваного, його потреби, інтереси.

Система тактичних прийомів, що стимулюють установку допитуваного на необхідність спілкування, включає наступні: 1) роз'яснення важливості повідомлення правдивих свідчень; 2) переконання в необхідності надання допомоги органам розслідування; 3) роз'яснення суті наслідків вчиненого злочину або можливості їх виникнення в майбутньому; 4) показ фотознімків (предметів), пов'язаних із вчиненням злочином і його наслідками; 5) використання позитивної оцінки особи допитуваного, її окремих якостей [202, с. 138-140].

Розвиваючи зазначені підходи науковців, на основі одержаних емпіричних даних та аналізу юридичної пропонуємо наступні рекомендації щодо проведення допитів:

1. Однією з важливих умов встановлення психологічного контакту є вміння слухати. Ніщо так не привертає людину, а в даному випадку підозрюваного, як уважне та зацікавлене слухання. Цей фактор позитивно впливає на хід допиту, активізуючи у підозрюваного прагнення до спілкування.

2. Незнайома обстановка може загальмувати процеси мислення, що перешкоджатиме дачі підозрюваним вичерпних показань. Створення комфортних умов під час допиту є необхідним елементом не лише суто тактичного, а й морально-етичного характеру, адже тільки вдало обрані слідчим тактичні прийоми проведення допиту підозрюваного сприятимуть стимулюванню надання ним правдивих показань щодо відомих йому фактів.

3. Під час вивчення особи підозрюваного значну допомогу слідчому може надати спеціаліст-психолог. Психолог може допомогти визначити особливості психічних процесів, властивостей і станів допитуваного,

встановити риси характеру, інтелектуальні здібності, можливі зміни лінії поведінки тощо, а також рекомендувати способи та прийоми, за допомогою яких можуть бути виявлені окремі психологічні якості підозрюваного, запропонувати запитання, які доцільно поставити з метою встановлення контакту та отримання важливої інформації. Також психолог може допомогти зібрати матеріали для направлення на експертизу у випадку підозри на неосудність або обмежену осудність підозрюваного.

4. Використання запитань різних видів (уточнюючих, контрольних, деталізуючих, нагадуючих) допомагає слідчому отримати повні і такі, що відповідають істині, показання. При цьому особливу увагу потрібно звертати на формування запитань – вони повинні мати чітку форму, бути доступними і зрозумілими, не вживати складні терміни, не використовувати постановку запитань, що мають елементи навіювання (навідні питання).

5. Необхідно критично оцінювати отриману під час допиту інформацію, співставляючи її з доказами та оперативно-розшуковими даними; акцентувати увагу допитуваного на наявних у кримінальному провадженні доказах з метою попередження неправди, відмови від дачі показань, обмови і самообмови.

Отриманню корисної інформації багато в чому сприяє попереднє складання переліку питань. Підготовка і проведення допиту повинні включати володіння всією інформацією, що має відношення до справи. Т. Адамс виділяє дві форми побудови допиту: оповідну і відповідь на запитання. В першому випадку допитуваному пропонують викласти свідчення у вигляді розповіді, яку лише зрідка переривають питаннями; друга форма побудови допиту передбачає його проведення за чітко сформульованим переліком конкретної низки питань [203, с. 19-22].

Як показує практика розслідування грабежів, показання, які дають підозрювані по розслідуваним грабежам, в переважній більшості не відповідають дійсності. Причиною цього можуть бути умисне замовчування фактів, намагання ввести слідство в оману, або в силу об'єктивних чи

суб'єктивних причин допитуваний невірно висвітлює факти. У таких випадках слідчий повинен намагатися подолати його негативну позицію, обравши правильну тактику допиту.

Першим кроком у цьому напрямі повинно бути звернення до позитивних якостей допитуваного з метою критичної оцінки вчиненого ним, усвідомлення власної вини, а також невідворотності покарання за вчинене кримінальне правопорушення. Крім того, слідчий повинен зосередити увагу на з'ясуванні можливих причин, що заважають підозрюваному сказати правду. Для цього допит може бути навіть перерваний, якщо необхідні дані не були зібрані під час його підготовки.

Заслуговує на увагу також методика проведення допитів підозрюваних співробітниками поліції США, описана в монографії Т. Адамса “Дії поліції по охороні громадського порядку”. Так, для отримання достовірних конкретних даних допитуваному пропонується повторити свою розповідь декілька разів. Якщо свідчення хибні, то при повторенні допитуваний робитиме помилки [203, с. 19-22].

Під час допиту підозрюваних, які дають неправдиві показання, пропонуємо застосовувати наступні тактичні прийоми:

- створення уявлення про обізнаність слідчого в обставинах учиненого злочину. Слідчий в ході допиту навмисно повідомляє допитуваному сукупність фактів, які розкривають обставини і окремі деталі вчинення протиправного діяння, про які слідчому відомо достеменно. Здивувавшись знанням подробиць, допитуваний може дійти висновку, що слідчому відомо все, і дача неправдивих показань у цій ситуації є марною;

- максимальна деталізація показань з метою використання внутрішніх суперечностей у показаннях допитуваного. Дія прийому полягає у тому, що підозрюваному дуже складно обміркувати неправдиві свідчення до найдрібніших деталей. Слідчий, знаючи, що допитуваний дає неправдиві показання, дає йому можливість висловитися, щоб він сам дійшов до протиріч зі своїми твердженнями або із зібраними доказами. Навіть незначні

суперечності при їх професійному пред'явленні можуть повністю викрити злочинця;

– використання або створення стану емоційної напруженості. Якщо допитуваний відмовляється від дачі показань або дає неправдиві свідчення, перебуваючи при цьому в спокійному, врівноваженому стані, буде доцільно шляхом повідомлення певної інформації (наприклад, про затримку співучасника) або пред'явлення речових доказів викликати у нього емоційну напруженість;

– відволікання уваги – для отримання правдивих показань слідчий «присипляє» пильність допитуваного. З цією метою слідчий не акцентує увагу на головному питанні, з приводу якого йому важливо отримати правдиві показання, нібито розчиняючи його в числі інших питань, що не мають в даному випадку суттєвого значення, і таким чином намагається отримати розрізнені правдиві показання;

– використання ефекту раптовості, а також постановка запитань, які підсилюють психологічну дію доказів. Даний тактичний прийом знижує здатність допитуваного орієнтуватися в ході допиту і призводить до того, що він починає «проговорюватися», надаючи правдиві свідчення.

Зрозуміло, що, намагаючись отримати правдиві показання, неприпустимо тиснути на потерпілого, використовувати погрози, шантаж, залякування. Ці прийоми не лише не дадуть позитивного результату, а ще й більше ускладнять ситуацію.

Тактико-психологічний вплив прийомів допиту значно посилюється, якщо він здійснюється в рамках тактичної операції, тобто проводиться в комплексі з одночасним допитом двох та більше осіб, впізнанням, а також із різними оперативно-розшуковими заходами, послідовність яких залежить від конкретної слідчої ситуації.

Допит потерпілих.

Вивчена слідча практика показує, що на початковому етапі розслідування грабежів необхідна й достовірна інформація про вчинений

злочин в більшості випадків отримується за допомогою допиту потерпілого, який має найбільш повні відомості про подію злочину. Саме за допомогою допиту потерпілого майже по кожному розслідуваному грабежу отримується найбільша кількість доказів, необхідних для встановлення істини.

Допит потерпілого має певну специфіку. Особливістю показань будь-якого потерпілого, як зазначає В.В. Пясковський, є те, що вони виходять від людини, особисто зацікавленої у результатах розслідування. Ця зацікавленість має дві сторони: з однієї – прагнення потерпілого до розкриття злочину, а з другої – причина можливої його необ'єктивності [204, с. 147]. Показання потерпілого, як правило, відрізняються підвищеною емоційністю та схильністю до перевищення тяжкості вчиненого відносно нього посягання, через це дуже важливо звертати увагу на особисті якості потерпілого, особливості його поведінки, невербальні засоби комунікації (міміку, жести), що дозволить певною мірою робити висновки щодо правдивості його показань.

На хід та результати допиту потерпілого мають вплив як суб'єктивні, так і об'єктивні чинники: серед них – глибоке вивчення слідчим матеріалів кримінального провадження, врахування індивідуальних особливостей особи потерпілого, його першого враження від слідчого, самої психологічної обстановки, в якій відбувається спілкування [205, с. 42].

Важливим моментом при підготовці до проведення допиту потерпілого є визначення часу і місця його проведення. Допит потерпілого при розслідуванні грабежу слід проводити якнайшвидше після події, оскільки з плином часу збільшується можливість втрати і викривлення сприйнятого. Через деякий час потерпілий може не згадати окремі деталі події або інакше оцінити причини події, мотиви своєї поведінки або поведінки осіб, які на нього напали, а також може приховати важливу інформацію внаслідок впливу на нього підозрюваних, їх родичів, знайомих [206, с. 436]. Звідси випливає, що чим раніше потерпілий буде допитаний про відомі йому

обставини вчиненого злочину, тим більше ймовірності, що від нього будуть отримані повні і достовірні показання.

Однак, необхідно враховувати, що факт викрадення майна, особливо у поєднанні з насильством або погрозою його застосування, окрім завдання матеріальних збитків, викликає у потерпілого стан хвилювання, обурення, розгубленості, пригніченості. Тому не рекомендується проводити допит особи, яка знаходиться в підвищено-емоційному стані, крім виняткових випадків, які не терплять зволікання. З урахуванням стану потерпілого, його допит може бути проведений через певний проміжок часу. При цьому, як зазначає Д. А. Патрелюк, нервові збудження поступово зникне, а замість сумбурних емоційних висловлювань потерпілий логічно і детально зможе розповісти про факт учинення незаконного заволодіння [207, с. 130].

У деяких випадках через два-три тижні доцільно провести додатковий допит потерпілого. З психологічної точки зору саме цей строк є оптимальним для правильного відтворення події, сприйнятої в період емоційної напруги [210].

Зазначимо, що недоцільно допитувати потерпілого, який перебуває в стані алкогольного або наркотичного сп'яніння. Стан такого сп'яніння послаблює гальмові реакції й сприяє фантазуванню. З таким потерпілим необхідно провести бесіду, щоб одержати відомості для пошукової роботи, а допит варто провести після того, як він прийде в нормальний стан [206].

За загальним правилом допит потерпілого проводиться за місцем провадження досудового розслідування (ст. 224 КПК України), однак він може проводитися і в місці перебування особи, яка підлягає допиту (на місці події, в лікарні тощо). У будь-якому випадку слідчий повинен прагнути, щоб місце відповідало вимогам, які пред'являються до обстановки допиту, – було зручним для проведення цієї слідчої (розшукової) дії, сприяло встановленню психологічного контакту з допитуваним, зосередженості його уваги на предметі допиту, забезпечувало збереження слідчої таємниці [210].

Крім правових положень, які визначають порядок і умови допиту, важливу роль відіграють також морально-етичні правила поведінки. В. Бортник справедливо зазначає: «Доброзичливість, стриманість, ставлення до допитуваного з повагою – обов'язкові атрибути професійної етики слідчого ..., що сприяють встановленню необхідного психологічного контакту з особою. Це застерігає від заподіяння моральної шкоди допитуваній особі» [208, с. 51]. Велику роль в цьому відіграють особистісні якості слідчого, його інтелект, пам'ять, інтуїція, гуманність, наполегливість, пріоритети закону та істини в його діяльності. У своїй роботі він поєднує функції соціолога, педагога та психолога, основним критерієм для нього має бути прагнення до справедливості.

Зазначимо, що велику роль при встановленні психологічного контакту відіграють індивідуальні особливості потерпілого. Так, за рівних умов контакт швидше буде встановлений з людиною товариською, рухливою, оптимістично налаштованою, аніж з людиною замкнутою, песимістично налаштованою, недовірливою.

Після встановлення психологічного контакту з потерпілим, слідчий пропонує розповісти відомі йому обставини вчиненого грабежу. Доцільність вільної розповіді обґрунтовується тим, що слідчий не завжди уявляє, якою важливою інформацією та в якому обсязі володіє потерпілий. Під час вільної розповіді розкриваються індивідуально-психологічні особливості сприйняття потерпілим злочинної події, а також його здатність до логічного відтворення того, що відбулося. Як правило, слідчий не повинен переривати розповідь потерпілого запитаннями. Лише у випадках, коли допитуваний значно відхилився від предмету допиту, він повинен запропонувати потерпілому триматися ближче до суті [209, с. 360]. Необхідно підкреслити, що таке переривання розповіді потерпілого повинно здійснюватися в тактичній формі та без тиску на нього в частині отримання бажаних для слідчого показань.

По закінченню вільної розповіді доцільно задавати питання про факти і деталі, які вимагають уточнення й конкретизації, а також з метою усунення

певних протиріч. До основних вимог, які пред'являються до постановки запитань потерпілому, можна віднести: а) запитання повинно бути конкретним, лаконічним і не дозволяти при цьому двозначного тлумачення; б) необхідно уникати запитань, які містять в собі вказівку на відповідь; в) запитання формуються з урахуванням рівня розвитку (фізичного, розумового і культурного) допитуваного.

Під час допиту потерпілого по аналізованій категорії проваджень особливу увагу слід приділити отриманню відомостей про викрадене майно, інформацію про злочинця, застосоване насильство, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погрозу застосування такого насильства. Крім того, важливо з'ясувати питання, що стосуються поведінки потерпілого під час учинення грабежу: чи кричав, гукав на допомогу, намагався тікати, чинив опір, якщо так, то які сліди опору могли залишитись на тілі і одязі злочинця (розриви одягу, садна, синці, подряпини, сліди від укусів тощо) [210].

Результат розслідування грабежу багато в чому залежить від того, наскільки повні і правдиві свідчення дає потерпілий під час допиту. Правдиві свідчення - це такі, які даються з щирим бажанням розповісти все, що відомо допитуваному про подію злочину, і в такому обсязі, в якому він свого часу сприймав той або інший факт. Якщо правдиві показання з самого початку є достатньо повними і достовірними, то це найбільш сприятливий варіант допиту, але не найпоширеніший. Навіть у правдивих свідченнях відомості, що повідомляються, можуть виявитися недостовірними або неповними через наступні причини:

- а) добросовісна помилка при сприйнятті події;
- б) неповнота сприйняття;
- в) "нашарування", що утворилися в процесі "зберігання" сприйнятої інформації в пам'яті;
- г) природні процеси забування;
- д) суб'єктивні недоліки відтворення [210, с. 249].

У тих випадках, коли свідчення потерпілого правдиві, але виявились недостовірними або неповними, слідчому необхідно визначити можливу добросовісну помилку, що виникла при сприйнятті події, або неповному сприйнятті, відсіяти можливі "нашарування", допомогти відновити в пам'яті забуту інформацію. Щоб пригадати істотні деталі певної події, можна рекомендувати допитуваному згадати якомога більше різних суміжних обставин, завдяки чому може "спливати" в пам'яті і важлива забута деталь. Напевно кожна людина зіштовхувалася з ситуацією, коли якась певна обставина несподівано пригадується за допомогою методу асоціацій та аналогій. А отже, змусити "спрацювати" таку асоціацію можливо за допомогою перебирання в пам'яті різноманітних обставин, деталей, котрі якимось чином відносяться до події, що цікавить.

Визначаючи тактику допиту деяких потерпілих, необхідно також враховувати їх можливу віктимну поведінку (перебування у нетверезому вигляді, нерозбірливість у знайомих, необачність, легковажність і т.д.), яка створює сприятливі умови для вчинення злочину, а також зумовлює мотиви й способи приховування того, що сталося. Бажаючи приховати свою аморальну поведінку, такі потерпілі можуть частково або повністю спотворити окремі обставини злочинної події, або зовсім промовчати про них [90].

У даному випадку виникають конфліктні ситуації, при яких слідчому необхідно роз'яснити потерпілому про відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань. Для вирішення цієї конфліктної ситуації доцільно застосувати також наступні тактичні прийоми допиту: заклик до почуття совісті, сумлінному виконанню своїх громадянських обов'язків; максимальна деталізація показань; вплив на позитивні якості особистості допитуваного; використання протиріч в його показаннях. Показання потерпілого, який перебував у момент скоєння злочину в стані сп'яніння, слід оцінювати критично і перевіряти більш уважно [90].

Значно складнішою є ситуація, коли потерпілий дає наперед неправдиві показання. У цьому випадку зусилля особи, яка допитує

направляються на подолання установки потерпілих на дачу неправдивих показань і викриття в неправді. З цією метою використовуються різні тактичні прийоми, розроблені науковцями [211, с. 22–25; 212, с. 25–55], які викривають допитуваного в неправді. До них відносяться: роз'яснення ситуації, яка склалася; аналіз положення, у якому може опинитися допитуваний у випадку дачі неправдивих показань; деталізація показань для виявлення протиріч; використання доказів, наявних у кримінальному провадженні; з'ясування контрольних обставин, які дозволяють перевірити істинність повідомлюваних відомостей; повторний допит по раніше досліджених питаннях; проведення допиту в присутності інших осіб, наприклад, спеціаліста-психолога.

Перелік таких прийомів може бути значно ширшим, їх вибір залежить від слідчого, від особи допитуваного й від сформованої наявної слідчої ситуації.

З урахуванням результатів проведеного опитування працівників слідчих підрозділів та вивчення кримінальних проваджень, аналізу думок науковців спробуємо надати дієві рекомендації щодо проведення допитів потерпілих по аналізованій категорії кримінальних правопорушень:

1. При першому допиті потерпілого слідчому слід враховувати стан психологічного напруження потерпілого, викликаного перенесеним психічним потрясінням, що не може не відбитися на оцінюванні події останнім. Допомагає вийти з цього стану створення обстановки спокою і впевненості у покаранні винних, а також проведення бесіди на відволікаючу тему. Після того, як потерпілий заспокоїться, слідчий повинен роз'яснити, що від правдивості та повноти його розповіді залежить кінцевий результат розслідування.

2. Під час підготовки до допиту потерпілого значну допомогу слідчому може надати спеціаліст-психолог. Психолог може допомогти визначити особливості психічних процесів, властивостей і стану допитуваного, встановити можливі зміни лінії поведінки, запропонувати

запитання, які доцільно поставити з метою встановлення психологічного контакту та отримання важливої інформації. Його допомога може бути ефективною і у виборі найбільш сприятливого моменту, а також місця для проведення допиту.

3. Вдалим тактичним прийомом допиту потерпілого є вільна розповідь, в ході якої потерпілий докладно, без обмежень часу та деталізуючих запитань, повідомляє інформацію про подію злочину в хронологічному порядку та логічному розвитку. У випадках дачі неправдивих показань слідчий повинен намагатися подолати негативну позицію допитуваного, використовуючи при цьому арсенал тактичних прийомів, спрямованих на його викриття. Найбільш сильну психологічну дію у таких випадках має максимальна деталізація показань з метою використання протиріч між показаннями допитуваного і іншими доказами.

4. Під час опитування доцільно використовувати звуко- або відеозапис. Застосування такого запису запобіжить втраті важливих відомостей внаслідок можливого забування потерпілим яких-небудь важливих фактів та зіграє значну роль у випадку зміни потерпілим своїх попередніх показань [210].

Важливо відзначити, що проблемним питанням розслідування грабежів є їх рецидивний характер. Як вже було зазначено у попередньому розділі дисертаційного дослідження, на момент притягнення до кримінальної відповідальності більше половини (72,7 %) грабіжників раніше вже мали судимість.

Ми вважаємо, що до факторів, які сприяють повторному вчиненню грабежів, в першу чергу, слід віднести досить низький рівень розкриття аналізованого виду злочинів (в середньому не більше 40 %). Безкарність може стати вирішальним чинником у здійсненні так званої злочинної кар'єри та переході до більш тяжких форм злочинних проявів з метою незаконного збагачення.

По-друге, велика кількість осіб, що вчинили грабежі, були звільнені від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України (36,1 %) або умовно-достроково (4,4 %). У багатьох випадках було призначено більш м'яке покарання, ніж передбачено законом. Зазначена правова оцінка судами тяжкості вчиненого злочину, особи винного та інших обставин кримінальної справи, з одного боку, свідчить про те, що особи, які вчинили грабежі заслуговують на гуманістичне ставлення та економію кримінальної репресії в межах, достатніх для їх виправлення та запобігання вчинення повторних злочинів. З іншого боку, подібне масове звільнення грабіжників від відбування покарання навряд чи сприяє як загальній, так і спеціальній превенції кримінального покарання. Злочинці не завжди належним чином усвідомлюють поблажливе ставлення судів. Безкарність може стати вирішальним чинником у здійсненні так званої злочинної кар'єри та переході до більш тяжких форм злочинних проявів з метою незаконного збагачення [40].

На рецидивний характер вчинення грабежів також впливає те, що ресоціалізація в місцях позбавлення волі відбувається на досить низькому рівні, а після відбування покарання особа, як правило, потрапляє у скрутне становище і не має можливості реалізувати себе у суспільно-корисному напрямі. Далеко не другорядна роль у нездатності відновити суспільно прийнятний статус після засудження належить соціальній дезадаптації таких осіб, інтелектуальній і вольовій пасивності, не баченні власних доленосних перспектив, байдужості до суспільних норм [169].

Небажання чи нездатність дотримуватись нормативів раніше засудженими призводить до морального конфлікту чи правопорушення, причому причина цього може критися як в особливостях особистості, так і в самому суспільстві. Будучи знехтуваною позитивно орієнтованою соціальною групою, особа стає членом неформальної соціальної групи, суспільна спрямованість якої може варіювати у досить широких межах. Як стверджують В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко, Я.Ю Кондратьєв та інші, це ще

раз підтверджує безпідставність тез про біологічну, наслідувану схильність до вчинення злочинів з посиланням на високу частоту антисуспільних проявів у дітей, батьки яких були злочинцями; річ тут у своєрідній негативній "соціальній спадковості" — звичок, традицій, усього способу життя завдяки наслідуванню, навіюванню, переконанню та іншим механізмам впливу [171, 198].

Підводячи підсумок, зазначимо, що огляд місця події, допит підозрюваного, потерпілого, свідків під час розслідування грабежів, в більшості випадків, є досить інформаційно наповненими та психологічно напруженими слідчими (розшуковими) діями, за допомогою яких визначаються напрями подальшого розслідування. Творчий підхід слідчого до проведення зазначених дій, знання психології особистості у поєднанні з суворим дотриманням норм кримінально-процесуального законодавства є гарантією забезпечення законності, швидкого і повного встановлення істини, викриття винних та відшкодування завданої злочином шкоди, захисту прав і свобод людини.

3.2. Використання спеціальних психологічних знань при розслідуванні грабежів

Під час розслідування грабежів майже завжди виникає необхідність використання спеціальних психологічних знань, якими не володіють особи, що здійснюють досудове розслідування таких кримінальних правопорушень. Правовою підставою використання спеціальних психологічних знань в ході розслідування грабежів є норми кримінального процесуального законодавства України, які, на жаль, не встановлюють чітких критеріїв з даного напрямку. Відповідно ця обставина впливає, наприклад, на визначення того, які саме психологічні знання необхідно відносити до спеціальних.

У юридичній літературі під спеціальними знаннями розуміють такий вид знань, який виходить за межі звичних, побутових знань, дає можливість, за всіх інших умов, здійснювати грамотне й справедливе правосуддя. Спеціальними знаннями в кримінальному судочинстві є знання і навички, одержані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, які використовуються визначеними законом учасниками процесу в межах наданих кожному з них повноважень для вирішення, за певною процедурою, процесуальних завдань [213, с. 4].

Спеціальними ми називаємо знання, які не є загальновідомими, акумульованими в життєвому досвіді кожної, здатної розумно діяти, людини. У даному сенсі кожне наукове знання - спеціальне. Повною мірою це відноситься і до психології. Більш того, при проведенні психологічного дослідження спеціальними будуть не лише самі знання, що використовуються, а й способи їх застосування (методики), критерії вибору психологом методик в конкретному дослідженні [124].

Психологічні знання – це система відомостей про закономірності виникнення і розвитку психіки, психічні явища, процеси, стан, спілкування, поведінку, діяльність людини. Психологічні знання, що використовуються у кримінальному процесі, є відносно завершеною, хоча і динамічною системою. З їх допомогою пізнаються окремі факти і явища, що цікавлять працівників оперативних підрозділів, слідство, прокурора, суд, захист.

Тобто, в межах окремого кримінального провадження встановлюються нові знання про особистість, кримінальне правопорушення, підозрюваних та інших учасників процесу, які підлягають психологічному дослідженню. Психологічним пізнанням у кримінальному процесі є процес цілеспрямованого відображення об'єктивних проявів психіки, особистості, конкретної особи чи психічного складу поведінки, діяльності, який здійснюється за допомогою пізнавальної діяльності обізнаної особи.

М. В. Костицький зазначає, що спеціальні психологічні знання є одним з різновидів знань про людину, які можуть використовуватись у судочинстві для виконання його завдань. Вони нерозривно пов'язані з психологічною наукою, її галузями як своєю базою [214, 215].

На думку Ф. С. Сафуанова, спеціальні психологічні знання – це психологічні теоретичні та методологічні знання про закономірності, механізми, структуру і особливості протікання психічної діяльності людини, що мають юридичне значення, одержані в результаті спеціальної професійної психологічної підготовки, які використовуються при розслідуванні та судовому розгляді справ з метою сприяння встановленню істини у справі [216, с. 8].

Дослідники стверджують, що знання психолога можна використати на різних етапах процесу у трьох формах, до яких належать: психологічна консультація, участь спеціаліста-психолога у процесуальних діях та експертне психологічне дослідження. За необхідності використання спеціальних психологічних знань слідчому та суду у кожному конкретному випадку доводиться вирішувати, в якій формі це слід зробити. Основною формою використання спеціальних психологічних знань є судово-психологічна експертиза та комплексні з нею види судових експертиз.

На основі проведеного дослідження зазначимо, що найбільш характерними напрямками використання спеціальних психологічних знань під час розслідування грабежів є наступні:

проведення судово-психологічних та комплексних психолого-психіатричних експертиз;

консультативна допомога в проведенні слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових заходів за участю осіб, які мають дефекти, патологічні зміни психіки;

визначення ролі кожного з учасників групового правопорушення (лідер, «слабка ланка» тощо), що важливо під час розслідування групової злочинної діяльності;

участь в якості педагога під час допиту неповнолітнього та малолітнього свідка, потерпілого, підозрюваного;

вироблення тактики окремих слідчих (розшукових) дій з урахуванням індивідуальних особистісних характеристик осіб, які цікавлять слідчого;

складання «психологічного портрета» правопорушника та потерпілого;

участь у розробці соціально-психологічних портретів і розшукових «профілів» осіб, які вчинили серійні пограбування для забезпечення цілеспрямованого розшуку;

допомога слідчому під час формулювання питань в ході призначення судово-психологічної експертизи та комплексних психологічних експертиз;

допомога у вирішенні конфліктів і бар'єрів спілкування, ослаблення і припинення протидії розслідуванню.

До загальних умов допустимості застосування спеціальних психологічних пізнань у кримінальному судочинстві відносяться: а) відповідність застосування прийомів і методів діючому законодавству; б) етична допустимість таких прийомів і методів; в) наукова обґрунтованість і експериментальна достовірність використовуваних положень і висновків; г) неприпустимість виходу за межі компетенції і застосування спеціальних психологічних пізнань для відповідей на правові питання (мотив, мета, вина тощо) [217, с. 420].

Розглянемо більш детально найбільш поширені та перспективні форми використання психологічних знань під час досудового розслідування грабежів.

Судово-психологічна експертиза. Судово-психологічна експертиза, як вид самостійного експертного дослідження, пройшла у своєму розвитку складний шлях: від спроб адаптувати до потреб юридичної дійсності дані експериментальної психології до спроб створення (приблизно – після 1966 року) власної теорії судово-психологічної експертизи. Цей процес тісно пов'язаний з розвитком загальної експериментальної психології і продовжується по теперішній час [218, с. 105].

Предметом судово-психологічної експертизи визначають питання про діяльність осіб, індивідуально-психологічні властивості яких не виходять за межі норми (особливості сприйняття певних явищ за даних умов, здатність адекватно їх оцінювати, особливості реагування на екстремальні ситуації тощо) [219, с. 224].

Теорія і практика судової психології і судово-психологічної експертизи у відповідності з їх предметом і колом вирішуваних завдань розробили комплекс основних питань, які підлягають встановленню під час проведення судово-психологічної експертизи. Така експертиза може бути призначена для вирішення питань, серед яких виділяють три групи: 1) питання, пов'язані з психічними властивостями і особливостями особи; 2) питання, що стосуються впливу на психіку різноманітних умов і пов'язаних з ним станів людини в момент розслідуваної події; 3) питання, пов'язані з особливостями перебігу психічних процесів у даної особи [82].

Розглянемо ці групи питань детальніше стосовно розслідування грабежів. Під час розслідування таких кримінальних правопорушень шляхом розв'язання експертом питань, вирішення яких безпосередньо впливає з вивчення властивостей особи і дозволяє одержати про неї істотну інформацію, можна встановити: а) загальну психологічну характеристику підекспертної особи (темперамент, характер, нахили, потребо-мотиваційну сферу тощо); б) психічні властивості особи, які мають яскраво виражений характер і можуть справляти істотний вплив на її поведінку (запальність, замкненість, крайня обережність тощо); в) домінуючі мотиви поведінки даної особи; г) вид пам'яті, який є переважаючим у даної особи; г) можливість особи, виходячи з її індивідуально-психологічних особливостей, сприйняти певний звук, запах, колір, швидкість руху об'єкта; д) наявність у конкретної особи вікових та індивідуальних особливостей, що можуть вплинути на об'єктивність її показань; е) як міг вплинути психічний стан суб'єкта в момент сприйняття події на правильність сприйняття, запам'ятовування, відтворення фактів, що мають значення для справи; є) можливість особи,

перебуваючи у певному психічному стані, передбачати наслідки своїх дій; ж) наявність в особи ознаки не пов'язаного з душевним захворюванням розумового відставання, і в чому вони виявляються, якими є ступінь і форма відставання; з) здатність підозрюваного, враховуючи рівень і особливості його розумового розвитку, правильно розуміти значення своїх конкретних дій та їх наслідків; и) можливість підозрюваного, за станом його психіки, усвідомлювати значення своїх дій або керувати ними; і) яким чином індивідуально-психологічні особливості, умови соціального проживання, мотиваційні чинники вплинули на емоційний стан і психічне здоров'я [219, с. 225].

Якщо в ході розслідування грабежу, психічне здоров'я особи не викликає сумнівів або воно встановлене судово-психіатричною експертизою, але є підстави для висновку про його розумову відсталість, то шляхом проведення судово-психологічної експертизи можна встановити: а) наявність у підозрюваного відставання в розумовому розвитку; б) можливість зі встановленим відставанням у розвитку повною мірою усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними; в) наявність відхилення у розвитку підекспертної особи порівняно з нормальним для даного віку; г) рівню розвитку якого віку відповідає розвиток особи [219, с. 228].

Наявність сенсорної недостатності (глухота, німота, сліпота, глухонімота, туговухість тощо) обумовлює особливості сприйняття, запам'ятовування і відтворення сприйнятого, а в цілому – якісну своєрідність психічного розвитку й діяльності. Тому, під час розслідування грабежів шляхом проведення судово-психологічної експертизи щодо такої категорії осіб можна встановити: а) особливості пізнавальної діяльності досліджуваної особи (сприйняття, запам'ятовування, відтворення сприйнятого); б) стан органів чуттів, що компенсують фізичні недоліки цих осіб, і особливості їх участі у пізнавальному процесі; в) якою мовою (дактильною, жестомімічною) найкраще володіє глухонімиї; г) де найдоцільніше, з психологічної точки зору, провести допит даної особи, якими можуть бути

тривалість і темп допиту; г) чи не симулює дана особа перелічені сенсорні недоліки [219, с. 229].

Під час розслідування грабежів є недопустимим проведення судово-психологічної експертизи з метою безпосереднього вирішення питань про мотив і мету кримінального правопорушення, можливості обмови і самообмови, оскільки ці та аналогічні їм питання, будучи або питаннями права, або питаннями, які не потребують для їх вирішення спеціальних психологічних знань, повністю охоплюються сферою діяльності слідчого та суду. Під час розслідування грабежів не можна відносити до компетенції судово-психологічної експертизи вирішення питання про вірогідність показань допитуваних осіб, їх неправдивість або щирість.

На думку науковців, явним виходом за межі компетенції названої експертизи є також постановка питання про те, чи не вплинула тактика допиту, яку застосував слідчий, на достовірність показань. До предметної сфери судово-психологічної експертизи належать не показання свідків, потерпілих, обвинувачених, а особливості перебігу психічних процесів у осіб, які дають показання, вплив цих особливостей на адекватне сприйняття того чи іншого факту [219, с. 224].

На думку В. В. Нагаєва, під час аналізу протиправної діяльності особи в складі групи не можна обмежуватися тільки кримінально-правовою класифікацією співучасті. Необхідна формалізація, вимір і психологічне вивчення різних характеристик кримінального угруповання. В ході цього, істотного значення набуває дослідження міжособистісних відносин у такій групі, коефіцієнт самостійності дій членів угруповання, коефіцієнт взаємного впливу й домінування членів групи, роль окремого учасника в певному епізоді, інтегрованість групи й ін.

Таке дослідження проводиться у випадках, коли кримінальне правопорушення вчинене групою осіб (від двох і більше) і підозрювані дають суперечливі відомості про роль кожного у вчиненні інкримінованого їм діяння, про те, хто є лідером угруповання. Під час наявності суперечливих

показань, таке дослідження дасть ймовірний висновок, тобто у висновку буде зазначений можливий лідер угруповання. Висновок експерта-психолога базується на: а) аналізі матеріалів кримінального провадження, зокрема, даних про розподіл ролей підозрюваних під час вчинення протиправних діянь; б) результатах експериментально-психологічного дослідження усіх членів угруповання, включаючи відомості про інтелектуальні особливості, особистісні характеристики, систему відношення до різних соціальних цінностей, міжособистісні відносини у групі; в) результатах порівняльного аналізу отриманих даних [220, с. 295-296].

Погоджуємося з В. Г. Гончаренком, що висновки експертів-спеціалістів у галузі психології, психіатрії, медицини, криміналістики, надані ними у межах своєї компетенції, можуть і повинні широко використовуватись як непрямі докази для обґрунтування висновків щодо суб'єктивних моментів грабежу в обвинувальному акті та вироку суду [221].

Між тим, проведений нами аналіз кримінальних проваджень та судової практики щодо грабежів засвідчує наявність наступних недоліків у вивченні особистості обвинуваченого:

- не встановлюються психологічні властивості, що відіграють суттєву роль у вчиненні злочину;
- вивчення особистості обмежується заповненням анкетних даних та характеристикою з місця роботи/проживання, як правило – суто формальною. При цьому лише у 30,6 % кримінальних проваджень наявна характеристика винного за місцем проживання та у 21,8 % – за місцем роботи (навчання);
- більшість обвинувальних висновків не містять даних про особу, в тому числі й тих, що свідчили б на користь пом'якшення/обтяжування покарання (ці обставини також перераховуються формально);
- не визначається мотивоутворююча складова особистості (агресивність, імпульсивність тощо).

Наявність психологічних компонентів у кримінальній нормі не свідчить про необхідність обов'язкового проведення судово-психологічної експертизи. Між тим, дотримання принципу індивідуалізації покарання в значній кількості випадків цього вимагає. Якщо конкретизувати цю тезу, то судово-психологічна експертиза при грабежах може бути проведена для експертного встановлення:

- властивостей особистості, що є закономірними чи випадковими при прийнятті рішення про вчинення злочину;
- властивостей особистості, важливих для визначення здатності керувати поведінкою в конкретних випадках;
- властивостей особистості, значущих для прогнозування рецидиву вчинення злочину та визначення програми корекційного впливу;
- психологічної структури злочинної групи, групової ієрархії, специфіки внутрішньогрупових відносин, статусно-рольових особливостей та їх впливу на вчинення злочину конкретним учасником групи;
- психологічних причин зміни свідчень (після завершення первісного стресового стану винна особа створює модель злочину, більш сприятливу для себе).

За допомогою проведеного дослідження нами було встановлено, що у випадках вчинення грабежів судово-психологічна експертиза, як правило, не призначається. У 5,4 % випадків має місце призначення комплексної психолого-психіатричної експертизи з метою визначення осудності підєксперної особи.

У зв'язку з цим ми вважаємо, що спеціальні психологічні знання при грабежах використовуються не в повному обсязі, що є значним недоліком і потребує врахування при розкритті і розслідуванні цього виду злочинів. Мета експертного дослідження не обмежується констатацією наявності або відсутності ознак психічних розладів. Висновок експерта повинен містити детальну психологічну характеристику обстежуваної особи і має бути прийнятий до уваги слідчим або судом.

Комплексні експертизи за участю психолога. Проведення експертизи колективом експертів, під час досудового розслідування грабежів одержує все більшого поширення. Якщо для одержання відповіді на поставлені питання необхідне залучення знань із області суміжної науки, то у висновку може бути викладена пропозиція експертів-психологів призначити комплексну психолого-психіатричну експертизу. Сутність комплексної експертизи полягає у виконанні завдань, суміжних для різних класів, рядів і видів судових експертиз.

Комплексна психолого-психіатрична експертиза – це дослідження, що торкається суміжних між психологією й психіатрією проблем. Для вироблення висновку, така експертиза використовує спеціальні пізнання, що відносяться до загальних наукових дисциплін, застосовує специфічні методи, що склалися в психології й психіатрії, зіставляє й інтегрує дані психологічних і психіатричних досліджень [124].

Основними передумовами існування такого роду експертизи є наявність загальних для психології й психіатрії проблем, постійне посилення в правоохоронній діяльності тенденцій до індивідуалізованої оцінки психічних особливостей і можливостей учасників кримінального процесу (підозрюваних, свідків, потерпілих), розкриття внутрішніх механізмів їхньої поведінки в конфліктних ситуаціях [222, с. 114-125].

Психолого-психіатричні експертизи по грабежам призначаються з метою вирішення виниклих сумнівів у психічній повноцінності підозрюваних, свідків, потерпілих, а також їх осудності». Обставинами для призначення такої експертизи у кримінальних провадженнях про грабежі є :

- а) відомості про перебування підозрюваного під наглядом психоневрологічного або наркологічного диспансеру, на лікуванні в психіатричному або наркологічному лікувальному закладі, визнання по іншому провадженню (справі) неосудним та перебування на примусовому лікуванні, наявність інвалідності по психічному захворюванню;
- б) відомості про звільнення від служби в армії у зв'язку з психічним розладом;
- в)

відомості про навчання у школі для розумово відсталих; г) відомості про незвичайну або дивну поведінку обвинуваченого, підсудного у період, який передував вчиненню грабежу або в період його вчинення, не адекватна поведінка під час проведення з ним судових або слідчих (розшукових) дій; г) відомості з показань свідків, родичів, знайомих, із виробничих і побутових характеристик про особливості поведінки (недоречні висловлювання та вчинки, немотивовані приступи збудження, судомні приступи, інтелектуальну неспроможність, спроби самогубства тощо), які розглядались свідками як прояви психічних розладів; д) повідомлення особи про свої хворобливі переживання та суб'єктивні відчуття, які можуть свідчити про наявність певних розладів психічної діяльності; е) відомості про перенесені захворювання головного мозку (черепно-мозкові травми, менінго-енцефаліти, порушення мозкового кровообігу тощо) або тяжкі соматичні захворювання, які супроводжуються психічними порушеннями [219, с. 209; 223, с. 136-137].

Комплексна психолого-психіатрична експертиза призначається у відношенні підозрюваних (свідків, потерпілих), які виявляють межові стани психічного здоров'я. До них можуть бути віднесені: мінімальна мозкова дисфункція, наслідки органічного враження головного мозку, інтелектуальне недорозвинення у формі олігофренії в ступені дебільності, психопатії, неврози тощо. Тому, в ході розслідування грабежів призначати комплексну психолого-психіатричну експертизу доцільно відносно осіб, що мають граничні стани психічного здоров'я, про що можуть свідчити медична документація, показання свідків про їхню поведінку, що відхиляється від норми, а також сама поведінка підозрюваного (свідка, потерпілого) під час досудового розслідування.

Завданням комплексної психолого-психіатричної експертизи є визначення психічних аномалій, що істотно впливають на пізнавально-орієнтуючу діяльність обстежуваної особи, що можуть бути виявлені тільки на базі інтеграції психологічних і психіатричних знань. Експертиза

проводиться одночасно й спільно експертом-психологом та експертом-психіатром. Її об'єктом є особи, що проходять у кримінальному провадженні, та проявляють ознаки граничних станів: легкі ступені олігофренії, різні психопатичні стани, психопатії.

Під час розслідування грабежів на вирішення комплексної психолого-психіатричної експертизи, можуть бути поставлені наступні завдання: а) кваліфікувати психічний стан підекспертної особи (визначити тип і вид її психічної аномалії); б) з'ясувати, чи є в підекспертного такі особливості розумової діяльності, які можуть перешкоджати усвідомленню ним значення протиправних дій і керувати своїми діями в ситуації вчинення кримінального правопорушення; в) визначити ступінь впливу характерологічних особливостей обстежуваної особи на реалізацію протиправної поведінки.

Особливим різновидом патологічного ґрунту протиправної поведінки, під час вчинення кримінальних правопорушень, є стан алкогольного сп'яніння. За даними МОЗ, найчастішою причиною психічних та поведінкових розладів є вживання алкоголю та наркотиків. За 2016 рік в Україні зареєстровано 694928 людей з розладами психіки через вживання алкоголю та наркотичних засобів. Серед таких розладів: синдром залежності, хронічний алкоголізм, амнестичний синдром, психотичний розлад, розумова відсталість усіх рівнів, шизофренія, невротичні розлади та ін. [224].

Значна частина грабежів вчиняється саме в стані алкогольного сп'яніння, що характеризується поєднанням психічних і неврологічних порушень. У стані алкогольного сп'яніння істотно змінюється емоційно-вольова регуляція поведінки, при цьому неадекватно завищується самооцінка, виникає домінування зовнішніх самозахисних форм реагування, знижується поріг емоційних реакцій. Однак, слід враховувати, що перед комплексною психолого-психіатричною експертизою не можуть бути поставлені такі завдання, як: а) визначення поведінкових особливостей особи в стані алкогольного сп'яніння; б) з'ясування, чи перебувала особа під час події в стані алкогольного сп'яніння [220, с. 386].

Завданням судово-психологічної експертизи є не проста констатація наявності або відсутності тих або інших властивостей особи, а виявлення її стійких тенденцій, закономірностей розвитку особистості. Однак, інколи судово-психологічні експертизи містять лише загальні міркування, не розкривають ні індивідуально- психологічних особливостей особи підозрюваних, ні змісту їх мотиваційної сфери. Щоб їх розкрити, потрібні базові психологічні знання, певний досвід роботи в цій області, що дозволяють експертові-психологові за отриманими психологічними фактами побачити закономірності розвитку людини.

Професійно якісний рівень психологічних знань дозволяє експертові вибрати психодіагностичні методи, адекватні цілям і завданням експертного дослідження, коректно інтерпретувати отримані дані, співвіднести їх з наявними в матеріалах кримінального провадження фактами. Тільки така експертиза відповідає поставленим до неї вимогам і може бути корисною слідству. Оскільки вона є джерелом об'єктивної й необхідної інформації, то й повинна бути відповідним чином оформлена: висновок експертів повинен містити вказівки на спеціальну використану літературу, діагностичний інструментарій, аналіз матеріалів кримінального провадження, отримані дані, їхню інтерпретацію й висновки, що представляють собою узагальнені результати дослідження [225, с. 34].

Консультування фахівцем-психологом. У своїй дисертації знаний науковець В. М. Костицький писав, що «даючи консультацію, психолог не проводить дослідження головного об'єкта – особистості конкретної людини. Знайомлячись з наданою йому інформацією, психолог аналізує, синтезує, конкретизує її, тобто здійснює мислене дослідження. У цьому специфічність психологічної консультації у кримінальному процесі, відмінність її від експертизи, під час якої експерт досліджує психіку конкретної людини... Слідчий, орган дізнання з метою забезпечення завдань розслідування можуть в усній або письмовій формі звернутися до обізнаної людини за консультацією і отримати її відповідно в усній або письмовій формі» [215].

Залучення психолога до розслідування в якості консультанта допомагає співробітникам оперативного підрозділу у встановленні по «гарячим слідам» особи (осіб), що вчинили грабіж, розкрити серію пограбувань, а слідчому – обрати психологічні й тактичні прийоми під час проведення допиту підозрюваного – керівника організованої групи або виконавця, або ж корумпованої посадової особи державних органів, яка забезпечувала безпеку організованої протиправної діяльності і її членів, виконувала інші функції в кримінальному колективі [226, с. 113].

Консультації спеціаліста-психолога можуть мати характер офіційної письмової консультації, якій слід було б надати у кримінальному процесі статус документа. Разом з тим вони можуть надаватися і без офіційного письмового оформлення у тих випадках, коли стосуються питань тактики проведення слідчих дій, побудови версій, прогнозування поведінки й особистісних характеристик учасників розслідування тощо [217, с. 419].

Під час психологічного аналізу організованого кримінального угруповання психолог допомагає визначити ступінь його антигромадської спрямованості, мету й мотиви, а також специфіку емоційних зв'язків між членами такого угруповання. В ході аналізу емоційних зв'язків необхідно ретельно вивчити індивідуально-психологічні характеристики кожного члена групи. Причому, важливо виявити як лідерські позиції серед підозрюваних, так і позиції конформістів, які обов'язково, присутні в будь-якому кримінальному угрупованні. У зв'язку із цим, перед експертом-психологом, доцільно порушити питання: у кого з підозрюваних у групі є такі особливості особи, як підвищена сугестивність, боязкість, схильність до підпорядкування, особливі вольові якості? У будь-якому злочинному угрупованні може бути й опозиціонер. Структура особистості опозиціонера відрізняється високим рівнем домагань, підвищеною активністю, нерідко високою емоційністю. Психологічний аналіз допоможе слідству розкрити психологічну характеристику мотиваційної лінії поведінки кримінального угруповання, й тим самим оптимізувати слідчий процес [227, с. 51].

Участь спеціаліста психолога в окремих процесуальних діях.

Застосування спеціальних психологічних знань може використовуватися шляхом участі спеціаліста-психолога в проведенні слідчих (розшукових) дій, тактичних операцій для надання допомоги у встановленні психологічного контакту, оцінки адекватності поведінки учасників, здатності розуміти зміст і значення того, що відбувається [217, с. 419]. Під час розслідування грабежів, для планування й проведення слідчої (розшукової) дії, у деяких випадках виникає необхідність у допомозі фахівця-психолога. Вона дає змогу розкрити й пояснити поведінку осіб, їх особистісні психологічні особливості, сутність окремих психологічних концепцій, теорій і підходів, що можуть бути застосовані на практиці. Психолог роз'яснює слідчому: а) вивчення яких психологічних особливостей допитуваного має значення для встановлення психологічного контакту з ним, з огляду на зміст кримінального провадження та ситуацію розслідування; б) якими способами під час проведення слідчої (розшукової) дії вони можуть бути виявлені; в) які запитання, й у якій формі доцільно ставити перед учасниками слідчої (розшукової) дії.

Процесуальною формою є участь психолога в проведенні допиту. Для ефективнішого залучення психолога та його практичної допомоги в ході допиту бажано провести попередню роботу з ним щодо порядку проведення майбутнього допиту з його участю, отримати психологічні рекомендації щодо налагодження психологічного контакту з допитуваною особою. Під час проведення допиту психолог може рекомендувати внести корективи в намічений план допиту та звернути увагу на обставини, що мають значення для вивчення психологічного стану чи індивідуальних психологічних рис допитуваного. Є сенс також звертатися за консультацією до психологів під час аналізу змісту відеозапису, із застосуванням якого проводився допит. Це дозволить правильно й ефективно провести повторний допит з урахуванням отриманих рекомендацій психолога [228, с. 505].

У практиці розкриття грабежів бувають випадки, коли людина (потерпілий, свідок), як один з головних носіїв інформації, не може її відтворити, внаслідок природного забування або через розвиток амнезії стресового чи травматичного характеру. Найчастіше відомі практикам прийоми стимуляції пригадування (ощадливе спілкування, асоціативні способи, виїзд на місце події і тощо) виявляються неефективними, і у цих випадках реальну допомогу в одержанні додаткової інформації може надати психологічний метод гіпнотичної релаксації з повторним відтворенням обставин події, так зване гіпнорепродукційне опитування [229, с. 125]. Необхідну допомогу тут може надати спеціаліст, який володіє методами прикладної психології, що здатний активізувати пам'ять особи, щоб одержати відомості про місце, час, спосіб правопорушення, а також про осіб, що їх вчинили (встановленням словесного портрета, одягу, прикмет, «почерку» і особливостей протиправних дій, знарядь правопорушення, використаних транспортних засобів і тощо).

Використання допомоги фахівця-психолога дає можливість одержати відомості не тільки про подію злочину, але й про психологічні особливості особи (особливості пам'яті, уміння передати сприйняте, здатність розповісти правду, замовчати або давати неправдиві свідчення). Особливо, коли під час розкриття грабежу виникають сумніви в здатності потерпілих (підозрюваних, свідків) правильно сприймати важливі для кримінального провадження обставини, й давати про них показання з урахуванням умов сприйняття протиправних дій (стан психічної напруженості, конфліктної ситуації, страху, болю, швидкоплинності подій і тощо).

Психолог може допомогти пригадати події й факти, що мають значення для розкриття грабежу, активізувати його пам'ять, знаючи психологію особистості, усунути фактори й умови, що негативно впливають на формування правдивих показань [230, с. 43-44].

Складання психологічних портретів. Складання психологічних портретів передбачуваного правопорушника – сучасний психолого-

криміналістичний метод, який орієнтований на виявлення комплексу максимальних відомостей про індивідуальні ознаки и особливості особи невідомого суб'єкта правопорушення, які проявляються в сукупності обставин правопорушення і слідів протиправної діяльності (особливості особистості і мотивація правопорушення; індивідуальні особливі ознаки особистості; звички; нахили, навички, стереотипи; район місця проживання; район місця роботи, служби, навчання; інші місця ймовірного мешкання; рівень освіти і професійної кваліфікації; рід занять; особливості походження, батьківської сім'ї і особистої історії життя; сімейне положення; наявність дітей; відношення до різних видів діяльності (праці, спорту, відношення до людей та ін.); наявність судимості і виду попередніх вчинених правопорушень; наявність психічної або фізичної патології; антропологічні або функціональні особливості правопорушника (зовнішність, будова тіла, міміка, пантоміміка, особливості мови і тощо) [231, с. 34].

Одним із психолого-криміналістичних методів є побудова психологічного пошукового портрета по серійним нерозкритим кримінальним правопорушенням, зокрема і по багатоепізодним грабеджам. Розроблення психологічного портрета передбачуваного правопорушника, по даному виду злочинів, заснована на положеннях про те, що кожному з видів кримінальної діяльності відповідає певний тип особистості правопорушника, що особливо важливо враховувати під час розслідування серійних правопорушень.

Серійні правопорушення являють собою специфічний вид протиправної діяльності, що виражається у вчиненні низки подібних за криміналістичними ознаками правопорушень, які й слугують підставою для об'єднання їх в одне кримінальне провадження. У зв'язку з цим, одним з основних напрямів науково-методичного забезпечення слідчої й пошукової практики визнане розроблення психологічного портрета передбачуваного правопорушника з формуванням його пошукових ознак. В основі цієї роботи лежить визначення психологічного (суб'єктивного, особистісного) значення

деяких елементів криміналістичної характеристики серійних правопорушників, що опирається на встановлення ймовірнісних відносин між криміналістично значимими параметрами, які характеризують місце, час, спосіб, знаряддя, ознаки потерпілого, а також важливими для розшуку правопорушника характеристиками – антропологічними, фізичними, психологічними, соціально-демографічними й ін.

Так, багатьма дослідниками корисливо-насильницьких правопорушень, констатується наявність певного зв'язку між правопорушником і типом особистості жертви, яку він обирає. Час і місце вчинення кримінального правопорушення можуть нести інформацію щодо стилю життя, професії правопорушника, місця роботи, родинного стану й ін. Елементи криміналістичної характеристики при цьому розглядаються як результат поведінки особи, реалізований в умовах вільного вибору, обумовленого системою як усвідомлюваних, так і неусвідомлюваних спонукань, що спрямований на досягнення суб'єктивно бажаної мети [229, с. 123-124].

Такі портрети можуть використовуватися досить ефективно з метою встановлення винних у вчиненні грабежів, оскільки дають можливість звузити коло запідозрених, а проведення оперативно-розшукових заходів зробити більш предметним. Розроблення в ході огляду місця події психологічного портрета особи правопорушника, є одним з ефективних методів встановлення по «гарячих слідах» особи (осіб), яка вчинила грабіж.

Психологічний портрет особи, яка вчинила грабіж, повинен будуватися на відомостях про характер, зміст і способи кримінального правопорушення, спрямованість протиправних дій, їхню частоту, використовуваних знаряддях правопорушення, а також інформації, що свідчить про попередню підготовку або відсутність її, характер наслідків протиправної поведінки, кількість жертв, способах маскуванню дій по приховуванню слідів, інших обставин [226, с. 112].

Проведене нами дослідження, а також вивчення літератури дозволило виділити ряд помилок, яких найчастіше припускаються слідчі під час

призначення судово-психологічних та комплексних психолого-психіатричних експертиз у кримінальних провадженнях про грабежі, а саме: в постанові про призначення експертизи не завжди викладаються обставини, які слугували підставою для її призначення; не виправдане призначення в окремих випадках психолого-психіатричних експертиз у зв'язку з непідтвердженими заявами підозрюваних (обвинувачених) про нібито перенесені ними травми голови, про знаходження в момент вчинення правопорушення у нетверезому стані, про повну відсутність пам'яті під час правопорушення; недоброякісно оформляються кримінальні провадження (справи), які подаються під час призначення експертизи, зокрема у них відсутні важливі відомості про психічний стан досліджуваних, про особливості їх поведінки в до- і післякримінальний період, медичні документи про встановлені факти лікування досліджуваних у психлікарнях, про знаходження під наглядом у психіатра, психоневролога, нарколога, про звільнення від строкової служби в армії у зв'язку з психічним захворюванням, копії вироків відносно раніше засуджених тощо.

Висновки до розділу 3

Трансформації, що відбуваються сьогодні в соціальному житті, призвели до набуття злочинами нових, більш небезпечних форм, тому наявних спеціальних знань у працівників правоохоронних органів, які здійснюють розслідування злочинів як корисливо-насильницької спрямованості, так і, зокрема, грабежу, виявляється недостатньо. Тому з метою якісного вирішення завдань кримінального судочинства вважаємо за необхідне звернути увагу на наступні аспекти:

1) проведення таких слідчих дій, як огляд місця події, допит потерпілого, свідків, підозрюваного (обвинуваченого) дає позитивний результат лише за умови застосування спеціальних психологічних знань. Практичне їх використання дозволяє зрозуміти спосіб вчинення злочину,

мотиви, що спонукали особу до вчинення зазначеного виду злочинів, та мету, якої вона намагалася досягнути.

Вважаємо за доцільне залучати психолога (як консультанта, спеціаліста чи експерта) до розслідування кримінального провадження стосовно грабежу на стадії досудового слідства. Фахівець-психолог за допомогою наукових досягнень психології може надати значну допомогу працівникам правоохоронних органів у забезпеченні потреб кримінального процесу.

Під час проведення допиту підозрюваного, свідків та потерпілого за допомогою спеціаліста-психолога можна визначити особливості психічних процесів, властивостей і станів допитуваного, встановити риси характеру, інтелектуальні здібності, можливі зміни лінії поведінки тощо, а також рекомендувати способи та прийоми, за допомогою яких можуть бути виявлені окремі психологічні якості підозрюваного, запропонувати запитання, які доцільно поставити з метою встановлення контакту та отримання важливої інформації.

Найбільш вдалимими тактико-психологічними прийомами під час допиту підозрюваних є: створення уявлення про обізнаність слідчого в обставинах учиненого злочину; максимальна деталізація показань з метою використання внутрішніх суперечностей у показаннях допитуваного; використання або створення стану емоційної напруженості; відволікання уваги – для отримання правдивих показань слідчий «присипляє» пильність допитуваного; використання ефекту раптовості, а також постановка запитань, які підсилюють психологічну дію доказів;

2) проведення судово-психологічної експертизи осіб, які вчинили грабежі, дає можливість встановити: властивості особистості, що є закономірними чи випадковими при прийнятті рішення про вчинення злочину; властивості особистості, важливі для визначення здатності керувати поведінкою в конкретних випадках; властивості особистості, значущі для прогнозування рецидиву вчинення злочину та визначення програми корекційного впливу; психологічну структуру злочинної групи, групову

ієрархію, специфіку внутрішньогрупових відносин, статусно-рольові особливості та їх вплив на вчинення злочину конкретним учасником групи; психологічні причини зміни свідчень. Втім, за допомогою проведеного дослідження нами було встановлено, що у випадках вчинення грабежів, як правило, призначається лише комплексна психолого-психіатрична експертиза з метою визначення осудності підексперної особи. На основі цього ми вважаємо, що спеціальні психологічні знання при грабежах використовуються не в повному обсязі, що є значним недоліком і потребує врахування при розкритті і розслідуванні цього виду злочинів. Мета експертного дослідження не обмежується констатацією наявності або відсутності ознак психічних розладів. Висновок експерта повинен містити детальну психологічну характеристику обстежуваної особи і має бути прийнятий до уваги слідчим або судом.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації на підставі дослідження комплексу питань, що визначають психолого-правову сутність грабежу, сформульовано наукові положення й отримано результати, спрямовані на вирішення важливого наукового завдання – розроблення теоретичних засад і практичних науково обґрунтованих рекомендацій юридико-психологічного змісту, спрямованих на вдосконалення практики протидії грабежу як суспільно небезпечному явищу.

На підставі здійсненої роботи можна сформулювати такі висновки:

1. Грабіж як суспільно небезпечне і протиправне явище має досить давні витоки. Згадки про нього сягають XVIII ст. до н. е. (Закони Хамурапі). В історичних пам'ятках різних епох грабіж тлумачили по-різному залежно від змісту таких однорідних злочинів, як крадіжка та розбій, а також загальніших понять – «татьба», «воровство», «викрадення», «розкрадання».

Основні ознаки сучасного поняття грабежу як відкритого викрадення чужого майна було встановлено в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року, у якому вперше розмежовано грабіж, учинений з насильством, і розбій за ступенем небезпеки насильства для життя, здоров'я чи свободи потерпілого. Схоже визначення грабежу було застосовано в радянських українських кримінальних кодексах 1922-го, 1927-го і 1960 років. Фактично грабіж передбачає таку дефініцію й досі. Згідно з чинним КК України (ст. 186), грабежем є відкрите викрадення чужого майна. Дослідження сутності грабежу в історичному вимірі дозволяє констатувати, що його завжди вважали одним з найтяжчих і найпоширеніших злочинів, за який було передбачено найвищі міри покарання.

2. У більшості держав пострадянського простору, як і в Україні, крадіжка, грабіж та розбій мають самостійні, відокремлені склади злочинів. Основним критерієм розмежування крадіжки і грабежу є спосіб учинення

злочину (таємний та відкритий відповідно), а грабежу й розбою – характер застосованого насильства.

Інший підхід пропонує кримінальне законодавство країн, що є членами Європейського Союзу, і низки країн далекого зарубіжжя, у яких прийнято єдине тлумачення насильницького заволодіння майном, що охоплює як ознаки насильницького грабежу, так й ознаки розбою. Крадіжку в кримінальних кодексах цих держав потрактовано як таємне або відкрите викрадення чужого майна, учинене без насильства, а грабіж (розбій) – як викрадення чужого майна, поєднане з насильством або погрозою застосування насильства.

У кримінальних кодексах Білорусії, Латвійської Республіки, Литовської Республіки, як і в КК України, для характеристики грабежу й інших суміжних діянь використано лише одне родове поняття – «викрадення». Водночас у переважній більшості кодексів пострадянських держав наявні й інші родові поняття – «розкрадання» та «заволодіння». В одних кодексах грабіж визначено як відкрите викрадення чужого майна, а в інших – як розкрадання певних предметів або відкрите заволодіння чужим майном.

Порівняльний аналіз понять «викрадення», «розкрадання» та «заволодіння» дає підстави стверджувати, що зазначені поняття є суміжними, оскільки з одного боку характеризуються низкою спільних ознак, а з іншого – окремими ознаками, які розмежовують їх. Грабіж одночасно є різновидом як викрадення, так і розкрадання. Викрадення в разі вчинення грабежу полягає в незаконному заволодінні чужим майном шляхом фізичного вилучення, а розкрадання – в оборненні цього майна на свою або інших осіб користь.

Термін «викрадення», який законодавець уживає для тлумачення грабежу, суперечить етимологічному значенню цього слова в сучасній українській мові. У зв'язку із цим видається доцільним у диспозиції ст. 186 КК України замінити термін «викрадення» на вдаліший «заволодіння». Запропоновано таку загальну дефініцію: *грабіж – це відкрите протиправне заволодіння чужим майном.*

3. У структурі злочинів проти власності грабіж посідає друге місце після крадіжок і становить близько 7 %. За основними показниками (рівень, структура, динаміка) вчинення грабежів в Україні в період останніх дев'яти років характеризується нестійкими та несприятливими тенденціями. Наявні коливання показників кількості вчинення грабежів, окрім іншого, свідчать про відсутність ефективної практики протидії цьому суспільно небезпечному діянню.

У 2018 році кількість нерозкритих грабежів склала 40,2 %. Це дозволяє констатувати недостатній рівень розкриття зазначених правопорушень та такий, що не відповідає соціальним очікуванням громадян.

На підставі здійсненого аналізу статистичних даних і результатів вивчення кримінальних проваджень за досліджуваною категорією справ з'ясовано, що повторне вчинення грабежів обумовлене такими факторами: 1) низьким рівнем розкриття аналізованого виду злочинів (не більше ніж 40 %); 2) звільненням значної кількості осіб, що вчинили грабежі, від відбування покарання з випробуванням на підставі ст. 75 КК України (36,1 %) або умовно-достроково (4,4 %); 3) призначенням більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (17,4 % випадків); 4) недостатнім рівнем ресоціалізації в місцях позбавлення волі; 5) соціальною дезадаптацією раніше засуджених осіб, інтелектуальною і вольовою пасивністю, байдужістю до суспільних норм; 6) неналежною профілактичною роботою з особами, раніше засудженими за аналогічні злочини.

4. Потерпілі від грабежів – переважно жінки (58,3 %) віком до 18 років – 19,5 %; від 18-ти до 45 років – 55,5 %; від 45-ти до 60 років – 17,8 %; від 60-ти і старше – 7,2 %. Найчастіше стають жертвами грабежів два основні типи людей. До першого типу належить категорія громадян, які не в змозі чинити дієвого опору. Зокрема, до цієї групи ризику потрапляють жінки, малолітні, неповнолітні, особи похилого віку, із фізичними вадами. До другого типу входять люди з віктимною поведінкою. Провокують учинення грабежів: одиноке перебування в пізній час доби в безлюдних місцях, виставляння

напоказ дорогих речей, демонстрування платоспроможності, надмірна довірливість до незнайомців, а також перебування в стані сп'яніння.

Обов'язковою складовою об'єктивної сторони грабежу є відкритий спосіб викрадення чужого майна. Учиняючи відкрите викрадення, захоплюючи протиправним шляхом чуже майно, свідомо в присутності осіб, що володіють цим майном, охороняють його чи яким воно належить, або в присутності сторонніх осіб, що усвідомлюють злочинний характер дій винного й здатні перешкодити йому, грабіжник тим самим виявляє особливу зухвалість, виключне демонстративне нехтування не лише в ставленні до потерпілого й очевидців, а й до встановленого в суспільстві правопорядку.

Серед кваліфікуючих ознак грабежу (ч. 2, 3, 4 і 5 ст. 186 КК України) важливе місце належить поєднанню з насильством, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування насильства. Застосування насильства під час грабежу істотно підвищує суспільну небезпечність цього злочинного діяння, оскільки в такому разі заради заволодіння чужим майном винний посягає не лише на власність, а й на здоров'я, свободу та особисту недоторканність потерпілого. Насильство під час грабежу є інструментальним, тобто це засіб нейтралізації опору жертви заради заволодіння майном. Таке насильство має юридичне значення лише як складова корисливого злочинного діяння, за якого заволодіння певними речами є основною дією, а застосування насильства – допоміжною.

Виявлено певні суперечливості та недосконалість конструкції кримінально-правової норми, що встановлює відповідальність за цей злочин, а саме: за завдання значних матеріальних збитків потерпілому в разі вчинення грабежу (ч. 3 ст. 186 КК України) законодавець передбачив суворішу міру покарання, ніж за посягання на здоров'я, свободу й тілесну недоторканність особи, що є наслідком застосування насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або погрози застосування такого насильства (ч. 2 ст. 186 КК України). Зазначене не видається виправданим і логічним з позиції суспільної небезпечності злочинного діяння, передбаченого ч. 2 ст. 186

КК України, яке посягає не лише на власність, а й на здоров'я, особисту свободу та недоторканність особи. У зв'язку із цим запропоновано внести зміни до ст. 186 КК України шляхом встановлення кримінальної відповідальності за грабіж, що завдав значної шкоди потерпілому, у ч. 2 цієї статті.

5. Суб'єктом грабежу є осудна особа, яка на момент учинення злочину досягла віку чотирнадцяти років. Переважна більшість грабіжників психічно є цілком повноцінними особами: інформація про наявність психічних аномалій наявна лише стосовно 5,4 % підсудних, причому в усіх випадках йшлося про межові стани: розлади психіки й поведінки внаслідок уживання психоактивних речовин (1,5 %); емоційно нестійкий розлад особистості, імпульсивний тип поведінки (0,6 %); розумова відсталість легкого ступеня без вказівок на порушення поведінки (1,2 %); розумова відсталість легкого ступеня із вказівкою на відсутність або слабку вираженість порушення поведінки (1,8 %). Розумова відсталість помірна зі значним порушенням поведінки і, як наслідок, визнання особи обмежено осудною в обвинувальних вироках трапляється зрідка (0,3 %).

Контингент грабіжників майже цілком становлять чоловіки (95,4 %). Найвищою кримінальною активністю вирізняються неповнолітні (18,7 %) й особи віком 18–25 років (51 %). Більшість (72,7 %) засуджених за грабіж раніше вже притягалися до кримінальної відповідальності. Загальноосвітній рівень грабіжників нижчий, ніж законослухняних громадян (повна загальна середня освіта – 27 %, неповна загальна середня освіта – 50,3 %), що спричиняє низький рівень правової освіченості та недостатній рівень соціалізації, зрештою – скрутне матеріальне становище. Більшість засуджених за грабіж не мають сім'ї (78 %) та постійного місця роботи (74,8 %).

6. Фахівець-психолог за допомогою наукових досягнень психології може надати суттєву та ефективну допомогу в процесі розслідування грабежу. Залучивши психолога до проведення допиту підозрюваного, свідків і потерпілого, можна визначити особливості психічних процесів, властивостей і

станів допитуваного, риси характеру, інтелектуальні здібності, можливі зміни лінії поведінки тощо, а також рекомендувати способи та прийоми, за допомогою яких можуть бути виявлені окремі психологічні риси підозрюваного та сформулювати питання, які доцільно поставити з метою встановлення контакту й отримання важливої інформації.

Найбільш ефективними тактико-психологічними прийомами під час допиту підозрюваних у вчиненні грабежу є: створення враження щодо обізнаності слідчого в обставинах учиненого злочину; максимальна деталізація показань з метою використання внутрішніх суперечностей у показаннях допитуваного; використання або створення стану емоційної напруженості; відволікання уваги (для отримання правдивих показань слідчий послаблює пильність допитуваного); використання ефекту раптовості, а також формулювання запитань, які посилюють психологічну дію доказів.

7. Проведення судово-психологічної експертизи надає можливість визначити психологічні особливості особистості правопорушника та соціально-психологічні атрибути злочинних груп, які вчинили грабіж. Водночас у випадках учинення грабежів призначають переважно лише комплексну психолого-психіатричну експертизу з метою визначення осудності підекспертної особи. Це дає підстави стверджувати, що спеціальні психологічні знання під час розслідування грабежів використовують не в повному обсязі. Мета експертного дослідження не обмежується констатацією наявності або відсутності ознак психічних розладів. Висновок експерта може містити детальну психологічну характеристику обстежуваної особи, що суттєво впливає на ефективність процесу розслідування та судового розгляду вчиненого злочинного діяння.

На підставі здійсненого дослідження обґрунтовано необхідність внести зміни й доповнення до чинного КК України, зокрема ст. 186 цього Кодексу запропоновано викласти в такій редакції:

«Стаття 186. Грабіж

1. Відкрите протиправне заволодіння чужим майном (грабіж) –

карається штрафом від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до двох років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до чотирьох років.

2. Грабіж, вчинений повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або що завдав значної шкоди потерпілому, –

карається позбавленням волі на строк від чотирьох до шести років.

3. Грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства, або з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище, –

карається позбавленням волі на строк від чотирьох до восьми років.

4. Грабіж, вчинений у великих розмірах, –

карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років.

5. Грабіж, вчинений в особливо великих розмірах або організованою групою, –

карається позбавленням волі на строк від восьми до тринадцяти років із конфіскацією майна».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сборник Законов царя Хаммурапи. *Источники права*. Тольятти : ИИП «Акцент», 1996. Вып. 1. 56 с.
2. Кулишер И. М. Очерк экономической истории Древней Греции. Ленинград : Сеятель, 1925. 239 с.
3. Піратство – виникнення і розвиток. *Летопись – исторический проект* : [сайт]. URL: <http://www.letopis.info/themes/pirates/piratstvo.html>.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови : (з дод., доп. та CD) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.
5. Страхов М. М. Всесвітня історія держави і права. Вип. 1. Держава і право Стародавнього світу : навч. посібник. Харків : УВС, 1994. 77 с.
6. Мудрак І. Д. Історія держави і права зарубіжних країн : курс лекцій. Ірпінь : Державна податкова адміністрація України ; Академія державної податкової служби України, 2002. Ч. 2. 137 с.
7. Хрестоматия по истории русского права / [сост. М. Ф. Владимирский-Буданов]. 4-е изд. СПб. ; Киев : Н. Я. Оглоблин, 1899. Вып. 1. 266 с.
8. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1984. Т. 1. Законодательство Древний Руси. 432 с.
9. Кудін С. Поняття «поток і пограбування» у кримінальному праві України XI – першої половини XVII ст. : історично-правовий аналіз. *Право України*. 2003. № 6. С. 132–135.
10. Косяченко М. І. Потік та пограбування як покарання в українському законодавстві часів Київської Русі. *Право XXI століття: становлення та перспективи розвитку* : зб. наук. пр. міжнар. наук.-практ. конф. [«Другі Прибузькі юридичні читання»] / за ред. В. І. Тереньєва, О. В. Козаченка. Миколаїв, 2006. С. 342–344.

11. Богдановский А. М. Развитие понятий о преступлении и наказании в русском праве до Петра Великого. М. : Тип. Каткова, 1857. 145 с.
12. Сергеевич В. И. Лекции и исследования по древней истории русского права. 3-е изд. СПб : Тип. М. М. Стасюлевича, 1903. 664 с.
13. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1985. Т. 3. Акты земских соборов. 512 с.
14. Российское законодательство X–XX веков : в 9 т. / под общ. ред. О. И. Чистякова. М. : Юрид. лит., 1986. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. 512 с.
15. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. Август 1845. *Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе.* Санкт-Петербург : Тип. Отделения собственной Е.И.В. Канцелярии, 1846. Т. XX : Отделение первое. 1845. С. 600 –1010.
16. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. 18-е изд., пересмотр. и доп. Петроград, 1915. 1285 с.
17. Уголовное Уложение 22 марта 1903 года. Санкт-Петербург : Изд. Н. С. Таганцева, 1904. 1124 с.
18. Ленська Л. В. Історико-правові аспекти грабежу як суспільно-небезпечного явища. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 125–130.
19. Об изъятии из общей подсудности в местностях, объявленных на воинском положении : Декрет ВЦИК от 20 июня 1919 г. № 41. *Декреты Советской власти*. М., 1971. Т. 5. С. 295–296.
20. Уголовный кодекс УССР. Харьков : Наркомюст УССР, 1922. 100 с.
21. Волох О. Охорона відносин власності за Кримінальним кодексом УСРР 1922 року (історико-правовий аналіз). *Юридична Україна*. 2005. № 8. С. 4–11.
22. Уголовный кодекс : науч.-популяр. практ. коммент. / под ред. М. Н. Гернета и А. Н. Трайнина. М. : Право и жизнь, 1925. 460 с.

23. Уголовный кодекс УССР : в редакции 1927 г. 2-е изд. офиц. Харьков : Юриздат НКЮ УССР, 1927. 135 с.
24. Исаев М. М. Указы Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 г. М. : ВЮЗИ, 1948. 40 с.
25. Уголовный кодекс Украинской ССР : офиц. текст : с изм. на 10 октября 1954 г. и с приложением постатейно-систематизированных материалов. М. : Госюриздат, 1954. 140 с.
26. Кримінальний кодекс України : затв. Законом УРСР від 28 груд. 1960 р. Відомості Верховної Ради Української РСР. 1961. № 2. Ст. 14.
27. Уголовный кодекс Украины : науч.-практ. коммент. / отв. ред.: В. И. Шаун, С. С. Яценко. 5-е изд., доп. Киев : А.С.К., 1999. 1088 с.
28. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. Киев : Юринком, 1996. 240 с.
29. Емельянов В. П. Защита права собственности уголовным законодательством. Харьков : Рубикон, 1996. 128 с.
30. Ємельянов В. П. Кваліфікація злочинів проти власності : навч. посібник. Харьков : Рубікон, 1996. 112 с.
31. Костенко А. Криминальный произвол : (Социопсихология воли и сознания преступника) / АН УССР ; Ин-т государства и права. Киев : Наукова думка, 1990. 146 с.
32. Шаргородский М. Д. Преступность, её причины и условия в социалистическом обществе. *Преступность и ее предупреждение* : сб. статей / под ред. М. Д. Шагородского и Н. П. Капа. Ленинград, 1966. С. 20–58.
33. Курс кримінології : Особлива частина : підручник : у 2 кн. / [М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком-Інтер, 2001. 480 с.
34. Даньшин И. Н. Преступность : понятие и общая характеристика, причины и условия : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1988. 88 с.
35. Овчинский С. С. Преступное насилие. Преступность в городах. М. : Инфра, 2007. 408 с.

36. Алауханов Е. О. Криминология : учебник. Алматы : Межердо, 2008. 429 с.
37. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології : у 3 кн. Кн. 1. Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.
38. Божович Л. И. Проблемы формирования личности / под ред. Д. И. Фельдштейна. М. : Ин-т практической психологии ; Воронеж : МОДЕК, 1995. 352 с.
39. Антонян Ю. М. Психологическое отчуждение личности и преступное поведение : генезис и профилактика дезадаптивных преступлений. Ереван : Айастан, 1987. 206 с.
40. Петров Д. В. Кримінологічна характеристика та запобігання грабеджам і розбоям, що вчиняються неповнолітніми у громадських місцях : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 255 с.
41. Фокс В. Введение в криминологию / [пер. с англ. ; под ред. и со вступ. Б. С. Никифорова и В. М. Когана]. М. : Прогресс, 1980. 312 с.
42. Ленська Л. В. Соціально-психологічні детермінанти грабежу. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 берез. 2017 р.). Харків, 2017. С. 187–189.
43. Попередження та розкриття грабеджів підрозділами карного розшуку : навч. посібник / [О. І. Козаченко, Д. Й. Никифорчук, В. О. Черков, О. М. Чистолінов, В. О. Сілюков] ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 146 с.
44. Ансель М. Методологические проблемы сравнительного права. *Очерки сравнительного права* / отв. ред В. А. Туманов. М., 1981. С. 36–87.
45. Кримінальний кодекс України : прийнятий 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. Верховна Рада України : [сайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

46. Ленська Л. В. Розмежування грабежу та розбою. *V Харківські кримінально-правові читання* : матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 12-13 трав. 2016 р.). Харків, 2016. С. 141–143.

47. Уголовный кодекс Республики Беларусь / [вступ. ст. А. И. Лукашова, Э. А. Саркисовой]. 2-е изд., испр. и доп. Минск : Тесей, 2001. 312 с.

48. Уголовный кодекс Азербайджанской Республики. Баку : Юрид. лит., 2011. 304 с.

49. Кримінальний кодекс Республіки Армения : прийнятий 18 квіт. 2003 р. *Национальное Собрание Республики Армения* : [сайт]. URL : <http://www.parliament.am>. – Заголовок з екрану.

50. Кримінальний кодекс Республіки Казахстан : прийнятий 3 лип. 2014 р. № 226-V ЗРК. *Информационный сервер xFRK* : [сайт]. URL: <http://www.pavlodar.com>. – Заголовок з екрану.

51. Кримінальний кодекс Республіки Молдова : прийнятий 18 квіт. 2014 р. № 985-XV. *Законодательство стран СНГ* : [сайт]. URL: <http://base.spininform.ru>. – Заголовок з екрану.

52. Уголовный кодекс Российской Федерации : принят 13 июня 1996 г. *Консультант Плюс – надежная правовая поддержка* : [сайт]. URL: <http://www.consultant.ru>. – Заголовок з екрана.

53. Кримінальний кодекс Республіки Таджикистан : прийнятий 21 трав. 1998 р. *Legislationline.org* : [сайт]. URL: <http://www.legislationline.org/ru>. – Заголовок з екрану.

54. Кримінальний кодекс Туркменістану. URL: http://aarhus.ngo-tm.org/Tm_law/Ug_kod/index.htm – Заголовок з екрану.

55. Уголовный кодекс Республики Узбекистан / [вступ. ст. М. Х. Рустамбаева, А. С. Якуба, З. Х. Гулямова]. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 338 с.

56. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. ст. канд. юрид. наук, доц. В. И. Михайлова ; обзорн. статья докт. юрид. наук,

проф. О. Гомкремедзе ; пер. с груз. И. Мериджанашвили]. СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. 409 с.

57. Кримінальний кодекс Киргизької Республіки : прийнятий 1 жовт. 1997 р. *Legislationline.org* : [сайт]. URL: <http://www.madialawca.org>. – Заголовок з екрану.

58. Ленська Л. В. Компаративістський аналіз законодавства, яке встановлює відповідальність за грабіж. *Legea si Viata*. 2016. № 6. С. 67–70.

59. Theft Act 1968. URL : http://www.opsi.gov.uk/acts/acts1968/pdf/ukpga_19680060_en.pdf

60. Уголовный кодекс Республики Болгария / [ред. кол. А. И. Лукашов (науч. ред.) и др. ; пер. с болг. Д.В. Милушев, А.И. Лукашов ; вступ. ст. Й.И. Айдаров]. Минск : Тесей, 2002. 192 с.

61. Кримінальний кодекс Естонської Республіки : від 6 черв. 2001 р. *Legislationline.org* : [сайт]. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/Estonia_CC_as_of_2002_ru%20\(3\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/Estonia_CC_as_of_2002_ru%20(3).pdf)

62. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / под ред. и с предисл. проф. А. И. Коробеева. Владивосток : Дальневост. ун-та, 1999. 176 с.

63. Уголовный кодекс Латвийской Республики / [науч. ред. и вступ. ст. канд. юрид. наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э.С. Саркисовой ; пер. с лат. канд. наук А.И. Лукашова]. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 313 с.

64. Уголовный кодекс Литовской Республики / [науч. ред. д-ра юрид. наук, проф. В. Павилониса ; предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.И. Мацнева ; вступ. ст. д-ра юрид. наук, проф. В. Павилониса, д-ра юрид. наук, доц. А. Абрамовичюса, д-ра юрид. наук, доц. А. Дракшене ; пер. с лит., канд. филол. наук, доц. В. П. Казанскене]. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2003. 470 с.

65. Уголовный кодекс Польши / [науч. ред. канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашов, д-ра юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова ; вступ. статья канд. юрид. наук, доц. А. И. Лукашова, канд. юрид. наук, проф. Э. А. Саркисовой ; пер. с польск. Д. А. Барилевич]. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. 234 с.

66. Уголовный кодекс Швейцарии / [науч. ред. предисл. и перевод канд. юрид. наук А. В. Серебренниковой]. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 350 с.

67. Уголовный кодекс Японии / [науч. ред. предисл. и перевод докт. юрид. наук, проф. А.И. Коробеева]. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. 226 с.

68. Про судову практику у справах про злочини проти власності : постан. Пленуму Верховного Суду України від 6 лист. 2009 р., № 10. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справах (1973–2011 роки)* / [упоряд. Ю. М. Грошевий, О. В. Капліна, В. І. Тютюгін]. Харків, 2011. С. 419–430.

69. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления. Киев : Юринком, 1996. 240 с.

70. Ленська Л. В. До питання про співвідношення понять «розкрадання», «викрадення» та «грабіж». *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27–28 січ. 2017 р.). Запоріжжя, 2017. С. 164–167.

71. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

72. Литвак О. М. Державний вплив на злочинність. Кримінологічно-правове дослідження. Київ : Юрінком Інтер, 2000. 280 с.

73. Курс кримінології: Особлива частина : підручник : у 2 кн. / [М. В. Корнієнко, В. Б. Романюк, І. М. Мельник та ін.] ; за заг. редакцією О. М. Джужи. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

74. Литвинов О. М. Про галузеві характеристики злочинів взагалі та кримінологічну характеристику зокрема. *Форум права*. 2010. № 4. С. 581–586. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10lomkxz.pdf>.

75. Даньшин И. Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия : учеб. пособие. Киев : УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. 88 с.

76. Кримінологія. Спеціальний курс лекцій зі схемами : навч. посібник / за заг. ред. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2001. 368 с.
77. Зелинский А. Ф. Криминология : учеб. пособие. Харьков : Рубикон, 2000. 240 с.
78. Лунеев В. В. Преступность XX века: мировые, региональные и российские тенденции. 2-е изд., перераб. и доп. М. : Волтерс Клувер, 2005. 912 с.
79. Алексеев А. И. Криминология : курс лекций. М. : Щит-М, 1999. 323 с.
80. Батиргареева В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло. Харків : Одиссей, 2003. 256 с.
81. Ленська Л. В. Психолого-кримінологічна характеристика грабежу. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 251–255.
82. Судово-психологічна експертиза. URL: <http://studepedia.org/index.php?vol=1&post=32846>
83. Герцензон А. А. Основные положения и задачи советской науки уголовной статистики. *Проблемы искоренения преступности*. М. : Юрид. лит., 1965. С. 26–56.
84. Криминология: Общая часть : учебник / под ред. В. В. Орехова. СПб. : СПбГУ, 1992. 518 с.
85. Холыст Б. Криминология. Основные проблемы / [пер. с польск. В. М. Коган] ; под ред. Н. А. Стручкова. М. : Юрид. лит., 1980. 263 с.
86. Кримінологія : навч. посібник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.] ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2010. 312 с.
87. Поклад В. І. Методологія та методика вивчення латентної злочинності : навч. посібник / МВС України ; Луган. держ. ун-т внутр. справ. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2007. 48 с.

88. Рущенко І. П. Соціологія злочинності. Харків : Нац. ун-т внутр. справ, 2001. 370 с.
89. Головкін Б. М. Латентний вимір корисливої насильницької злочинності в Україні. *Юридична Україна*. 2009. № 6. С. 110–116.
90. Методика розслідування грабежів. URL: http://ua-referat.com/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0_%D1%80%D0%BE%D0%B7%D1%81%D0%BB%D1%96%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%B1%D0%B5%D0%B6%D1%96%D0%B2.
91. Дурманов Н. Д. Понятие преступления. М. ; Ленинград : АН СССР, 1948. 316 с.
92. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления. М. : Госюриздат, 1960. 244 с.
93. Панов Н. И. Преступление: методологические аспекты исследования и отражение в уголовном праве. *Проблемы законности* : респ. межвед. науч. сб. Харків, 1995. Вып. 30. С. 121–129.
94. Емельянов В. П. Терроризм – как явление и как состав преступления. Харків : Право, 1999. 272 с.
95. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность. Харьков : Вища школа, 1982. 160 с.
96. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве. М. : Госюриздат, 1963. 382 с.
97. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2005. 480 с.
98. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно-правовой науке. *Право і безпека*. 2002. № 4. С. 7–11.
99. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты. М. : НОРМА, 2001. 208 с.

100. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. А. С. Довгєрта ін. Київ : Істина, 2004. Кн. 2. 928 с.
101. Панов Н. И. Уголовная ответственность за причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием. Харьков : Вища школа, 1977. 225 с.
102. Конституція України : прийнята 28 черв. 1996 р. Харків : Право, 2011. 56 с.
103. Кримінально-процесуальний кодекс України : прийнятий 28 груд. 1960 р. № 1001-05. *Верховна Рада України* : [сайт]. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>
104. Ленська Л. В. Як не стати жертвою грабежу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права* : матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 лист. 2017 р.). Київ, 2017. С. 214–218.
105. Уголовное право России. Особенная часть : учебник / [А. И. Рарог, М. П. Журавлёв, Б. В. Здравомыслов, А. В. Наумов и др.] ; под ред. А. И. Рарог. М. : ИМПЭ, 1996. 477 с.
106. Ларіна О. В. Об'єкт та предмет грабежу за ст. 186 КК України. Науковий вісник Дніпропетровського державного ун-ту внутрішніх справ. 2011. № 4 (56). С. 351–358.
107. Кундеус В. Г. Кримінально-правова характеристика викрадення : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2004. 198 с.
108. Борзенков Г. Н. Преступления против собственности (о главе в проекте УК Российской Федерации). *Вестник Московского ун-та. Серия 11. Право*. 1992. № 6. С. 12–21.
109. Кудашев Ш. Грабеж или разбой? *Законность*. 2007. № 6. С. 43–45.
110. Вознесенська О. В. Кримінально-правова характеристика грабежу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2013. 190 с.
111. Владимиров В. А. Квалификация похищений личного имущества. М. : Юрид. лит., 1974. 208 с.

112. Бекахметов А. Д. Кримінально-правова характеристика грабежу : дипломна робота. Караганды, 2008. URL: <http://ukrefs.com.ua/print:page,1,184959-Ugolovno-pravovaya-harakteristika-grabezha.html>
113. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий. Волгоград : Высш. шк. МВД СССР, 1983. 198 с.
114. Казміренко В. О. Юридико-психологічна характеристика розбою : дис. ... канд. наук : 19.00.06. Київ, 2011. 202 с.
115. Дячкін О. П. Кримінально-правова охорона об'єктів електроенергетики та зв'язку : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровськ, 2009. 257 с.
116. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / за заг. ред. А. П. Андрушко, В. Г. Гончаренко, Є. В. Фесенко. [2-е вид., перероб. та допов.]. Київ : Дакор, 2008. 1428 с.
117. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. Київ : Юридична думка, 2004. 656 с.
118. Про внесення змін і доповнень до Кримінального кодексу УРСР : указ Президії Верховної УРСР від 12 січ. 1983 р. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1983. № 3. Ст. 50.
119. Архів Котовського міськрайонного суду Одеської області за 2010 рік. Кримінальна справа № 1-119/10.
120. Владимиров В. А., Холостов В. И. Ответственность за грабеж и личность грабителя. М. : ВНИИ МВД СССР, 1976. 256 с.
121. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 2-е вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2004. 480 с.

122. Владимиров В. А., Ляпунов Ю. И. Ответственность за корыстные посягательства на социалистическую собственность. М. : Юрид. лит., 1986. 224 с.
123. Архів Рівненського міського суду за 2017 рік. Кримінальна справа № 2-56/17.
124. Нагаєв В.В.. Основи судово-психологічної експертизи: Учеб. посібник для вузів. М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон і право. 2000. 333 с. URL: <http://pravolib.pp.ua/formyi-ispolzovaniya-spetsialnyih-25896.html>.
125. Морально-психологічні якості. URL: <http://bo0k.net/index.php?bid=7668&chapter=1&p=achapter>
126. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [6-те вид., перероб. та допов.]. Київ : Юридична думка, 2009. 1236 с.
127. Архів Мукачівського міськарайонного суду Закарпатської області за 2016 рік. Кримінальна справа № 1-0707/612/2016.
128. Кузнецова Н. Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М. : Юрид. лит., 1958. 220 с.
129. Ераксин В. В. Ответственность за грабеж. М. : Юрид. лит., 1972. 128 с.
130. Ткачевский Ю. М. Уголовная ответственность за хищение государственного и общественного имущества. М. : Госюриздат, 1962. 35 с.
131. Волженкин Б. В. Вопросы квалификации краж, грабежей и разбоев, совершенных с целью завладения личным имуществом граждан : конспект лекции. Ленинград : Ин-т усовер. след. работы Прокуратуры СССР, 1981. 36 с.
132. Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов : Т. 1. Учение о преступлении / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. М. : Зерцало, 1999. 592 с.
133. Антонян Ю. М., Гульдан В. В. Криминальная психопатология. М. : Наука, 1991. 248 с.

134. Братусь Б. С. Аномалии личности. М. : Мысль, 1988. 301 с.
135. Личко А. Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков. М. : Медицина, 1977. 112 с.
136. Петин И. А. Структура индивида как субъекта уголовной ответственности. *Российский следователь*. 2007. № 5. С. 17–20.
137. Энциклопедия юридической психологии / [И. И. Аминов, В. В. Вахина, М. Г. Дебольский и др.] ; под общ. ред А. М. Столяренко. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. 607 с.
138. Лактионова Т. В. Основы виктимологической профилактики разбоев и грабежом. *Российский следователь*. 2005. № 4. С. 27–32.
139. Рыбаков А. А. Личность преступника и жертвы корыстных посягательств (опыт криминологического и социологического исследования). Петрозаводск : Петрозав. ун-т, 2000. 88 с.
140. Дагель П. С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве : учеб. пособие. Владивосток : Дальневосточный гос. ун-т, 1970. 132 с.
141. Мамайчук И. И. Экспертиза личности в судебно-следственной практике : учеб. пособие. СПб. : Речь, 2002. 255 с.
142. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы : учеб. пособие для вузов. М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2000. 333 с. (Серия “Закон и право”).
143. Цепінь М. Й. Обмежена осудність осіб із психопатичними розладами: юридико-психологічна характеристика : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06. Київ, 2008. 18 с.
144. Лазарев А. М. Субъект преступления : учеб. пособие. М. : ВЮЗИ, 1981. 63 с.
145. Пирожкова Т. Відомості про особу злочинця як елемент криміналістичної характеристики при розслідуванні злочинів, вчинених неповнолітніми. *Підприємництво, господарство і право*. 2005. № 5. С. 151–154.

146. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. СПб. : Питер, 2002. 720 с.
147. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности. М. : Юрид. лит., 1958. 220 с.
148. Уголовное право. Общая часть : учебник / под ред. В. Н. Петрашева. М. : Приор, 1999. 544 с.
149. Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная : учебник / под ред. Л. Д. Гаухмана, М. Д. Колодкина, С.В. Максимова. М. : Юриспруденция, 1999. 784 с.
150. Волков Б. С. Мотивы преступлений. (Уголовно-правовое и социально-психологическое исследование). Казань : Казан. ун-т, 1974. 242 с.
151. Трайнин А. Н. Уголовное право. Общая часть. М. : Учпедгиз, 1929. 496 с.
152. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / [М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін.] ; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ ; Харків : Юрінком Інтер ; Право, 2001. 416 с.
153. Курашвили А. А. Криминологические проблемы борьбы органов внутренних дел с грабежами и разбоями : учеб. пособие. М. : МВШ МВД СССР, 1990. 58 с.
154. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск : Пороги, 1992. 168 с.
155. Владимиров Л. Е. Психологическое исследование в уголовном суде. М., 1901. *Юридическая психология. Хрестоматия*. М., 2000. С. 47–62.
156. Тузов А. Мотивація протиправної поведінки / А. Тузов // Радянське право – 1977. – № 1, січень. – С. 90–93.
157. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : науч.-практ. изд. Киев : Юринком Интер, 1999. 240 с.
158. Кудрявцев В. Н. Криминальная мотивация. М. : Наука, 1986. 304 с.

159. Ленська Л. В. Психологічна сутність суб'єктивної сторони грабежу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2017. № 4. С. 99–103.
160. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология : учебник для вузов. М. : Новый юрист, 1998. 448 с.
161. Зелінський А. Ф. Кримінологія : навч. посібник. Харків : Рубікон, 2000. 240 с. повтор- удалить
162. Волков Б. С. Проблема воли и уголовная ответственность. Казань : Казан. ун-т, 1965. 136 с.
163. Зелинський А. Ф., Коржанський М. Й. Корислива злочинна діяльність. Київ : Генеза, 1998. 144 с.
164. Елисеев С. А., Прокументов Л. М. Общеуголовные корыстные преступления: криминологическая характеристика, уголовная ответственность : учеб. пособие. Томск : Том. ун-т, 1991. 122 с.
165. Lenska L. The robber personality: characteristics and formation. *Юридична психологія : наук. журн. Нац. акад. внутр. справ*. 2017. № 2. С. 221–231.
166. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики / [редкол.: І. О. Жданов, гол. ред. колег., О. Й. Ярема, І. І. Беляєва та ін.]. Київ, 2016. 200 с.
167. Ратинов А. Р., Ефремов Г. Х., Зудин В. В. Опыт изучения правовых установок и ориентаций преступников. *Психологическое изучение личности преступника (методы исследования)* : сб. науч. тр. / отв. ред. А. Р. Ратинов. М., 1976. С. 153–175.
168. Антонян Ю. М., Кудрявцев В. Н., Эминов В. Е. Личность преступника. СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. 366 с.
169. Головкін Б. М. Корислива насильницька злочинність в Україні: феномен, детермінація, запобігання : монографія. Харків : Право, 2011. 440 с.

170. Антонян Ю. М., Голубев В. П., Кудряков Ю. Н. Личность корыстного преступника. Томск : Том. ун-т, 1989. 160 с.
171. Юридична психологія : підручник / за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва. Київ : КНТ, 2007. 360 с.
172. Ситковская О. Д. Психология уголовной ответственности. М. : НОРМА, 1998. 285 с.
173. Братусь Б. С. Психологический анализ изменения личности при алкоголизме. М. : МГУ, 1974. 96 с.
174. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посібник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 472 с.
175. Гаухман Л. Д., Степичев С. С. Расследование грабежей и разбойных нападений. М. : ВНИИ МВД СССР, 1971. 92 с.
176. Кузьменко Н. К. Систематизация неотложных следственных действий при расследовании краж, грабежей и разбойных нападений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1978. 18 с.
177. Куклин В. И. Начальный этап расследования грабежей и разбойных нападений : учеб. пособие. Иваново : Ивановский гос. ун-т, 1986. 81 с.
178. Расследование некоторых видов преступлений в условиях крупного города : учеб. пособие / [Н. А. Бурнашев, Б. Г. Володин, А. Г. Филиппов, М. П. Хилобок, А. Я. Целищев]. М. : МВШМ МВД СССР, 1981. 85 с.
179. Лавров В. П. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования корыстно-насильственных преступлений. Спецкурс лекций : учеб. пособие для вузов. М. : ЮНИТИ-ДАТА, 2003. 560 с.
180. Бахин В. П. Криминалистическая характеристика преступлений как элемент расследования. *Вестник криминалистики*. М., 2000. Вып. 1. С. 16–22.
181. Андросюк В. Г. Психологія слідчої діяльності : навч. посібник. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1994. 106 с.

182. Архів Котовського міськрайонного суду Одеської області за 2016 рік. Кримінальна справа № 1-119/16.
183. Алексєєв О. О., Весельський В. К., Пясковський В. В. Розслідування окремих видів злочинів : навч. посібник. [2-ге вид. перероб. та допов.]. Київ : Центр учбової літератури, 2014. 320 с.
184. Козицька О. Г. Розслідування викрадень мобільних телефонів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 258 с.
185. Гурев М. С. Убийства на «разборках» (методика расследования). СПб. : Питер, 2001. 288 с.
186. Ларкін М. О. Тактико-криміналістичні особливості проведення огляду місця події при розслідуванні злочинів проти життя та здоров'я особи, 214 що вчиняються на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 3 (19). С. 122–128.
187. Бедь В. В. Юридична психологія : навч. посібник. [2-ге вид., допов. і переробл.]. Київ : МАУП, 2004. 436 с.
188. Ратинов А. Р., Ефремова Г. Х. Психологическая защита и самооправдание в генезисе преступного поведения. *Личность преступника как объект психологического исследования* : сб. науч. трудов. М., 1979. С. 44–62.
189. Ленська Л. В. Психологічні аспекти проведення огляду місця події під час розслідування грабежу. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 2–3 лют. 2018 р.). Дніпро, 2018. С. 90–94.
190. Богачук І. В. Огляд місця події під час розслідування грабежів і розбоїв вчинених неповнолітніми. *Міжнародні науково-практичні інтернет-конференції юридичного та історичного спрямування* : [сайт. URL: http://www.lex-line.com.ua/?language=ru&go=-full_article&id=128730]
191. Скибин С. Н. Особенности расследования угонов и краж автомобилей или иных транспортных средств : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. М., 2007. 173 с.

192. Бистрицький Б. Ю. Розслідування грабежів, учинених неповнолітніми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 245 с.
193. Криміналістика : учебник / под ред. И. Ф. Пантелеева, Н. А. Селиванова. М. : Юрид. лит., 1984. 544 с.
194. Коваленко Є. Г., Маляренко В. Т. Кримінальний процес України : підручник. [2-ге вид., перероб. і допов.]. Київ : Юрінком Інтер, 2008. 712 с.
195. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар до Кримінально-процесуального кодексу України. Київ : А.С.К., 2005. 1056 с.
196. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Минск : Вышэйшая школа, 1973. 368 с.
197. Васильев А. Н., Карнеева Л. М. Тактика допроса при расследовании преступлений. М. : Юрид. лит., 1970. 208 с.
198. Мушинська О. В. Гендерні особливості смислової сфери особистості неповнолітніх правопорушників : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Харків, 2005. 171 с.
199. Дулов А. В. Судебная психология. Минск : Вышэйшая школа, 1975. 464 с.
200. Глазырин Ф. В. Психология следственных действий. Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1983. 198 с.
201. Лукашевич В. Г. Криміналістическа теорія общенія: постановка проблеми, методика исследования, перспективы использования. Киев : РИО Укр. акад. внутр. дел, 1993. 194 с.
202. Шепитько В. Ю. Справочник следователя. Киев : Ин Юре, 2001. 216 с.
203. Проблемы преступности в капиталистических странах. М. : ВНИИ МВД СССР, 1987. № 11. 40 с.
204. Пясковський В. В. Методика торгівлі людьми : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 225 с.
205. Журавель В. А. Допрос потерпевшего при виктимном поведении. *Криміналістика и судебная экспертиза*. Київ, 1983. Вып. 26. С. 42–51.

206. Кравчук П. Ю. Особливості допиту потерпілих під час розслідування грабежів і розбоїв. *Форум права*. 2011. № 4. С. 434–437.
207. Патрелюк Д. А. Розслідування незаконних заволодінь транспортними засобами, вчинених неповнолітніми : навч. посібник. Дніпропетровськ : Лопатніков С. Г., 2012. 221 с.
208. Бортник В. Захист прав, честі і гідності підозрюваного під час допиту: окремі проблеми. *Право України*. 2005. № 11. С. 49–52.
209. Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко, О. О. Алексєєв та ін.]. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 544 с.
210. Кудерміна О. І., Ленська Л. В. Проведення допиту потерпілого під час досудового розслідування грабежів: психологічні засади. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 244–254.
211. Шепітько В. Ю. Допит : наук.-практ. посібник. Харків : КримАрт, 1998. 35 с.
212. Соловьев А. Б. Использование доказательств при допросе. М. : Юрид. лит., 1981. 104 с.
213. Арсеньев В. Д., Заблоцкий В. Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск : Краснояр. ун-т, 1986. 160 с.
214. Костицький М. В. Філософські та психологічні проблеми юриспруденції : вибрані наукові праці. Чернівці : Рута, 2008. 560 с.
215. Костицький М. В. Використання спеціальних психологічних знань в радянському кримінальному процесі : навч. посібник. Львов : Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1990. 88 с.
216. Сафуанов Ф. С. Практикум по судебно-психологической экспертизе. М. : Смысл ; МГППУ, 2007. 120 с.
217. Новик Ю. И. Организационно-тактические формы применения специальных психологических познаний в уголовном судопроизводстве. *Теоретическое и правовое обеспечение реформы в сфере борьбы с*

преступностью в Республике Беларусь : материалы междунар. науч.-практ. конф. / Беларусский ГУ. Минск, 1999. С. 418–420.

218. Иванова Т. В., Холопова Е. Н. Порядок производства судебно-психологических экспертиз и совершенствование их правовой регламентации. *Актуальні проблеми сучасної криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. Сімферополь, 2002. Ч. 1. С. 105–114.

219. Экспертизы у судовій практиці : наук.-практ. посібник / [Т. М. Арсенюк, В. І. Бояров, Т. В. Будко та ін.] ; за заг ред. В. Г. Гончаренка. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

220. Нагаев В. В. Основы судебно-психологической экспертизы : учеб. пособие. М. : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2003. 431 с.

221. Гончаренко В. И. Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве : монографія. Київ : Вища шк., 1980. 160 с.

222. Коченов М. М. Комплексная психолого-психиатрическая экспертиза (к постановке проблемы). *Вопросы борьбы с преступностью*. М., 1978. Вып. 29. С. 114–126.

223. Смирнова М. Е. Некоторые проблемы назначения и производства судебно-психиатрической экспертизы в особом судопроизводстве по применению принудительных мер медицинского характера. *Сибирский юридический вестник*. 2010. № 4. С. 136–142.

224. Центр медичної статистики МОЗ України : [сайт]. URL: <http://medstat.gov.ua/ukr/main.html>

225. Диянова З., Щеголева Т. Еще раз о судебно-психологической экспертизе. *Законность*. 1998. № 9. С. 33–34.

226. Корж В. Психолог-криминалист на досудебном следствии : организационные, процессуальные и криминалистические вопросы. *Підприємництво, господарство і право*. 2003. № 8. С. 112–113.

227. Попрядухина Г. П. Содействие психолога при расследовании преступлений, совершенных преступными группами. *Наука и практика*. Орел, 2010. № 3 (44). С. 50–51.

228. Баранчук В. В. Участь спеціаліста-психолога у проведенні допиту. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовчій діяльності* : тези допов. і повідом. наук.-практ. конф. (м. Київ, 3 квіт. 2009 р.). Київ, 2009. С. 504–506.

229. Скрыпников А. И. Психолого-криминалистическое обеспечение раскрытия преступлений. *Криминалистика. XXI век* : материалы науч.-практ. конф. : в 2 т. М., 2001. Т. 2. Разд. 4 и 5. С. 122–125.

230. Дымов Г. А. Психологические методы активизации памяти несовершеннолетних в предупреждении и раскрытии грабежей и разбоев, совершаемых несовершеннолетними. *Российский следователь*. 2005. № 5. С. 43–47.

231. Побережный С. К вопросу о нетрадиционных технологиях в деятельности по выявлению, раскрытию и расследованию преступлений. *Закон и жизнь*. 2006. № 2. С. 33–36.

ДОДАТКИ

Додаток А

УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
вивчення кримінальних проваджень щодо грабежів (ст. 186 КК України)
за період часу 2010-2018 рр.

№ з/п	І. ВІДОМОСТІ ПРО ЗЛОЧИН	Результати опрацювання к/с	Питома вага
1	Кримінальне провадження відкрите за ст. 186: - ч. 1 - ч. 2 - ч. 3 - ч. 4 - ч. 5 У тому числі – за сукупністю злочинів: - крадіжка (ст. 185 КК України) - грабіж (ст. 186 КК України) - розбій (ст. 187 КК України) - вимагання (ст. 189 КК України) - інші злочини, пов’язані з незаконним обігом наркотиків, хуліганством, зґвалтуванням	335 75 205 31 21 3 109 10 76 13 3 7	 22,3 61,2 9,5 6,2 0,8 32,4 3 22,6 3,9 0,8 2,1
2	Злочин вчинений: - однією особою - двома особами - трьома і більше особами - з них разом із невстановленими особами	275 29 31 13	82 8,8 9,2 3,9
3	Місце вчинення злочину: - обласний центр - місто - селище - село - поза населеним пунктом	18 204 30 70 13	5,4 60,9 9 20,8 3,9
4	Пора року: - зима - весна - літо - осінь	83 81 82 89	24,8 24,2 24,5 26,5
5	День тижня: - понеділок - вівторок - середа - четвер - п’ятниця - субота - неділя	40 41 51 36 69 53 45	12 12,2 15,2 10,8 20,6 15,8 13,4

6	Дата вчинення злочину: - з 1 по 10 число місяця - з 11 по 20 число місяця - з 21 по 31 число місяця	105 101 129	31,3 30,2 38,5
7	Час вчинення злочину у годинах: - ранок (6-12) - день (12-18) - вечір (18-24) - ніч (24-6)	32 105 127 71	9,7 31,4 37,9 21
8	Безпосереднє місце вчинення злочину: - громадські місця - житло - прилегла територія - розважальні заклади - фінансові установи - торгівельні організації - транспорт - безлюдні місця	155 62 46 24 5 19 16 8	46,1 18,5 13,8 7,2 1,6 5,6 4,8 2,4
9	Спосіб вчинення злочину: - заволодіння майном шляхом «ривка» - застосування фізичного насильства, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого: а) повалення на землю, б) нанесення ударів руками і ногами в) нанесення ударів предметами, підібраними на місці події або спеціально пристосованими для вчинення злочину г) зв'язування, душіння, закриття ротової порожнини тощо д) інші способи - погроза застосування насильства (психічне насильство)	76 210 27 103 61 15 4 40	22,8 62,7 8,1 30,8 18,2 4,5 1,1 12
10	Знаряддя злочинних дій: - підручні предмети (камінь, палиця, ремінь, хустка, посуд тощо) - предмети, спеціально пристосовані для вчинення злочину (фрагменти арматури, гумовий кийок, наручники та ін.)	99 16	29,5 4,8
11	Форма вини: Умисел: - прямий (усвідомлювала суспільно-небезпечне діяння, передбачала наслідки, бажала їх настання) - непрямий Необережність: - злочинна самовпевненість - злочинна недбалість	335 - - -	100 % - - -

12	Предмет злочинного посягання: - гроші - банківські картки - одяг і взуття - золоті прикраси та інші коштовності - мобільні телефони - фото-, аудіо-, відеоапаратура - спиртні напої і продукти харчування	160 17 36 64 174 11 18	47,7 5,1 10,7 19 52,1 3,3 5,3
13	Розмір завданих збитків: - шкода, завдана у великих розмірах - шкода, завдана в особливо великих розмірах	20 3	6,2 0,8
14	На якій стадії злочин був розкритий: - готування - замах - закінчений злочин	- 30 305	- 9 91
15	Обставини що впливають на призначення покарання: <i>Обставини, які пом'якшують покарання:</i> - з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину - добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди - вчинення злочину неповнолітнім - вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин <i>Обставини, які обтяжують покарання:</i> - вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів - вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою - вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані - вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності - вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані, викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів	201 21 63 1 144 66 64 1 103	60 6,1 18,7 0,3 43 19,6 19,2 0,3 30,9
16	Вид призначеного покарання за вироком суду: - штраф від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян - громадські роботи на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин - виправні роботи на строк до двох років - арешт на строк до шести місяців - позбавлення волі на строк: - до чотирьох років - від чотирьох до шести років - більше шести років	53 25 4 63 189 104 82 3	16 7,6 1,1 18,9 56,4 31 24,5 0,9

	- конфіскація майна - призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом - умовно-дострокове звільнення від відбування покарання - звільнено з випробуванням	13 58 15 121	3,9 17,4 4,4 36,1
	П. ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ		
17	Стать: - чоловік - жінка	320 15	95,4 4,6
18	Вік на момент вчинення злочину: - неповнолітній - 18-25 років - 25-29 років - 29-39 років - 39-55 років - понад 55 років	63 171 57 27 15 2	18,7 51 17 8,2 4,5 0,6
19	Громадянство: - громадянин України - іноземний громадянин - особа без громадянства	90,1 9,6 0,3	302 32 1
20	Освіта: - початкова середня - базова середня - середня загальна - професійно-технічна - неповна вища - вища - немає освіти	21 148 90 67 3 1 5	6,2 44,1 27 20,1 0,8 0,3 1,5
21	Місце проживання: - обласний центр - місто - селище - село - без певного місця проживання	4 206 49 72 4	1,2 61,5 14,5 21,6 1,2
22	Трудова зайнятість: - учень - студент - працює - не працює (не навчається) - пенсіонер - інше	55 1 28 251 - -	16,5 0,4 8,3 74,8 - -
23	Сімейний стан: - не одружений (не заміжня) - одружений (заміжня) - шлюб розірвано - у незареєстрованому шлюбі - вдова (вдова)	261 52 14 4 4	78 15,5 4,1 1,2 1,2
24	Наявність судимості: - не судимий - має судимість за: а) крадіжку (ст. 185 КК України)	91 244 34	27,3 72,7 10,2

	б) грабіж (ст. 186 КК України) в) розбій (ст. 187 КК України) г) вимагання (ст. 189 КК України) д) інші злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків, хуліганством, згвалтуванням	155 30 6 14	46,4 9,1 1,7 4,3
25	Якщо раніше судимий, то: - судимість вже погашена - судимість ще не знята - умовно-дострокове звільнення від відбування покарання - звільнено від покарання з випробовуванням	69 39 15 121	20,6 11,6 4,4 36,1
26	Характеристика винного у матеріалах кримінальної справи: - за місцем проживання: а) позитивна б) негативна в) інформація відсутня - за місцем роботи (навчання): а) позитивна б) негативна в) інформація відсутня	78 25 232 57 16 262	23,2 7,4 69,4 17,1 4,7 78,2
27	Проведення психіатричної (психологічної) експертизи та її наслідки: - призначалася - не призначалася Результати експертизи: - осудний - неосудний - обмежено осудний	18 317 17 - 1	5,4 94,6 5,1 - 0,3
28	Виявлені розлади психіки і поведінки: - перебував (-ла) на психіатричному обліку - на психіатричному обліку не перебував (-ла), але є вказівки на емоційно-нестійкий розлад особистості, імпульсивний тип поведінки - розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин - розумова відсталість легкого ступеня, без вказівок на порушення поведінки - розумова відсталість легкого ступеня, з вказівкою на відсутність або слабку вираженість порушення поведінки - розумова відсталість помірна зі значним порушенням поведінки	4 2 5 4 6 1	1,2 0,6 1,5 1,2 1,8 0,3
29	Ступінь визнання вини: - повністю - частково - не визнав	306 18 11	91,4 5,2 3,4
30	Характер взаємовідносин з потерпілим: - незнайомі - знайомі Якщо були знайомі, то при яких обставинах	250 85	74,7 25,3

	відбулось їх знайомство: - проживали на одній вулиці - були товаришами - познайомились в день вчинення злочину - розпивали разом спиртні напої в день вчинення злочину - познайомились за декілька днів до вчинення злочину - були знайомі за місцем роботи - мали спільних знайомих - знаходились у родинних відносинах - інформація відсутня	8 4 16 22 1 6 18 8 2	2,3 1,3 4,6 6,7 0,3 1,6 5,5 2,4 0,6
	ІІІ. ВІДОМОСТІ ПРО ПОТЕРПІЛОГО		
31	Кількість потерпілих у кримінальній справі: - один - два - три і більше	304 30 1	90,6 9,1 0,3
32	Стать: - чоловік - жінка	140 195	41,7 58,3
33	Вік: - неповнолітній - від 18 до 25 років - від 25 до 45 років - від 45 до 60 років - понад 60 років	65 106 80 60 24	19,5 31,6 23,9 17,8 7,2
34	Стан здоров'я: - здоровий - тяжко хворий - з психічними вадами - з фізичними вадами	313 6 1 15	93,5 1,7 0,3 4,5
35	Наявні ознаки віктимної поведінки: - стан алкогольного сп'яніння - самотнє перебування в пізній час у безлюдних місцях - надмірна довірливість до незнайомих - виставлення напоказ дорогих речей - демонстрація платоспроможності	28 7 12 2 3	8,3 1,4 3,6 0,6 0,9

Додаток Б
УЗАГАЛЬНЕНІ РЕЗУЛЬТАТИ
опитування працівників Національної поліції України
(150 осіб)

	<i>Результати опитування</i>	<i>%</i>
1. Стаж роботи в Національній поліції:		
а) до 3 років	29	19
б) 3-5 років	55	37
в) 5-10 років	50	33
г) понад 10 років	16	11
2. Який із цих проявів грабежу найбільш розповсюджений для Вашого територіального підрозділу НП України		
а) ч. 1 ст. 186 КК України	63	42
б) ч. 2 ст. 186 КК України	80	53
в) ч. 3 ст. 186 КК України	7	5
г) ч. 4 ст. 186 КК України	-	-
д) ч. 5 ст. 186 КК України	-	-
3. Грабіж в структурі злочинності складає:		
а) до 5%	21	14
б) до 10%	78	52
в) до 20%	35	23
г) більше 20%	16	11
4. Латентність грабежу:		
а) низька (до 10%)	23	15
б) середня (10-30%)	34	23
в) висока (понад 30%)	93	62
5. Вчинення грабежу зумовлюється:		
<i>особливостями криміногенної ситуації</i>		
а) завжди	11	7
б) як правило	75	50
в) інколи	52	35
г) дуже рідко	12	8
<i>індивідуально-психологічними особливостями особи злочинця</i>		
а) завжди	37	25
б) як правило	78	52
в) інколи	33	22
г) дуже рідко	2	1
<i>взаємодією об'єктивних та суб'єктивних чинників</i>		
а) завжди	50	33
б) як правило	76	51
в) інколи	24	16
г) дуже рідко	-	-
6. Який приблизний вік злочинця-грабіжника:		
а) 14-18 років	52	35
б) 19-30 років	60	40
в) 31-40	38	25
г) понад 40 років		
7. Хто найчастіше скоює грабежі:		
а) неповнолітні	52	35
б) чоловіки	98	65
в) жінки	-	-
8. Грабіж вважається закінченим злочином:		
а) від початку таких дій	9	6
б) при настанні будь-яких злочинних наслідків	51	34
в) при нанесенні шкоди майнового характеру	69	46
г) це залежить від ситуації	21	14
9. Умисел при вчиненні грабежу:		
а) може бути лише прямим	143	95
б) може бути як прямим, так і непрямым	3	2

в) це залежить від ситуації	4	3
г) не маю визначеної думки	-	-
10. Грабіж вчинюється переважно:		
а) одноосібно	94	63
б) в групі	56	37
в) в організованій групі	-	-
в) в стані алкогольного (наркотичного) сп'яніння	53	35
г) завдяки провокуючій поведінці потерпілого	31	21
д) буває по-різному	3	2
11. Серед осіб, які вчинюють пограбування, частина осіб із психічними аномаліями:		
а) значна	4	3
б) одиничні випадки	52	35
б) не більша, ніж при вчиненні інших корисливо-насильницьких злочинів	74	49
в) цей факт на вчинення грабежу не впливає	17	11
г) важко відповісти	3	2
12. Для встановлення ознак суб'єктивної сторони складу грабежу психологічні знання потрібні:		
а) завжди	54	36
б) як правило	60	40
в) інколи	21	14
г) дуже рідко	9	6
д) взагалі не потрібні	6	4
13. Необхідний рівень психологічних знань при розслідуванні грабежу може бути забезпечений:		
а) самими слідчими та суддями	34	23
б) за рахунок залучення фахівців-психологів як консультантів	47	31
в) при проведенні судово-психологічної експертизи	51	34
г) залежить від складності ситуації	93	62
14. Чи доводилося Вам запрошувати консультанта-психолога чи призначати судово-психологічну експертизу для встановлення ознак суб'єктивної сторони складу грабежу		
а) так	16	11
б) ні	134	99
15. Грабіжник здатний усвідомлювати суспільну небезпеку вчиненого ним злочинного діяння:		
а) завжди	60	40
б) як правило	68	45
в) інколи	16	11
г) дуже рідко	6	4
16. Вчинення грабежу спонукається певними потребами злочинця:		
а) завжди	64	43
б) як правило	77	51
в) інколи	9	6
г) дуже рідко	-	-
17. З використанням яких знарядь найчастіше скоюються пограбування:		
а) підручні предмети	138	92
б) предмети, спеціально пристосовані для вчинення злочину	12	8
18. Які чинники, на Вашу думку, негативно позначаються на розслідуванні грабежів:		
а) відсутність у слідчих необхідних знань про характер та обсяг доказової інформації, канали її одержання, процесуальні способи закріплення	36	24
б) відсутність необхідного слідчого досвіду, узагальненої слідчої та судової практики розслідування кримінальних справ означеної категорії	53	35
в) відсутність методики розслідування таких злочинів	47	31
г) перешкоджання розслідуванню з боку свідків та потерпілих	8	5
д) перешкоджання розслідуванню з боку родичів, близьких підозрюваного (обвинувачуваного)	12	8
е) перешкоджання розслідуванню з боку співучасників	8	5
є) інше	18	12
19. Від чого найбільшою мірою залежить ефективність профілактики грабежів:		

а) від діяльності Національної поліції	51	34
б) від активної громадянської позиції населення	17	11
в) від правильного висвітлення проблеми у ЗМІ	19	13
г) від організації правового виховання громадян	92	61
д) інше	7	5

Додаток В

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

Наукові праці, в яких опубліковані наукові результати дисертації:

1. Ленська Л.В. Історико-правові аспекти грабежу як суспільно-небезпечного явища. *Право і суспільство*. 2016. № 1. С. 125-130.
2. Ленська Л.В. Компаративістський аналіз законодавства, яке встановлює відповідальність за грабіж. *«Leges si Viata»*. 2016. № 6. С. 67-70.
3. Ленська Л.В. Психолого-кримінологічна характеристика грабежу. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 251-255.
4. Ленська Л.В. Психологічна сутність суб'єктивної сторони грабежу. *«Науковий вісник» Херсонського державного університету*. 2017. № 4. С. 99-103.
5. Lenska L. The robber personality: characteristics and formation. *«Юридична психологія» Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 221-231.
6. Кудерміна О.І., Ленська Л.В. Проведення допиту потерпілого під час досудового розслідування грабежів: психологічні засади. *«Науковий вісник» Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 244-254.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Ленська Л.В. Розмежування грабежу та розбою. *V Харківські кримінально-правові читання : матеріали міжнар. наук. Конф. (Харків, 12-13 травня 2016 р.)*. Харків: 2016. С. 141-143.
8. Ленська Л.В. До питання про співвідношення понять «розкрадання», «викрадення» та «грабіж». *Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у XXI ст. : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 27-28 січня 2017 р.)*. Запоріжжя: 2017. С. 164-167.

9. Ленська Л.В. Як не стати жертвою грабежу. *Філософські, методологічні та психологічні проблеми права*: матеріали VII Всеукр. наук.-теорет. конф. (Київ, 11 листопада 2017 р.). Київ: 2017. С. 214–218.

10. Ленська Л.В. Психологічні аспекти проведення огляду місця події під час розслідування грабежу. *Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 2-3 лютого 2018 р.). Дніпро: 2018. С. 90–94.

11. Ленська Л.В. Соціально-психологічні детермінанти грабежу. *Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 30 березня 2017 р.). Харків: 2017. С. 187-189.

Додаток Г

Акти впровадження


**ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВСТВА**

04053, Київ, пров. Несторівський, 4, тел. 235 96 01, факс. 235 96 05, e-mail: zak_norm@rada.gov.ua

№ 22/370-1-15

„19” листопада 2018 р.

АКТ

**впровадження у практичну діяльність
Інституту законодавства Верховної Ради України результатів дисертаційного
дослідження Ленської Людмили Валентинівни
на тему «Психолого-правова характеристика грабежу»**

Повідомляємо спеціалізованій вченій раді, що наукові положення, розроблені ад'юнктом кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленською Людмилою Валентинівною при написанні дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 19.00.06 – юридична психологія на тему «Психолого-правова характеристика грабежу», які стосуються удосконалення окремих положень Кримінального кодексу України, мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, наукову і практичну значимість та можуть бути використані Верховною Радою при підготовці відповідних законопроектів.

Зокрема, заслуговує на увагу авторська пропозиція Ленської Л. В. щодо нової редакції статті 186 Кримінального кодексу України. У ній пропонується, по-перше, замінити термін «викрадення» на більш відповідний та доцільний термін «заволодіння», оскільки грабежу притаманний відкритий спосіб вчинення. По-друге, аналізуючи кваліфікуючі ознаки грабежу та порядок їх розміщення у структурі кримінально-правовій нормі, дисертантка наполягає на змінах у статті 186 КК України шляхом встановлення більш жорсткої міри покарання за грабіж, поєднаний з насильством, яке не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого, або з погрозою застосування такого насильства та менш жорсткої – за грабіж, що завдав значної шкоди потерпілому, оскільки застосування насильства при вчиненні грабежу є набагато більшим стресогенним чинником у порівнянні із завданням матеріальної шкоди, нехай навіть і значної.

Висновки та рекомендації Ленської Л. В. прийняті до уваги Інститутом законодавства Верховної Ради України і можуть враховуватись при підготовці експертно-аналітичних матеріалів для відповідних Комітетів Верховної Ради України з метою удосконалення приписів чинного кримінального законодавства України.

Директор,
академік НАН України



О. Л. Копиленко



НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

01008, м. Київ, вул. Грушевського, 5

№ 342-р

“ 03 ” 07 2018 р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Інформую, що наукові результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за темою: «Психолого-правова характеристика грабежу» були подані у вигляді обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення окремих положень Кримінального кодексу України.

Вважаю, що представлені висновки, отримані на основі проведеного дисертаційного дослідження Ленської Людмили Валентинівни є актуальними, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичне значення, характеризуються науковою новизною і можуть бути враховані Комітетом з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України у процесі вдосконалення законодавства України.

Народний депутат України,
заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор

В.Й.Развадовський



Развадовський В.Й.
Підтверджую:
Керівник Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
« 03 » 07 2018 р.

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
С.С. Чернявський
2018 р.

А К Т

**про впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри юридичної
психології Національної академії внутрішніх справ
Ленської Людмили Валентинівни у науково-дослідну діяльність
Національної академії внутрішніх справ**

Комісія у складі: ученого секретаря Вченої ради, кандидата юридичних наук, професора Василевича Віталія Вацлавовича (голова комісії); т.в.о. завідувача докторантури та аспірантури, доктора юридичних наук, доцента Дрозда Олексія Юрійовича; начальника відділу організації науково-дослідної роботи, кандидата юридичних наук, Титко Анни Василівни склала цей акт про те, що матеріали дисертації ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній роботі під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень з питань надання психолого-правової характеристики злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном.

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності аспірантів, ад'юнктів, докторантів, здобувачів вищої освіти та викладачів профільних кафедр Національної академії внутрішніх справ.

ВИСНОВОК

Результати дисертаційного дослідження Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном» вважати впровадженими у науково-дослідну сферу Національної академії внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань надання психолого-правової характеристики злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном.

Голова комісії:



В.В. Василевич

Члени комісії:



О.Ю. Дрозд



А.В. Титко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Харківського національного університету

внутрішніх справ

кандидат педагогічних наук

Д.В. Швець

« 02 » 2018 року

А К Т

про впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни у науково-дослідну діяльність Харківського національного університету внутрішніх справ

Комісія у складі: ученого секретаря Вченої ради, доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Могілевського Леоніда Володимировича (голова комісії); завідувача відділу організації освітньо-наукової підготовки (докторантури та ад'юнктури), доктора юридичних наук, старшого наукового співробітника Сімоновича Давида Володимировича; начальника відділу організації наукової роботи, кандидата юридичних наук Мірошніченко Оксани Станіславівни склала цей акт про те, що матеріали дисертації ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном» мають необхідний теоретичний, методологічний рівень і практичну значимість та використовуються у науково-дослідній роботі під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень з питань надання психолого-правової характеристики злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном.

Використання результатів дисертації сприятиме активізації та підвищенню ефективності наукової діяльності аспірантів, ад'юнктів, докторантів, здобувачів вищої освіти та викладачів профільних кафедр Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВИСНОВОК

Результати дисертаційного дослідження Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном» вважати впровадженими у науково-дослідну сферу Харківського національного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних і галузевих досліджень з питань надання психолого-правової характеристики злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном.

Голова комісії:

Л.В. Могіленський

Члени комісії:

Д.В. Сімонович

О.С. Мірошніченко



ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Національної академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор

С. Д. Гусарєв

02 02 2019 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни у навчальний процес Національної академії внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, доцента Кудерміної Олени Іванівни (голова комісії); професора кафедри юридичної психології, доктора психологічних наук, професора Медведєва Володимира Степановича; професора кафедри криміналістики та судової медицини, доктора юридичних наук, професора Чорноус Юлії Миколаївни, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика грабежу», впроваджені у навчальний процес академії, зокрема:

1. Матеріали дисертації Ленської Людмили Валентинівни використовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами та слухачами з навчальних дисциплін: «Юридична психологія», «Психологія юридичної діяльності», «Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності».

2. Результати дисертації Ленської Людмили Валентинівни відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів вищої освіти, де в якості джерел при підготовці навчальних матеріалів, рекомендовані такі публікації:

Ленська Л.В. Історико-правові аспекти грабежу як суспільно-небезпечного явища / Л. В. Ленська // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2016 - № 1. – С. 125-130.

Ленська Л.В. Компаративістський аналіз законодавства, яке встановлює відповідальність за грабіж / Л. В. Ленська // «Legea si Viata» (Закон и жизнь). – Республіка Молдова, 2016 - № 6. – С. 67-70.

Ленська Л.В. Психолого-кримінологічна характеристика грабежу / Л. В. Ленська // Підприємництво, господарство і право. – Київ, 2017 - № 2. – С. 251-255.

Ленська Л.В. Психологічна сутність суб'єктивної сторони грабежу / Л. В. Ленська // «Науковий вісник» Херсонського державного університету. – Херсон, 2017 - № 4. – С. 99-103.

Lenska L.V. The robber personality: characteristics and formation. / L.V. Lenska // «Юридична психологія» Національної академії внутрішніх справ. – Київ, 2017 - № 2. – С. 221-231.

Ленська Л.В. Розмежування грабежу та розбою // Збірник Міжнародної наукової конференції «V Харківські кримінально-правові читання» (Харків – 2016 р.). – С. 141-143.

Ленська Л.В. До питання про співвідношення понять «розкрадання», «викрадення» та «грабіж» // Збірник Міжнародної науково-практичної конференції «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.» (Запоріжжя – 2017 р.). – С. 164-167.

Ленська Л.В. Соціально-психологічні детермінанти грабежу // Матеріали науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання» (Харків – 2017 р.). – С. 187-189.

Ленська Л.В. Як не стати жертвою грабежу // Матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ – 2017 р.). – С. 214–218.

Ленська Л.В. Психологічні аспекти проведення огляду місця події під час розслідування грабежу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Дніпро – 2018 р.) – С. 145–148.

3. Зазначені праці підтверджують належний навчально-методичний рівень, актуальність обраної тематики, фахову підготовку дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном», а також практичну значимість роботи та можливість використання результатів дисертаційного дослідження при викладанні навчальних дисциплін: «Юридична психологія», «Психологія юридичної діяльності», «Психологічне забезпечення правоохоронної діяльності».

Голова комісії:

О.І. Кудерміна

Члени комісії:

В.С. Медведєв

Ю.М. Чорноус

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
Харківського національного
університету внутрішніх справ
кандидат педагогічних наук



Д.В. Швець

2018 року

А К Т

про впровадження результатів дисертації ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни у навчальний процес Харківського національного університету внутрішніх справ

Комісія у складі: завідувача кафедри соціології та психології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ, доктора психологічних наук, професора Євдокімової О.О., професора кафедри психології та педагогіки факультету № 3 Харківського національного університету внутрішніх справ кандидата психологічних наук, доцента Мілорадової Н.Е., начальника відділу організації освітнього процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидата юридичних наук Рязанцевої І.М., склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном», впроваджені у навчальний процес університету, зокрема:

1. Матеріали дисертації Ленської Людмили Валентинівни використовуються у навчальному процесі при підготовці та проведенні лекцій, семінарських і практичних занять із курсантами, студентами та слухачами з навчальних дисциплін: «Професійно-психологічна підготовка психологів із спеціалізації», «Психологія управління», «Психологічне супроводження діяльності поліції», «Комунікативна компетентність працівників поліції».

2. Результати дисертації Ленської Людмили Валентинівни відображені у науково-практичних і навчально-методичних матеріалах для здобувачів вищої освіти, де в якості джерел при підготовці навчальних матеріалів, рекомендовані такі публікації:

Ленська Л.В. Історико-правові аспекти грабежу як суспільно-небезпечного явища / Л. В. Ленська // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2016 - № 1. – С. 125-130.

Ленська Л.В. Компаративістський аналіз законодавства, яке встановлює відповідальність за грабіж / Л. В. Ленська // «Legea si Viata» (Закон и жизнь). – Республіка Молдова, 2016 - № 6. – С. 67-70.

Ленська Л.В. Психолого-кримінологічна характеристика грабежу / Л. В. Ленська // Підприємництво, господарство і право. – Київ, 2017 - № 2. – С. 251-255.

Ленська Л.В. Психологічна сутність суб'єктивної сторони грабежу / Л. В. Ленська // «Науковий вісник» Херсонського державного університету. – Херсон, 2017 - № 4. – С. 99-103.

Lenska L.V. The robber personality: characteristics and formation. / L.V. Lenska // «Юридична психологія» Національної академії внутрішніх справ. – Київ, 2017 - № 2. – С. 221-231.

Ленська Л.В. Розмежування грабежу та розбою // Збірник Міжнародної наукової конференції «V Харківські кримінально-правові читання» (Харків – 2016 р.). – С. 141-143.

Ленська Л.В. До питання про співвідношення понять «розкрадання», «викрадення» та «грабіж» // Збірник Міжнародної науково-практичної конференції «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.» (Запоріжжя – 2017 р.). – С. 164-167.

Ленська Л.В. Соціально-психологічні детермінанти грабежу // Матеріали науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання» (Харків – 2017 р.). – С. 187-189.

Ленська Л.В. Як не стати жертвою грабежу // Матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ – 2017 р.). – С. 214–218.

Ленська Л.В. Психологічні аспекти проведення огляду місця події під час розслідування грабежу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Дніпро – 2018 р.) – С. 145–148.

3. Зазначені праці підтверджують належний навчально-методичний рівень, актуальність обраної тематики, фахову підготовку дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему: «Психолого-правова характеристика злочинів, пов'язаних із відкритим заволодінням чужим майном», а також практичну значимість роботи та можливість використання результатів дисертаційного дослідження при викладанні навчальних дисциплін: «Професійно-психологічна підготовка психологів із спеціалізації», «Психологія управління», «Психологічне супроводження діяльності поліції», «Комунікативна компетентність працівників поліції».

Голова комісії:



О.О. Євдокімова

Члени комісії:



Н.Е. Мілорадова



І.М. Рязанцева

ЗАТВЕРДЖУЮ

Начальник Шевченківського УП
ГУНП України в м. Києві
полковник поліції



Пристапа Г.Л.

2018 року

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри
юридичної психології Національної академії внутрішніх справ
Ленської Людмили Валентинівни на тему «Психолого-правова
характеристика грабежу» у практичну діяльність Шевченківського УП
ГУНП України в м. Києві**

Комісія у складі: першого заступника начальника Шевченківського УП ГУНП України в м. Києві підполковника поліції Бульбича С.В. (голова комісії), начальника відділу кадрового забезпечення Шевченківського УП ГУНП України в м. Києві капітана поліції Завального В.М., заступника начальника відділу кадрового забезпечення Шевченківського УП ГУНП України в м. Києві майора поліції Сахненко О.Л. склали цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему «Психолого-правова характеристика грабежу» знайшли своє відображення в діяльності Шевченківського УП ГУНП України в м. Києві. Визначені Ленською Л.В. психолого-кримінологічні особливості грабежу, психологічні особливості суб'єкта та об'єкта зазначеного злочинного діяння, межі та можливості застосування судово-психологічної експертизи у розслідуванні грабежів використовуються в практичній діяльності, а також під час проведення занять зі службової підготовки. Надані автором рекомендації щодо організаційно-правових заходів та науково-методичних засад розслідування грабежів сприяють підвищенню ефективності професійної діяльності працівників слідчого відділу Шевченківського УП ГУНП України в м. Києві.

Заняття зі службової підготовки проводились із використанням наступних матеріалів:

Ленська Л.В. Історико-правові аспекти грабежу як суспільно-небезпечного явища / Л. В. Ленська // Право і суспільство. – Дніпропетровськ, 2016 - № 1. – С. 125-130.

Ленська Л.В. Компаративістський аналіз законодавства, яке встановлює відповідальність за грабіж / Л. В. Ленська // «Legea si Viata» (Закон и жизнь). – Республіка Молдова, 2016 - № 6. – С. 67-70.

Ленська Л.В. Психолого-кримінологічна характеристика грабежу / Л. В. Ленська // Підприємництво, господарство і право. – Київ, 2017 - № 2. – С. 251-255.

Ленська Л.В. Психологічна сутність суб'єктивної сторони грабежу / Л. В. Ленська // «Науковий вісник» Херсонського державного університету. – Херсон, 2017 - № 4. – С. 99-103.

Lenska L.V. The robber personality: characteristics and formation. / L.V. Lenska // «Юридична психологія» Національної академії внутрішніх справ. – Київ, 2017 - № 2. – С. 221-231.

Ленська Л.В. Розмежування грабежу та розбою // Збірник Міжнародної наукової конференції «V Харківські кримінально-правові читання» (Харків – 2016 р.). – С. 141-143.

Ленська Л.В. До питання про співвідношення понять «розкрадання», «викрадення» та «грабіж» // Збірник Міжнародної науково-практичної конференції «Право і держава: проблеми розвитку та взаємодії у ХХІ ст.» (Запоріжжя – 2017 р.). – С. 164-167.

Ленська Л.В. Соціально-психологічні детермінанти грабежу // Матеріали науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, закон: психологічні проблеми та шляхи їх розв'язання» (Харків – 2017 р.). – С. 187-189.

Ленська Л.В. Як не стати жертвою грабежу // Матеріали VII Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (Київ – 2017 р.). – С. 214-218.

Ленська Л.В. Психологічні аспекти проведення огляду місця події під час розслідування грабежу // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Держава і право в умовах глобалізації: реалії та перспективи» (Дніпро – 2018 р.) – С. 145-148.

Комісія засвідчує, що результати дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему «Психолого-правова характеристика грабежу» впроваджені в практичну діяльність Шевченківського УП ГУНП України в м. Києві.

Голова комісії:

Члени комісії:

С.В. Бульбич

В.М. Завальний

О.Л. Сахненко

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника
Головного слідчого управління
Національної поліції України
полковник поліції
 **Р.М. Дударець**
«05» 02 2018 року



АКТ

впровадження у практичну діяльність органів досудового розслідування матеріалів дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему «Психолого-правова характеристика грабежу»

Комісія у складі: заступника начальника відділу ГСУ НП України Мірковця Д.М., заступника начальника відділу ГСУ НП України Шевчишена А.В., старшого слідчого в особливо важливих справах ГСУ НП України Панчук О.В. склала цей акт про те, що матеріали дисертаційного дослідження ад'юнкта кафедри юридичної психології Національної академії внутрішніх справ Ленської Людмили Валентинівни на тему «Психолого-правова характеристика грабежу» можуть застосовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів, а також під час проведення занять в системі службової підготовки.

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**



Д.М. Мірковець

**Заступник начальника відділу
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**



А.В. Шевчишен

**Старший слідчий в ОВС
ГСУ НП України
кандидат юридичних наук**



О.В. Панчук